

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Kış-İlkbahar/ Winter-Spring/ Зима-весна 2021 • Yıl/Year/Год 12 • Sayı/Number/Число 32

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Sosyal Bilimler

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

Social Sciences

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА

общественные науки

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – bilimseleksendergisi@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Saliha Sinem İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board/

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Hayrettin İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Prof. Dr. Celal DEMİR– Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu/Editorial Board/Редакция

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ▪ Dr. Yaşar KALAFAT

Prof. Dr. Taciser ONUK ▪ Prof. Dr. İsmail PARLATIR ▪ Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN ▪ Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: bilimseleksendergisi@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

60 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Abone Bedeli / Subscription Price/ Стоимость

подписки

180 TL (Yurt içi / Domestic)

60 \$ / 45 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date/ Год Издания

Ocak 2021

Baskı / Pres / Типография

Bizim Dijital

Kapak Resmi:

Hacı Bektaş Velî (1209-1271)

(Ölümünün 750. Yılı)

Temsilcilikler / Representative / Представители

■
AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

■
NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

■
KAZAKİSTAN

Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA

e-mail: zharkyn123@mail.ru Tel: 0077057129963

■
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

■
TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

■
KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0038129231108

■
RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

■
ÖZBEKİSTAN

Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV

e-mail: juliboy2@gmail.com Tel: 00998933420044

■
ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

■
GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler, yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Danışma Kurulu
Advisory Board
Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. Ebulfaz Amanoğlu GULİYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
- Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
- Akd. Prof. Dr. İsmayıl HACİYEV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
- Akd. Prof. Dr. Muxtar KAZIMOĞLU (AMEA Folklor Enstitüsü/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCILASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Amanjol KALISH (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKISTAN)
- Prof. Dr. Asker KARTARI (Kadir Has Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bereket KARİBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKISTAN)
- Prof. Dr. Celal DEMİR (Aydın Kocatepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Celil Garipoğlu NAGİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Elçin İSGENDERZADE (Bakü Teknik Üniversitesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversite Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Haluk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. İsmail PARLATIR (Ankara Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV (Uluslararası İpek Yolu Turizm Üniversitesi /ÖZBEKİSTAN)
- Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi/TRABZON)
- Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Maarife HACİYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Madiyar ELEUOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKISTAN)
- Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Meherrem KASIMLI (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Meral OZAN (Bolu İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin ERGUN (Başkent Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nabijan MUHAMETHAN (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKISTAN)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nikolas AKHALKATSI (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştina Üniversite Em. /KOSOVA)

- Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Sagingali AYDARBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Tacida HAFİZ (Piriştina Üniversitesi. Em./KOSOVA)
- Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Telgoja JANUZAKOV (Ahmet Baytursunuly Dil Bilimi Enstitüsü/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Tülay ER (Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Zharkynbike SULEİMENOVA (University Kazmkpu/KAZAKHSTAN)
- Prof. Dr. Zufar SEYİTJANOV (El-Farabi Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Iryna M. DIRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
- Doç. Dr. Habiba MAMEDOVA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Doç. Dr. Hasan ADIGOZELZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Ranetta CAFEROVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
- Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Doç. Dr. Veli AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Yalçın ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Doç. Dr. Züleyxa ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Doç. Dr. Zülfikar BAYRAKTAR (Gediz Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Öğr. Üyesi Doğan KAYA (Cumhuriyet Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
- Dr. Öğr. Üyesi Hanzade GÖZELOVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KILDIRIOĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YARDIMCI (Dokuz Eylül Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
- Dr. Öğr. Üyesi Meyser KAYA (Korkut Ata Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Öğr. Üyesi Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

- Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Gül Mükerrrem ÖZTÜRK (Rize RTE Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Reşide GÜRSEİ (Ankara/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Doç. Dr. Veli AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.

К сведению : Следует в алфавитном порядке

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонентом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor/ От Редактора (Prof. Dr.) Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Kazak Kavramının Ortaya Çıkışı Where Did The Name Kazakh Come From? <i>Происхождение Этнонима «Казак»</i> Prof. Dr. Berikbay Sagyndykuly	9
Atebetü'l Hakâyık'ta Epitekler Epithets In "Atebetü'l Hakâyık" <i>Эпитеты В Атабетуль Хакайыке</i> Prof. Dr. Eyüp Akman	15
Doğumunun 170. Yılında Gaspıralı İsmail Bey'in Özdeyişleri Işığında Duygu ve Düşünce Dünyası The World Of Emotion And Thought In The Light Of The Aphorism Of Gaspıralı Ismail Bey, On The 170 th Year Of His Birth <i>Мир Эмоций И Мысли В Свете Выражений Исмаил Бея Гаспиралы В 170-Ой Годовщине Со Дня Рождения</i> Nail Tan.....	28
Reyhanî'nin "Paradır" Dönerayaklı Şiirinde Sosyal Hayata Bakış A View Of Social Life In The Poem "Money", Written By Ashiq Reyhanî With "Dönerayak (A Kind Of Rhyme In Turkish Folk Literature)" <i>Взгляды На Социальную Жизнь В Стихотворении Ашыка Рейхани «Деньги»</i> Hayrettin İvgin	35
Qarabağ Müharibələri və Bozkurtlar Karabağ Savaşlarında Bozkurtlar Kharabakh Wars And Graywolves <i>Карабахские Войны И Бозкурды</i> Doç. Dr. Şehla Nuruzade	50
Buta Nedir? Buta Nasıl Verilir, Alınır? What Is Buta? How Is Buta Given And Taken? <i>Что Такое Бута? Как Выдают И Получают Буту?</i> Doç. Dr. Zeynelabidin Makas.....	63
Bakü Edebî Meclisinden: Şair Ağadadaş Müniri From Baku Literature Assembly: Şair Ağadadaş Müniri <i>Поэт Агададаш Мунири Из Литературного Меджлиса Баку</i> Dr. Səbinə Əhmədova	78

Türk Kültür Coğrafyası-Türk Kültürlü Akraba Halklar Tanımı Kapsamında Karşılaştırmalı Torbeş ve Pomak Halk İnançları

Comparative The Macedonian Muslims (Torbesh/Torbeş) And Pomak People Beliefs Within The Definition Of Turkish Cultural Geography – Turkish Cultured Relative Peoples

Сравнение Народных Верований Торбеш И Помак В Рамках Понятия Турецкая Культурная География-Турецкая Культура Родственных Народов

Dr. Yaşar Kalafat 95

Kırgız Kurmanbek Destanındaki Dede Korkut ve Diğer Kırgız Destanlarıyla Benzerliklerin Anadolu Halk Kültürüne Yansıması

Reflection Of The Similarities With Dede Korkut And Other Kırgız

Epic In The Kırgız Kurmanbek Episodes To Anatolian Folk Culture

Сходство Дёде Коркута В Киргизском Эпосе Курманбек С Другими

Эпосами Киргизов И Их Отражение В Анатолийской Народной Культуре

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yardımcı 102

Erzurumlu Emrah'ın Şiirlerinde Din ve Tasavvuf

Religion And Islamic Sufism In The Poems Of Emrah From Erzurum (Erzurumlu Emrah)

Религия И Суфизм В Стихах Эрзурумлу Эмраха

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Çiftlikçi 115

Anadolu Giyim Kuşam ve Süslenme Söz Hazinesindeki Türkçe Sözcükler

Turkish Words From Anatolian Clothing And Ornamentation In The Treasure Term

Тюркскизмы В Лексике Одежды И Украшений Анатолии

Baybars Gülensoy 129

Saza Yazılan Şiirler ve Hekimhanlı Esirinin Sarı Turnam

Adlı Şiiri Üzerine Bir İnceleme

A Research On 'Sarı Turnam' Poem Of Hekimhanlı Esiri

And Poems Written For 'Saz'

Стихи, Написанные Для Саза, И Анализ Стихотворения

«Сары Турнам» Из Произведения Хекимханлы

Necdet Kurt 137

Bilimsel Eksen Dergisi Yayın İlkeleri 145

Scientific Axis Journal Publication Principles 148

Журнал “Научный Меридиан” Требования К Авторам 151

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

Bilimsel Eksen dergisinin bu 32. sayısıyla 12. yılımıza da adım atmış oluyoruz. Yine önemli ve değerli yazılarla sizlerle birlikteyiz.

Derginin bu sayısında 12 bilimsel makale yer alıyor. Bu makalelerin yazarları şunlardır: Prof. Dr. Berikbay Sagyndykuly, Prof. Dr. Eyüp Akman, Nail Tan, Hayrettin İvgin, Doç. Dr. Şehla Nuruzade, Doç. Dr. Zeynelabidin Makas, Dr. Sabina Ahmedova, Dr. Yaşar Kalafat, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yardımcı, Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Çiftlikçi, Baybars Gülensoy, Necdet Kurt.

Dergimizin web sitesi (www.bilimselseksen.com),

E-Postası (bilimselseksendergisi@gmail.com) biçimindedir. Yazılara sitemizden ulaşabilirsiniz. Makale göndermek isteyenler dergimizin son sayfalarında bulunan “Yayın İlkeleri”ne göre yazılarını hazırlayarak e-posta aracılığıyla bize gönderebilirler.

Dergimizin bu 32. sayısının bilim dünyasına hayırlı-uzurlu olmasını diler, selam ve saygılarımızı iletiriz.

(Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

FROM THE EDITORS

Dear readers,

We are in the 12th year with this 32nd issue of the Scientific Axis magazine. We meet you with important and valuable articles again.

This issue of the journal includes 12 scientific articles. The authors of these articles are: Prof. Dr. Berikbay Sagyndykuly, Prof. Dr. Eyüp Akman, Nail Tan, Hayrettin İvgin, Assoc. Dr. Şehla Nuruzade, Assoc. Dr. Zeynelabidin Makas, Dr. Sabina Ahmedova, Dr. Yaşar Kalafat, Dr. Lecturer Member Mehmet Yardımcı, Dr. Lecturer Member Ramazan Çiftlikçi, Baybars Gülensoy, Necdet Kurt.

The website of our journal is (www.bilimselseksen.com) and its e-mail is (bilimselseksendergisi@gmail.com). You can access the articles on our site. Those who want to submit articles can prepare their articles according to the "Publication Principles" on the last pages of our journal and send them to us via e-mail.

We wish this 32nd issue of our journal to be auspicious and beneficial to the scientific world, and send our greetings and respects.

(Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

ОТ РЕДАКТОРОВ

Уважаемые читатели!

Предлагаем вам 32-ой номер журнала «Научный Меридиан». Хотим напомнить, что журналу «Научный Меридиан» исполнилось одиннадцать лет.

Представленный вам номер содержит 12 научных статей, авторами которых являются Проф. Др. Берикбай Сагындыкулу, Проф. Др. Эйюп Акман, Наил Тан, Хайреттин Ивгин, Доц. Др. Шахля Нурузаде, Доц. Др. Зейнелабин Макас, Др. Сабина Ахмедова, Др. Яшар Калафат, Ст. Преп. Др. Мехмет Ярдымчы, Ст. Преп. Др. Рамазан Чифтликчи, Байбарс Гюленсой, Неждет Курт.

Веб-сайт журнала (www.bilimselksen.com), почтовый адрес (bilimselksendergisi@gmail.com). Статьи вышеназванных авторов можно также прочитать на веб-сайте журнала. Авторам, желающим опубликовать статью в нашем журнале, следует оформить своё научное исследование в соответствии с требованиями, изложенными в конце выпуска и отправить на почтовый адрес

Желаем вам успехов в научной деятельности и надеемся, что 32-ой номер журнала окажет содействие в развитии науки.

Члены редколлегии:

(Проф.Др.) Хайреттин ИВГИН
Редактор

Проф.Др. Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
Редактор

KAZAK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

WHERE DID THE NAME KAZAKH COME FROM

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЭТНОНИМА «КАЗАХ»

Prof. Dr. Berikbay SAGYNDYKULY*

ÖZ

“Kazak” ırkının etimolojisi birçok araştırmacı için belirsiz bir gizli alemdi. Edebiyatçılar, tarihçiler ve dilciler bu ismin anlamını çözmek için çok araştırmalar yapmıştır. “Kazak” isminin kökeni hakkında yaklaşık yirmi civarında tahmin yapılmıştır. Ancak hiçbirisi bilim toplumu tarafından kabul edilmemiştir.

Profesör Berikbay Sagındykulu, tez danışmanı, ustazı ünlü Türkolog Emir Najib’in Arap bilim adamları tarafından oluşturulmuş eski bir haritasını bularak, bugünkü “Azov” denizinin eskiden “Kazak Denizi” olarak adlandırıldığı gerçeğine dayanarak yeni bir hipotez önermektedir. Tarihten belli olduğu üzere, Saka, Oğuz ve Hun boylarının eski çağlarda yaşamış olan “Kas” boyundan geldiğini söylemektedir. Yukarıdaki söz konusu olan etnik grupların hepsinin sayı sıfatlarından oluştuğunu bilimsel açıdan kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kas, Kafkaz, Etnik, Hazar, Asya.

ABSTRACT

The etymology of the ethnonym Kazakh forced to think of many researchers. Both writers, historians, and linguists have done a great job in uncovering the origins of this name. About twenty assumptions about the origin of the Kazakh name were put forward. But none of them was accepted by the scientific community. Professor B. Sagyndykuly finds an old map compiled by Arab scientists of his supervisor, the famous Turkologist Emir Najip, and offers a new forecast, based on the fact that the current Sea of Azov was previously called the "Kazakh Sea". It is said that the tribes known in history as the Sak, Oguz, and Hun are descended from the Kasa tribe, who lived in very early epochs. All of the above ethnic groups, oddly enough, scientifically prove their numerical origin.

Key Words: Casa, chapkas, ethnicity, Caspian sea, Asia.

* Al- Farabi Kazak Milli Üniversitesi Filoloji ve Dünya Dilleri Fakültesi.
Almatı/KAZAKİSTAN
(bahit777@mail.ru)

Moskova’da doktora yaptığım 1972-1975 yıllarında, SSCB Bilimler akademisi Doğubilimler Enstitüsü’nün uzmanı, ünlü Türkolog Emir Necipoğlu Necip doktora çalışmama danışmanlık yapmıştır. Oldukça sade bir kişiliği vardır. Beni öğrenci olarak değil sanki onunla eşit derecedeymişim gibi davranır, konuşurdu. Doktora yıllarımın son yıllarıydı. Evine üzerinde çalıştığım konu hakkında danışmak için gitmiştim, konuşmasının sonunda: “sana ilgini çekecek bir şey gösteriyim mi?” diye neşeli bir ses tonuyla seslendi. “Evet, gösterin” dedim bende merakla. “Arap bilim adamlarına ait çok eski dönemin coğrafi haritasını elde ettim. Sen Arap harflerini gayet iyi biliyorsun. İşte bu sözü okur musun?” diye parmağıyla gösterdi. Ben de hiç bekletmeden “Kazak” diye okudum. “Biliyor musun günümüzdeki Azov denizi eski dönemlerde Kazak denizi olarak adlandırılmıştır. Avrupalılar Azov denizini Azak denizi olarak söyler. Rus Çarlarından biri belki siyasi amaçla olsa gerek Azak denizini Azov olarak adlandırmasını emir etmiştir. Ben bu konu hakkında makale yazmak istiyorum. Belki en kısa zamanda yayınlanır” dedi. Milliyeti Tatar olsa da Kazakistan’ın Semey bölgesinde doğup büyüdüğü için, danışmanımın Kazaklara karşı bir yakınlığını anlamak mümkündür. Makale çıkınca okurum diye düşündüğüm için detaylı sorular sormayı gerek duymadım.

Aradan çok zaman geçmemişti, değerli danışmanım göz sorunuyla karşılaşmıştı. Körlük derecesine gelmişti. Bu sağlık durumundan dolayı mı yoksa başka bir nedenden dolayı mı makale yayınlanmadı. Bu olay hep aklımda kalmıştı, geç de olsa araştırmalarımı kâğıt üzerine dökmeye karar verdim.

Coğrafya haritasına dikkatli bakarsak Azov denizinin Hazar (Kaspi) denizine yakın olduğunu görmek mümkündür. Azov çok eski dönemlerde Kazak denizi olarak adlandırıldığına göre Kaspi (Hazar) ve Kazak kavramlarının arasındaki etimolojik benzerlik göze çarpmaktadır. “Kazak” sözünün içerisindeki sedasız “z” sesi sedalı “s” sesinin bir varyantı olduğunu göz önünde bulundurursak, iki kavramın da kökeni “Kas” tır. Etnik bir kavramdır. Tarihçiler çok eski bir kavram olduğundan ya da kaynakların yetersiz olduğundan bu konu üzerine durmamıştır. Fakat Kas tayfalarıyla beraber yaşamış, güneye göç etmiş Ari tayfası hakkında yeterli kaynak mevcuttur. Günümüzün önemli tarihçilerinden Profesör Talas Omarbekov’a bu konu hakkında sorduğumda “Kas” tayfasının tarihte yaşadığını fakat kimsenin yeterli araştırmadığını belirtmişti.

Bu nedenlerden dolayı etimolojiye başvurdum. Hem Kaspi denizi hem Kazak denizi toponim kavramıdır. Önce Kaspi toponimi üzerinde duralım. Bu kavram çok eski devirde tamlama olmuş, iki sözcükten oluşmuştur: **Kas +pi** (**Kac+nuı**) Buradaki **pi** (пий) **bir** sayısının kökenidir. Bu bütün Türkologlar tarafından bilinir. Onu karmaşık hale getiren Türk lehçelerindeki – **ir** (**up**) sayı sıfatının eski ekidir. Tarihi gelişim aşamalarını şu şekilde gösterebiliriz: (**nuı+up>nuıup>nuup>nup>бup>бip**) **piy+ir >piyir>pür>pır>bir>bir**. Kök ve ek bir birine girmiştir. **A**nı kökten geldiği için **i** (**n**) sesleri kısaltılmış, yutulmuştur. Sonra sedalı **p** (**n**) sesi sedasız hale gelmiştir. “**I**” sesi incelmıştır.

Sonuç olarak **Kaspi** sözü “**Kas tayfasının birinci tayfası**” anlamını vermektedir.

Eski dönemlerde tamlayan, günümüzde kullanılan işlevde değildi. Tamlayan ilk zamanlarda sözün sonunda bulunarak tamamlayacağı sözün sonunda bulunurmuş. Bununla ilgili bilimsel kanıyı ilk olarak Profesör Kudaybergen Jubanov ortaya koymuştur. **Altınsarı, Künsuluv, Jansuluv, Tanjarık** gibi kişi adları; **keş jarık (iyi akşamlar), kun uzakka** (Gün boyu) gibi tamlamalar buna örnek olabilir. Bu değişim kuralını göz önünde bulundurursak Kaspi toponim adının isimden sonra **bir** sayısının geldiği, tamlayan olduğu açık ve nettir.

Ayrıca Kazak denizi ismi de birçok değişikliğe uğramıştır: **Kas+ak>Kasak>Kazak>Azak>Azov** (**Қас+ақ>Қасак>Қазак>Азақ>Азов**) Eski dönemdeki **Kas+ak**, günümüzde ise **Kazak** kavramının ikinci hecesindeki “**ak**” iki türlü eş sesli anlamı vermektedir:

1. Bir şeyin ikinci bir şeyden akarak çıkıp, bölünmesi ve ayrılmasını ifade eden (ak) köklü fiildir.

2. Günümüzdeki «**iki**» sayı sıfatının eski şeklidir.

Genelde Türk lehçelerinde ayrıca Kazak Türkçesi’nde “**к,к,з,з**” **k, k, g, g** art damak ünsüzleri kelime başında, ortasında ve sonunda söylenişi açısından zorluk getirdiğinden dolayı düşürülmüştür, böylece yavaşça kaybolmasına neden olmuştur. Bu yüzden **Kazak** sözünün **Azak** şekline girmesi doğaldır. Böylece Kasak (Kazak) toponiminden “Kasların ikinci tayfası” anlamını çıkarabiliriz. Herhangi bir tayfa çoğalınca o tayfadan ayrılma, ayrı yere gitme gereksinimi duyar. Bu olay çok doğaldır. Kas tayfasının bir bölümü nüfus sayısının artmasıyla, ilk zamanlarda Azov denizinin etrafına yerleşmiştir. Böylece kendi çıkarları için kullandıkları denize kendi isimlerini vermiştir. Kazak denizinin toponimini bu şekilde açıklayabiliriz. Bir ilginç, Kaspi’deki **pi (bir)** sayısı bir tayfa adı olmuştur. Tarihçilerin araştırmalarından “**Pi**” tayfası hakkında bilgiler okumak mümkündür. “**Kas**” sözünü kaybeden “**Pi**” sayısı tayfa adına dönüşmüştür.

Eski Kas tayfasının, asıl sayı sıfatını tamlayan olarak kullanmaları boşuna değildir. Kas tayfası çoğaldıkça sayılarla adlandırılmış olabilir. Eğer bu şekilde olsa devamlılık sürekli sürer. Öyleyse üç, dört, beş, altı gibi sayıların eklenmesi gerekmiyor mu? Tayfa adına dönüşmüş **pi (bir)** gibi sayılar belki tarih sayfalarında vardır. Araştıralım. Kazakların **Ulu Jüz** olarak adlandırdığı Jüz’ün içinde **Üysin** adlı tayfa vardır. Bu etnonim **üç** sayısını ifade eder. Ama bunu bilen çok azdır. Bu kavramı eski haline götürmeye çalışalım: (**uts+un=uts+un**) **yұ+yн=ymc+yн**. İlk bölümü üç sayısının eski şeklidir. İkinci bölümü ise isim (ad, sıfat) olduğunu bildiren eski bir ektir. Bizim araştırmamıza göre bu ek netlik olduğunda eklenir, net olmadığı zamanlarda eklenmezmiş.

Konuşma dilinde üç sayısı bu şekilde değişime uğramıştır: **ymc>ymu>yu>yuu**. (**uts>uts>uş>üş**) yani “**u**” (ts) ünsüzü yumuşamış “**ç**” ç (ts) ünsüzüne dönüşmüştür. Sonra “**t**” düşmüş ve “**u**” ünlüsü ince ünlüye dönüşmüştür.

Bu söz Çin kaynaklarında “**usun**” şeklinde korunmuştur. Yani, **utsun**>**usun**. Sadece bir değişim oluşmuştur. Sözü içerisindeki “t” sedasız ses erimiştir. Kazakçada ise başka yolla gelişmiştir. Tek heceli söz veya köklerin ilk hecesindeki “t” sesi kendi yerini her daim ünlü “i” sesine bırakmıştır. Bu nedenle eski “**atak**” (**ayak**) şeklinin yerini “**ayak**”, “**atır**” (**çatal**) yerine “**ayır**”, “**otın**” yerine “**oyun**” gibi sözler kullanılmaya başlanmıştır. Yani **utsun**>**uysun**. Bundan sonra da ünlülerin gelişimi **y>ɣ>ɣ** (**u>u>ü**) şeklinde **yüсүн**>**үйсүн**>**үйсүн** (**uysun**>**yusun**>**üysün**) olmuştur. Son hecelerdeki **ü**-nin yerine dar ünlü **i**’i yazmak bizim alfabemizde oluşmuştur: **үйсүн**>**үйсін** (üysün>üysin). Böylece eski Üysin tayfasını “Kas tayfasının üçüncü tayfası olarak” düşünebiliriz.

Sıradaki sayı sıfatı dördtür. **Turan**, **Türük** kavramlarının içerisinde mevcuttur. Bu kavramlardaki **-an** ve **-ik** köke yapışık ölü eklerdir. Kelime kökündeki “**tur**” ve “**tür**” i eski kalıbına sokarsak **-tur**’dur. “Dört” sayısının kökeni de “**tur**” şeklindedir. Rusçadaki **çe+tur+e** sayısının ön ve son eklerini saymadığımızda “dört” kavramını bulmak zor değildir. Sistem açısından çok farklı olan dil **t** ve **r** ünsüzlerini uyum içine almıştır. Böylece Türkleri “Kas tayfasının dördüncü tayfası” diye düşünebiliriz. Beş, altı, yedi sayılarının izleri Türk lehçelerinde korunmuştur fakat çok net değildir. Bu yüzden bu sayılar üzerinde durmadık. Günümüzde kullandığımız “sekiz” sayısının eski şeklini “**Sak**” (**İs-Kit**) sayfaları korumuştur. Bu sayıyı diakroni devrindeki eski haline döndürmeye çalışalım: **sak+us**. Gelişim şekli: **caɣ+yc>caɣ+yɜ>caɣ+ɣɜ>ceɣ+iz** (**sak+us>sak+uz>sag+ız>seg+iz**) Buradaki **-yc/-yɜ~ɣɜ/-iz** (**-us/-uz~-iz/-iz**) ekleri **kımız**, **tamız**, **tugız**, **semiz**, **egiz** gibi kelimelerin içeriğindeki eski ektir. Kökeni “Sak” tayfa adına dönüşmüştür. Sakaları “Kas tayfasının sekizinci tayfası” olarak düşünmemize bir neden vardır.

Bazı araştırmacılar “Kazaklar tam bir asker gibi Sakalardı” kavramını ispatlamak için “Sak” kelimesinin önüne “Kas” tamlayanını ekleyerek “Kassak” diye yapma terim üretmiştir. “Kas” kökeninin aynı zamanda “gerçek” gibi değişken anlam verdiğini yok sayamayız. Gene de “Kazak” kavramının “Kassak” birleşik sözünden çıkmasına dair söylenen fikirlere pek sıcak bakmıyoruz. Burada belirtmek isteriz ki “Kazak” sözünün kavramıyla ilgili yirmiden fazla görüş mevcuttur. Fakat bilimsel açıdan bunların hiçbirisi tam onay kazanamamıştır.

Türk, Türkmen, Azerbaycan halkları Oğuz grubuna aittir. Oğuzlar Altay bölgesi tarafından göç etmiştir. Sözlü kaynaklara göre Oğuz kağan kendi ismini bu halklara vermiştir. Bazıları hatta incelterek Ögiz kağan diye de adlandırmıştır. Burada “Oguz” kelimesinin üzerinde duralım. “Togız, dokuz” sayısının şeklinin değiştiğini görmek mümkündür. Dil kurallarını dikkate alırsak eski devirlerde “t” sesi kelime başında, çoğunlukla söylenmemiştir. Örneğin: Oğuz dillerindeki **togul** (**tuul**) filinin önündeki “t” sesi düşmüş, **ogul** ismine dönüşmüştür. “**og**” hecesi düşünce Kazakçadaki “ul” sözü oluşmuştur. Eski Türk sözlüğünde (**apmym**) “**artut**” sözü “**hediye, teklif**” şeklinde açıklanmıştır. Bu şekil günümüz kullandığımız şekle göre tamamen yabancıdır yani arkaizm. Kelime

başındaki “t” ünsüzünü yerine yerleştirirsek– (*m+apmym*) –*t+artut*. Kelime sonundaki “t” sesi çoğul anlamı veren eski ektir. Eğer çoğul ekini kelime içeriğinden tamamen çıkarırsak Kazakçadaki “*tartu*” sözü ortaya çıkar. Anlamı ise: ***Birine verilen özel hediye, değerli eşya***. Böylece Eski Türk sözlüğünde yer almış anlamla aynı anlamı taşır. Baştaki “t” sesinin erimesi ve sondaki “t” sesinin gramer anlamından kopması kelimeyi cansız düşürmüştür böylece sözlük hazinesinden uzaklaşmıştır. Kazakçadaki ***tostagan (ağaçtan yapılmış küçük yuvarlak kap)*** kelimesi Rusçaya “*dostakan*” şeklinde girmiştir. Sonra kendimize “*stakan*” (bardak) olarak geri dönmüştür. Bu konuyu dilciler çok iyi bilir. Demek ki söz başındaki “t” sesi değişmeli seslerin içeriğinde yer almıştır. Böylece ***t+ogız sekiz ve on sayısının aralığındaki sayı kavramını bildirmektedir***. Oğuzları Kas tayfasının dokuzuncu tayfası olarak gösterebiliriz.

Kasların onuncu tayfası da sayılarla gösterilmiştir. O Hun İmparatorluğunu kurmuş Hunlardır. Gelişim yolu: *хун>ун>он*. (*hun>un>on*) Konuşma dilinde değişimlere uğrasa da tarihi eserlerde eski şekli korunmuştur. Neden sayılar tayfa adına dönüşmüştür? Kökeni aynı olduğu için Kas kavramını tekrarlamayı gerek duymamıştır. Sayı ise tayfaları bir birinden ayırt etmeye yardımcı olmuştur. Eski şekiller ve onlardan türemiş yeni şekiller arasındaki farklılık o dönemlerde kullanılmış sayı adlarının nasıl tayfa adlarına dönüştüğünü araştırmamıza her zaman imkân sağlamaz.

Yukarıda anlattıklarımızdan yola çıkarak çok eski dönemlerde Kaslardan türemiş tayfaların Kaspiy ve Kazak (Azov) denizinden itibaren Pasifik Okyanusuna kadar geniş bir alana yayılmış olduğunu görürüz. Sonuç olarak çok eski dönemlerde yaşamış ve tarih sahnesinden silinmiş olan Kaslar, Hunların, İskitlerin, Oğuzların ve başka da tayfaların en büyük çıkış soyudur. Belki de Kaspi ve Kazak denizinden farklı, Kas tayfasına açıklık getirecek toponimler mevcuttur.

İşte o isim varmış!. Tüm Asya’ya Kasların adını ebediyen yazdırmış. Art damak “*k*” sesi her zaman konuşulurken düşmüştür. ***Asiya’yı K+asiya*** diye düşünmek yeterlidir. Rusların “s” sesini yumuşatarak “z” sesine dönüştürmesi böylece “***Asya’yı Aziya***” olarak yazması anlaşılır hale gelmiştir. Söz sonundaki ölü ek şu şekilde ayrılmaktadır: (*Қас+уға*) Kas+iya. Bu ek ***Alman+iya, Alban+iya, İspan+iya, İtal+iya*** gibi devlet isimlerine, ayrıca ***қап+ия*** (ihtiyar), ***жап+ия*** (duyurmak), ***қын+ия*** (gizli) gibi sözlere verilmiş, günümüzde de kullanılmaktadır. Ayrıca Kazaklar kız çocuklarına ***Äsiya*** diye isim verir. Kas’lara ait tarihi belgeler ne yazık ki sadece toponimlerde korunmuştur.

Daha bir kaynağı paylaşmak istiyorum. Günümüzdeki Kafkasya dağı eski devirlerde Kasların mekânı olma ihtimali yüksektir. Bu toponim iki kelimeden oluşmaktadır. ***Kaf ve Kaz (Kas)*** “*Kaf*” sözü “*dağ*” anlamını verir. Eğer *k ~ t ve v (f) ~u* uyumluluğunu göz önümüzde bulundurursak, Türk lehçelerindeki “*tav*” sözünden de uzaklaşmaz. Burada ***Kas dağ*** kavramı ortaya çıkar. ***Kaspi denizi, Kazak (Azov) denizi, Kafkas (Kapkas) dağı, Aziya (Kasiya) kuta-***

st bunların hepsi tarihi kaynaklar. Araştırmacıların: “Toponim alanı yere yazılmış tarihtir” deyişlerinde bir gerçeklik payı vardır.

Kas soyundan çoğalan birinci, ikinci, beşinci, altıncı, yedinci sayfalar diğer güçlü sayfaların içerisinde kaldığı için fazla göz önünde bulunmamıştır. Tarihi kaynaklarda da pek karşımıza çıkmaz. Örneğin, şahsi görüşüm Rus kaynaklarında karşımıza çıkan “*kasog*” kavramının “*Kazak*” olduğunu düşünüyorum. Çünkü Ruslar “*a*” yı “*o*” veya “*o*”yu “*a*” diye söylerler. Kazaklar kendi adını XV. Yüzyılda tekrar canlandırmış, tarih sahnesine çıkmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Kazaklar Kasların en eski sayfalarından biri olmuştur.

SONUÇ

Bu makalemiz yeni delillerle sunulmuştur. Bu açıdan halkbilimcileri, tarihçiler, etnograflar, arkeologlar ve kültür alanında çalışan ve ilgilenen araştırmacıların dikkatini çeker düşüncesindeyiz. Etimoloji bulmacalarını çözmeye, aydınlatmaya çalıştık. Her araştırmacı kendi alanına ait konuları detaylı araştırırsa ele aldığımız konu daha da aydınlanacaktır. Bu yüzden bilim adamları her yönüyle bu gündemdeki konuyu ele alırsak aşamayacağımız yol yoktur.

ATEBETÜ'L HAKÂYİK'TA EPİTETLER

ΕΠΙΘΕΤΣ IN “ATEBETÜ'L HAKAYIK”

ЭПИТЕТЫ В АТАБЕТУЛЬ ХАКАЙЫКЕ

Prof. Dr. Eyüp AKMAN*

ÖZ

Bir şâir veya yazarın gücü de zaafı da, dili kullanabilme başarısıyla alakalıdır. Edebî eserin ana malzemesi olan dil; onu kullananın kabiliyet, kültür, kı-sacası becerisiyle eseri değerli kılar. Bir varlığın veya bir kahramanın adını, bir sıfat veya sıfat gurubu ile tamamlayan söz ve yapılara verilen ad olarak tanımlanan epitetin, bir edebî eserde ne şekilde kullanıldığı, kullanılma sıklığı o eserin ve eseri meydana getiren şahsın başarısını göstermede önemli ölçüt olarak kabul edilebilir.

Kutadgu Bilig hakkında Türkiye ve Türkiye dışında yüzlerce araştırma yapılmasına rağmen Atebetü'l Hakayık üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Buna pek çok sebep gösterilebilir. Bu sebeplerden biri de eserin sadece didaktik bir eser olduğu, lirizmden uzak bulunduğu, kısacası sanatsal değerinin az olduğudur.

Biz bu bildirimizde Atebetü'l Hakayık'ta bulunan epitetleri tespit ederek yukarıda sözünü ettiğimiz hükümlerin Atebetü'l Hakayık ve yazarı hakkında ne derece doğruluk payı olduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız. Epitetleri tespit etmek yöntemi, daha evvel başta Dede Korkut Kitabı olmak üzere bazı destanlara da uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atebetü'l Hakayık, epitet, Edip Ahmet.

ABSTRACT

Both the strength and the weakness of a poet or writer is related to his ability to use the language. The language which is the essence of the literary work makes it valuable by his potential, culture, and skill of the person who uses it. How and how often the epithet, which is defined as the name given to the word and the structure that completes the name of a hero with an adjective

*Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. Kastamonu/TÜRKİYE
(eakman@kastamonu.edu.tr)

or adjective group, is used can be considered as an important measure to show the success of the person and the literary work.

Though hundreds of research have been done about Kutadgu Bilig in and outside Turkey, research on Atebetü'l Hakayık is quite limited. Many reasons can be said for this. One of these reasons is that the work is only a didactic work, it is far from lyricism, in short, its artistic value is low.

In this paper we will try to measure Atabetü'l Hakayık in terms of the measures mentioned above by determining the epithets in it. The method of determining epithets has already been applied to some epics, especially the De-de Korkut Book.

Key Words: Atebetü'l Hakayık, epithet, Edip Ahmet

İlk dönem Türkçe İslâmî eserlerden olan Kutadgu Bilig hakkında son zamanlarda epey çalışma yapılmıştır. Bir araştırmaya göre Kutadgu Bilig üzerine 2015 yılı itibariyle; tez, kitap, makale, bildiri olmak üzere toplam 687 adet inceleme bulunmaktadır(Uçar 2015). Atebetü'l Hakâyık hakkında ilk olarak Necip Asım'ın çalışma yaptığı 1918 yılını temel alırsak, bu eser üzerine yüz yıl içinde çok az çalışma yapıldığını görürüz. Eserle ilgili, üniversitelerde bir doktora, üç yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹ Bu yüzyıllık süre içinde yapılan araştırmaların tam listesini vermek bu gün konumuz dışındadır. Fakat en son olarak Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi tarafından Ankara'da 28-30 Haziran 2018 tarihleri arasında yapılan sempozyumu zikretmekte fayda vardır. Sempozyumun adı "Atabetü'l Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu"dur. Sempozyumda 156 bildiri sunulmuştur. Bunlardan 51 tanesi Atebetü'l Hakâyık ile ilgilidir. Sempozyum bildirileri basılmamıştır. Sadece bildiri özetlerine internet üzerinden ulaşılabilir. Atebetü'l Hakâyık ile ilgili yapılan çalışmalara sözü geçen sempozyumda sunulan bildirileri de ilave edersek Kutadgu Bilig hakkında yapılan çalışmaların yarı sayısına dahi ulaşamamış oluyoruz. Bu sebepten dolayı biz de Atebetü'l Hakâyık üzerinde birkaç söz söyleme gereği duyduk.

¹ **Doktora tezi:** Neslihan Başkan, Atabetü'l Hakayık Bağlamında Ahlak Kavramı ve Tıp Etiği, 2013, Osman Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, ss.158. **Yüksek Lisans tezleri:** Bilgehan Gökdağ Atsız, Atebetü'l Hakayık Grameri, 1989,Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss.133;İbrahim Salar, Atabetü'l Hakayık'ta Fiil, 2013 Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss.291;Çağlayan Yılmaz, Atabetü'l Hakayık'ın Söz Dizimi, 2013, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,ss.217

Atebetü'l Hakâyık XII. veya XIII. yüzyılda yazılmış didaktik bir eserdir. Eserin adının anlamı, “hakikatler eşiği”dir. Eserin müellifi Yükneklî Edip Ahmet'tir. Eser, aruzun feûlün feûlün feûl kalıbıyla yazılmış ve toplamda 512 dizeden oluşmaktadır. Ne Yüknek ne de eserin müellifi Edip Ahmet hakkında net bilgi yoktur. Esere sonradan ilave edilen ve kimin yazdığı meçhul olan dörtlükte, Edip Ahmet'in doğuştan kör olduğu kayıtlıdır. Eserin sonuna Emir Seyfettin'in ilave ettiği kıtada Edip Ahmet için “edipler edibi, fazıllar başı” denilmektedir. Arslan Hoca Tarhan'ın ilave ettiği son beyitlerde ise Edip Ahmet'in doğum yerinin gönüller açan, sefalı Yüknek, babasının adının Mahmut olduğu ve eserin Kaşgar dili ve Arap usulüne göre yazıldığı ifade edilmektedir. Eser üzerine detaylı inceleme yapan Reşit Rahmeti Arat bu bilgilerden öteye gidememiş sadece bazı kaynaklardaki rivayetleri zikretmiştir².

2007 yılında yayınlanan bir makalede Edip Ahmet'in mezarının bulunduğu yer hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre mezar, Kazakistan'ın Türkistan (Yese)şehrine 15 km uzaklıkta kuzey-batı yönündedir ve bir yığma tepe şeklindedir. Mezarın levhasında “Jüynek Töbe, bul jerde XII. Gasır akın, filozof Ahmet Jüyneki ömür sürgen” yazmaktadır. Mezarın bulunduğu köyün adı Jüynek'tir (Uysal 2007:1198).

Eserin altı nüshası bulunmaktadır. Bunlardan üçü tam, üçü parçalar halindedir. İlk nüsha olan Semerkand Nüshası, 1444 yılında Zeynelabidin adında biri tarafından istinsah edilmiş ve Uygur harfleriyle yazılmıştır. Ayasofya kitaplığında bulunmaktadır. R. Rahmeti Arat, eserin adını Atebetü'l Hakâyık olarak okumuştur. B ve C nüshaları İstanbul nüshaları olarak bilinir. B nüshası 1480 yılında Abdürrezzak Bahşı tarafından istinsâh edilmiştir. Uygur harfleriyle yazılmış ve sözcüklerin altlarında bunların okunuşları harekeli Arap harfleriyle gösterilmiştir. Her iki nüshayı da Necip Asım bulmuştur. Necip Asım bu ikinci nüshayı 1918 yılında iki cilt olarak “Hibet-el Hakâyık”³ adı altında yayımlamıştır. C nüshasının ise II. Bayezid zamanında istinsâh edildiği tahmin edilmektedir. Kitap, harekeli Arap harfleriyle yazılmıştır ve adı “Hibet-el Hakâyık”tır. Bu nüsha Topkapı sarayı kitaplığı Hazine bölümündedir. Dördüncü nüsha da Arap harfleriyle yazılmış olan Vezirköprü nüshasıdır. Hangi tarihte ve kim tarafından yazıldığı belli değildir. Bu nüshada eserin adı “Gaybet-el Hakâyık”⁴ şeklindedir (Kudret 1995:95).

Yukarıda sözünü ettiğimiz sempozyumda “Atebetü'l Hakâyık'ın Hollanda Nüshası” adında bir bildiri sunulmuştur. Bildiriye sunan Dr. Serkan Çakmak'tır. Bildiri özetinden anladığımıza göre bu nüsha, Hollanda'da Groningen

²R.R. Arat, Yakut'un “Mu'cemü'l-büldan” ve Cüveynî'nin “Cihangüşa” adlı eserlerinde geçen “Agnak” adlı yerin Yüknek olamayacağını belirtir ve Ali Şir Nevâî'nin “Nesa'imü'l-mahabbe” adlı eserinde Edip Ahmet için yazdığı “Bağdat civarında yaşamış ve İmâm-ı Âzam'ın talebeliğini yapmış” ifadesini efsaneleşmiş bir rivâyet olarak aktarır (Arat 2006:7).

³Anlamı, “Gerçekler Armağanı”dır.

⁴Bu adı “Aybet-el Hakâyık” şeklinde okuyanlar da vardır. Anlamı “Gerçekler Heybesi”dir.

Üniversitesi kütüphanesinde HS 474 numarada kayıtlı bir mecmua içinde yer almaktadır. Arap harfli ve harekeli olan bu nüshanın tarihi 977(M.1396/1397)'dir. Bu durumda Atebetü'l Hakâyık'ın nüsha sayısı yediye çıkmış ve en eski tarihli nüsha da Hollanda nüshası olmuş oluyor.

Eser, 40 beyitlik bir giriş ile başlar. Bunların beşi Tanrı'nın, beşi peygamberin, beşi dört sahabenin, on dördü Emir Muhammed Dad İspahsalar Beyin medhine, son altı beyit de kitabın yazılma amacını anlatmaya hasredilmiştir. Manzumenin asıl metnini 9 bablık (101 dörtlük) kısım oluşturmaktadır. Metne daha sonra iki dörtlük ile 10 beyit ilave edilmiştir. İlave edilen ilk dörtlüğün müellifi meçhuldür. İkinci dörtlüğün müellifi Timur Emirlerinden Emir Seyfettin olarak tahmin edilmektedir. İlave 10 beytin müellifi yine Timur Emirlerinden Emir Arslan Hoca Tarhan'dır.

Asıl metni oluşturan babların adları ve sayıları şöyledir:

- 1-Bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı hakkında (12 dörtlük)
- 2-Dilin muhafazası hakkında (12 dörtlük)
- 3-Dünyanın dönekliği hakkında (12 dörtlük)
- 4-Cömertliğin medhi ve hasisliğin zemmi hakkında (10 dörtlük)
- 5-Tevâzu ve kibir hakkında (7 dörtlük)
- 6-Harislik hakkında (6 dörtlük)
- 7-Kerem, hilm ve diğer iyilikler hakkında (16 dörtlük)
- 8-Zamanenin bozukluğu hakkında (21 dörtlük)
- 9-Kitap sahibinin özrü hakkında (5 dörtlük)

Asıl konumuz olan epitetlere geçmeden evvel eserin edebî yönü hakkında da birkaç söz edelim. Fuat Köprülü Atebetü'l Hakâyık'ın vasıfları ve Edip Ahmet'in sanatçılığı hakkında şunları söyler: "Mesela tabiat zevki bu eserde asla mevcut değildir. Sanat telakkisinden külliye mahrum, kuru, muttarid ahlâkî tâlimattan ibaret bir manzûme: İşte Atebetü'l Hakâyık'ın başlıca mümeyyiz vasfı!" der ve Edip Ahmet'in ününün sanatkar olmasında değil, bir veli sıfatıyla halk arasında kazanmış olduğu kutsiyette aranması gerektiğini ifade eder (Köprülü 2009:203).

Reşit Rahmeti Arat da Köprülü ile aynı fikirdedir. Arat, Edip Ahmet ile Yusuf Has Hâcibi mukayese ederek Edip Ahmet ve eseri hakkında şöyle diyor: "Umûmiyetle kuru, en mütevâzi duygu parıltılarından uzak, kendi işini bilen ve vazifeşinas bir ahlak hocası gibi, malum bir programı sonuna kadar takrir eden sert ve bir dereceye kadar kaba ve cansız bir ifade tarzı kullanması, ne fazla şahsi mukayeselere yer ayırıyor ve ne de okuyucularda bunların canlanmasına imkân bırakıyor. Maksat ve gayeleri birbirine yakın olmakla beraber Yusuf ile Edip Ahmet'i şâir ve mütefekkir olarak mukayeseyle bile imkân yoktur" (Arat 2006:6).

Eserdeki epitetleri inceledikten sonra bu hükümler hakkında bir değerlendirmede bulunacağız.

Epitet kavramı ilk olarak , Sözlü Formül Kuramı (Milman Parry ve Albert Lord'un kuramı) olarak bilinen kuramla Homeros'un destanlarının nasıl

teşekkül ettiğini ortaya çıkarmak için yapılan çalışmalar sırasında gündeme gelmiştir. Buna göre hazır söz kalıpları, formüller, sıfatlar, sıfat grupları epitet olarak kabul edilmiştir. Türkiye’de epitet kavramını ilk gündeme getiren ve bunu Dede Korkut Hikâyeleri kahramanlarına uygulayan İlhan Başgöz olmuştur. İlhan Başgöz epiteti şöyle tanımlar: “Epitet, bir ismi veya folklor araştırmalarında kahramanın ismini bir sıfatla veya isimle veya bir sıfat cümlesi ile tamamlayan söz ve cümlelere verilen addır(Başgöz 1998:35).

İlhan Başgöz sözü geçen incelemesinde sadece kahramanlara koşulan epitetler üzerinde durmuş, kavramlar, Tanrı ve dinî kişiliklerin epitetlerden söz etmemiştir. Buna göre 71 karakterin özelliklerini 17 başlık altında incelemiştir(Başgöz 1998).

Konuyla ilgili olarak, İlhan Başgöz’den sonra, Mehmet Aça’nın, Kamil Veliyev’in, Şakir İbrayev’in çalışmaları ile bazı tezleri görüyoruz⁵. Makale düzeyinde ise son çalışmalardan olan Salahattin Bekki’nin Köroğlu’nun bir şiirinin epitetlerini tespitini gösterebiliriz(Bekki 2012).

Atebetü’l Hakâyık’taki epitetler aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

1-Tanrı ile ilgili epitetler

İlhan Başgöz’ün, Dede Korkut kitabındaki epitetleri incelerken sadece “insan kahramanlarına koşulan epitetler” üzerinde durduğunu söylemiştik. Tanrı, peygamber ve diğer dinî şahsiyetler ile kavramların epitetlerini incelemesine dahil etmemiştir. Biz bu çalışmamızda, Atebetü’l Hakâyık’ta yer alan kişi, kavram ve dinî şahsiyetlerin epitetlerini tespit ettik. Bunlardan ilki Tanrı’ya koşulan epitetlerdir.

İslamî devrede yazılan her eser, önce Allah’ı, Hz. Muhammed’i ve dört halifeyi öven bir giriş ile başlar. Atebetü’l Hakâyık’ın ilk 20 beyti, “Tanrı’nın Medhi Hakkında”dır. Bu beyitlerde geçen Tanrı ile ilgili epitetleri vermeden önce Dede Korkut Kitabı ile Kutadgu Bilig’de bu epitetlerin nasıl geçtiğine bakalım.

Deli Dumrul ile Kazılık Kocaoğlu Yigenek hikâyelerinde Tanrı şöyle anlatılmış:

Yücelerden yücesin

Kimse bilmez necesin

Görkglü Tanrı

Nece cahiller seni gökte arar, yerde ister

Sen hod müminler gönlündesin

Dâyim duran Cebbâr Tanrı

Bâki kalan Settâr Tanrı

Kakıduğın kahr eden **kahhar Tanrı**

Kutadgu Bilig’de ise Tanrı’nın övgüsüne 33 beyit ayrılmıştır. Bunlar içinde en çarpıcı olanlar şunlardır:

1/2:Törütgen igidgen keçürgen idim/**Yaratan, yetiştiren, göçüren** tanrım

⁵ Bu tür çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. (Bekki 2012).

6/1:Ay erklig ugan mengü mungsuz bayat/Ey **güçlü, yeterli, sonsuz** Tanrı

10/1:Siziksiz bir ök sen ay mengü açu/Kuşkusuz **birsin** ey **sonsuz** Tanrı

10/2:Katılmaz karılmaz sakışka saçu/**Katılmaz, karılmaz, tek** olan ayrı

17/1:Yorımaz ne yatmaz udımaз odug/**Yürümez, yatmaz, uyumaz**

17/2:Ne mengzeg ne yangzag kötürmez bodug/**Benzersiz, eşsiz, anlatılmaz**

20/1: Ay sırka yakın ay köngülke ediz/Ey **sırра yakın**, ey gönülde **yüce**

Yukarıdaki iki eserden sonra Atebetü'l Hakâyık'a bakalım. Edip Ahmet, Tanrı'yı 10 beyit ile övmüştür. Bu beyitler içinde Tanrı'ya koştuğu epitet sayısı çok azdır ve bunlar da herkesin bildiği, Allah'ın sıfatlarıdır.

19⁶-Bu kudret idisi ulug bir bayat. (O **kudret sahibi, büyük bir** Tanrı'dır.)

37-İlahi keçürген idim sen keçür.(Tanrım, sen **bağışlayan** Rabbimsin, sen bağışla.)

454-Kazalar yoritgan yaratgan melik. (**Kaza ve kaderi yürüten, tanzim eden** Tanrıdır.)

Bir esere edebîlik katan özelliklerin başında, yazarın hayal dünyasının genişliği ve buna bağlı olarak kelimeleri kullanış biçimi gelir. Bu küçük mukayese ile Edip Ahmet'in eserinin zayıflığı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Diğer epitetler şöyledir:

2-Peygamber Hz. Muhammet ile ilgili epitetler

Atebetü'l Hakâyık'ta Hz Muhammet'in övgüsüne sadece beş beyit ayrılmıştır. Buradaki epitetler şunlardır:

23-Ol ol halk talusu kişi kutlugı. (O yaratılanların **en seçkini** ve insanların **en kutlusudur**.)

25-Resuller örüng yüz bu ol yüzke göz.(Resuller **beyaz bir yüzdür**, O ise bu yüzün **gözüdür**.)

26-Ya olar kızıl eng bu engke menge. (Yahut onlar **al yanaktır**, O ise bu yanağın **benidir**.)

3-Dört sahabe ile ilgili epitetler

Dört sahabenin övgüsü için eserde beş beyit bulunur. Burada Hz. Ali ile ilgili olarak sadece iki epitet tespit edilmiştir.

34- Ali törtilenci ersig, tonga. (Dördüncüsü **yiğit** ve **kahraman** Ali'dir.)

4-Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr ile ilgili epitetler

Atebetü'l Hakâyık'ta Edip Ahmet'in kitabını ithaf ettiği Büyük Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in övgüsüne 14 beyit ayrılmıştır. Bu beyitler içinde, bey ile ilgili epitet sayısının çokluğu dikkat çekmektedir.

46-Anın birr u cudı bedi' ihsânı(Onun iyiliği, cömertliği **eşsiz** ihsânı.)

⁶ Bu numaralar eserin dize numarasıdır. Metnin orijinalini ve günümüz Türkçesiyle aktarımını Reşit Rahmeti Arat'ın eserinden aynen aldık.

47- Ol ol akl ukuş huş hiredka mekan.(O akıl, anlayış, şuur ve zeka mekânı.)

48-Bilig ma'dini hem fazilet kanı. (**Bilgi ocağı ve fazilet kaynağıdır.**)

49-Simaktin edizrek tutar himmet ol.(O, himmeti, göğün en yüksek katında yer alan Simak yıldızından daha yüksek tutar.)

51-Re'iyetka müşfik selim til halim.(O, reayaya karşı **şefkatli**, doğru ve **yumuşak dillidir.**)

52-Velikin busarda Şera aslanı.(Fakat hiddetlendiği zaman **Şera aslanı** kesilir.)

53-Salabet içinde Umer teg erip.(O, metanette, dayanıklılıkta **Ömer** gibidir.)

54-Sehavet semahat tutar Usman'ı. (Cömertlikte **Osman'a** denktir.)

55-Tetiklikte kendü ayastın ozup.(O, fetanette tetiklikte Gazneli Mahmud'un nedimi **Ayaz'**ı geçer.)

56-Dad insaf tutar çın anuşirvanı. (Adalet ve hakkaniyette gerçek bir **Anuşirvan'dır.**)

59-Aya şahım erdemlerin sanagan. (Ey şahımın faziletlerini sayan kimse)

60-Sanar mu ediz kum uşak taş sanı. (Sahradaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi?)

61-Siyaset riyaset kiyaset kerem. (**Siyaset riyaset kiyaset kerem sahibi.**)

62-Ziyadet ula adl eşit uk munı (ve bunlara özellikle **adaleti** ekle, bunları işit ve anla.)

63-Yime mecd mürüvvet fütüvvetugan. (Bir de **şeref, insaniyet ve mertlik** bunların hepsini.)

64-Ata kıldı şahımka bu cümleli.(Kadir tanrı şâhıma ihsan etti).

67-Tengizdin kerimrek şahım ming kata.(Şahım denizden bin kat daha **kerimdir.**)

5-Atebetü'l Hakayık'ın kendisi için de Edip Ahmet şu epitetleri koşturmuştur.

77-Bezeditim kitabını nevadir sözün. (Kitabı **nadir sözlerle** süsledim)

78-Bakıglı okıglı asıg alsu tip. (Gören ve okuyan istifade etsin diye.)

465-Bitidim kitabını meva'iz mesel.(Kitabı mevizalar şeklinde yazdım.)

466-Okısa tatır dil yimiş teg asel.(Dil okursa bal **yemiş gibi tatlı** olur.)

475- Bitidim bu tangsuk, turaf sözlerin.(Bu kitabı **nadide ve zarif sözlerle** yazdım.)

6-Bilgi - bilgili kişi/Cahil-bilgisiz kişi ile ilgili epitetler

Eserde bilgi, bilginin faydası ve bilgili kişilerle alakalı 12 dörtlük/48 mısra yer almaktadır. Bunların içinde epitet olabilecek kuruluşlar şunlardır:

85- Bahalıg dinar ol biliglig kişi. (Bilgili insan **kıymetli dinardır.**)

86-Bu cahil biligsiz bahasız bişi. (Cahil ve bilgisiz adam **değersiz bir akçedir.**)

90- Eren körki akıl ol süngeknig yilig. (İnsanın ziyneti akıl, kemiğinki iliktir.)

91-Biligsiz yiligsiz süngек teg hali.(Bilgisiz kimse **iliksiz kemik** gibi boştur.)

108- Biligni biligsiz otun ne kılır. (Bilgisiz **odun** bilgiyi ne yapar.)

127-Tavarsızka bilgi tükenmes tavar. (Bilgi, malı olmayan için **tükenmez bir hazinedir.**)

128-Nesebsızka bilgi yirilmez neseb.(Bilgi, nesebsiz için, **verilmez bir neseptir.**)

7-Dil ve söz ile ilgili epitetler

Atebetü'l Hakayık'ta dilin muhafazası ile ilgili bölümde 12 dörtlük bulunmaktadır. Burada kullanılan dil ve söz ile ilgili epitetler şunlardır:

133-Sanıp sözlegen er sözi söz sağı. (Düşünerek konuşan adamın sözü, **sözün iyisidir.**)

134-Öküş yangşagan til unulmaz yağı.(Çok gevezelik eden dil, **karşı konulmaz bir düşmandır.**)

141-Sefih er tili öz başı düşmanı. (Sefih adamın dili kendi başının **düşmanıdır.**)

155-Ağız til bezeki köni söz turur. (Ağzın ve dilin ziyneti **doğru sözdür.**)

161-Köni söz asel teg bu yalğan basal. (Doğru söz **bal**, yalan söz **soğan** gibidir.)

163-Bu yalğan söz ig teg köni söz şıfa. (Yalan söz, **hastalık** ve doğru söz, **şifa** gibidir.)

8-Dünya ile ilgili epitetler

Felekten, dünyadan şikâyet insanlık tarihi kadar eski olsa gerek. Bin yıl önceki şikâyetlerin aynısını veya benzerini bin yıl sonra da görebilmekteyiz. Dünyanın dönekliği ile ilgili olarak eserde 12 dörtlük vardır. İşte yaklaşık bin yıl önce, dünya ile ilgili aşağıdaki benzetmelerde bulunmuş Edip Ahmet.

177-Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgölüg. (Bu dünya konup göçmek için bir **kervan saraydır.**)

191-Tarıglıg tip aymış ajunnı Resul. (Resul, dünya için **tarladır** demiş.)

193- Bekasuz erür bu ajun lezzeti. (Bu dünya lezzeti bâki değildir)

194-Keçer yil keçer teg meze müddeti.(Zevk müddeti yel geçer gibi geçer.)

195-Yigit koca bolur yangı eskirür. (Genç, ihtiyarlar; yeni, eskir.)

196-Kavi erse kamlur kaçар kuvveti.(Kuvvetli çöker, kuvveti gider.)

197-Bu kün bar yarın yok bu dünya nengi.(Dünya malı bugün var, yarın yoktur.)

198-Mening timişing neng adınlar onğı. (Benim dediğın mal, **başkalarının kısmetidir.**)

199-Kamug tolgan irlür tükel eksiyür. (Her dolan, azalır; her tam, eksilir.)

213-Yılan teg bu ajun yılan oklagu.(Bu dünya **yılan** gibidir, yılanı oklamak lazımdır.)

Edip Ahmet’in dünya ile ilgili söylemek istedikleri, Dede Korkut hikâyelerinde daha veciz ve estetikler.

Hani dediğim bey erenler

Dünya benim diyenler

Ecel aldı yer gizledi

Fani dünya kime kaldı

Gelimli gidimli dünya

Ahir son ucu ölümlü dünya

9-Cömertlik /Cimrilik ile ilgili epitetler

Eserde cömertliğin övülmesi ve hasisliğin yerilmesine 10 dörtlük ayrılmıştır. Bunlara koşulan epitetler de aşağıdaki gibidir:

249-Tabiatla yigi adet aybsuzı.(**Tabiatların en iyisi ve adetlerin ayıplanmayanı.**)

250-Akılık erür bil buhul körksüzi.(Cömertliktir, bil ki hasislik, bunların **en çirkinidir.**)

251-Eliglerde kutlug birigli elig(**Ellerin en kutlusu**, veren eldir.)

252-Alıp birmegen ol elig kutsuzu.(Alıp da vermeyen el , **ellerin kutsuzudur.**)

253-Bahıllı otalap ongulmaz ig ol. (Hasislik ilaç ile **iyileşmez bir hastalıktır.**)

257- Bu budun talusu akı er turur.(Bu halk arasında **en iyi adam**, cömert adamdır.)

261-Bahıl nakes otun tavar pasbanı⁷.(Hasis **alçak**, hain ve malının bekçisidir.)

10-Tevazu ile ilgili epitetler

Eserde tevazu ve kibir ile ilgili 7 dörtlük bulunmaktadır. Bunların içindeki epitetler şunlardır:

269-Tekebbür kamug dilde yirlür kılık (Kibir, bütün dillerde **yerilen bir huydur.**)

270-Kılıglarda edgü kılıg kodgılıg. (**Huyların iyisi** alçak gönüllülüktür.)

279-Müminlik nişanı tevazu erür.(**Müminlik nişanı** tevazudur.)

11-Harislik ile ilgili epitetler

Edip Ahmet “harislik”i 6 dörtlükle anlatmıştır. Bunların içinde epitet koşulanları şunlardır:

303-Bu baylıg çıgaylıg idi kısmeti.(Zenginlik ve fakirlik **Tanrının kısmetidir.**)

310-harislik igining emin kim bilür (Harislik **hastalığının** ilacını kim bilir?)

⁷ Reşit Rahmeti Arat, “tavar pasbanı” kuruluşunu, “malının bekçisi” olarak anlamlandırmıştır. Edip Ahmet, mısrasını olumsuz olarak düzenlemiştir. Bu ifadeyi “davar çobanı” şeklinde yorumlamak daha uygun olur.

12-Kerem, hilm, diğer iyilikler için eserde 16 dörtlük bulunur. Bunların başlıca epitetleri şunlardır:

317-Köki körklüg erning huyı körklüg ol. (Aslı **güzel** olan adamın huyu güzel olur.)

318-Bu körklüg kılıkka köngül örlüg ol. (**Güzel** huylu adama gönül bağlanır.)

323-Yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişi. (**Keremsiz** insan, **meyvesiz ağaç** gibidir.)

341-Kerem bir bina teg angar hilm ul ol.(Kerem **bir binadır** ve hilm onun **temelidir**.)

342-Ya bustan teg ol hilm kerem al gül ol.(Yahut hilm **bir bahçeye** benzer ve kerem **kırmızı güldür**.)

13-Atebetü'l Hakayık'ta en uzun bölüm **zamanın bozukluğu** hakkındaki bölümdür. Bu bölüm 21 dörtlükten oluşmuştur. Fakat burada kavramlara koşulan epitet sayısı çok azdır.

385-Bu kün bu ajunda kişilik isiz.(Bu gün bu dünyada insanlık **kötüdür**.)

387-Vefa köli suglup kurup yolları. (Vefa gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu.)

397-Garib erdi İslam garib boldı baz.(İslam **garip** idi , tekrar garip oldu.)

400-Harab boldı meclis budun bi-namaz.(Mescit ise **harap** ve halk **bî-namaz** oldu.)

425-Aya malka suk er yakin bil bu mal.(Ey mala karşı **haris** adam, gerçek bil ki, bu mal)

426-Bu gün kadgu sakınç yarın yük vebal.(Bu gün **kaygı ve düşünce**, yarın ise **yük ve vebaldir**.)

437-Bu ajun mezesi katıglıg meze.(Bu dünyanın tadı **karışıktır**.)

438-İzası öküşrek mezesi aza. (Eziyeti daha **çok** ve tadı **azdır**.)

441-Hünerlīgka ajun vefasızrak ol.(Dünya hüner sahibi için daha çok **vefasızdır**.)

448-Azu kutsuz ajun karıpmu munar.(Yoksa bu **kutsuz dünya** ihtiyarla-
yıp bunadı mı?)

Bu tespit ettiğimiz epitetleri tablo halinde gösterelim.

KAVRAM/AD	EPİTETİ
1-Tanrı	Kudret sahibi, büyük, bir, bağışlayan, kaza ve kaderi yürüten
2-Hz. Muhammet	Yaratılanların en seçkini, insanların en kutlusu, beyaz yüzün gözü, al yanağın beni
3-Hz. Ali	Yiğit, kahraman
4-Emir Muham-med	İhsan, cömertlik ve iyilikte eşsiz; bilgi ocağı; fazilet kaynağı; himmette Simak yıldızından yüksek; halka karşı şefkatli, yumuşak dilli; hiddetlendiğinde Şera Aslanı; dayanıklılıkta Ömer; cömertlikte Osman; tetiklikte Ayaz; adalette Nuşirevan; siyaset, riyaset, kerem sahibi; şerefli, insaniyetli, mert; denizden bin kat daha kerim

5-Edib Ahmet'in dili	Nadir söz, bal gibi tatlı söz, nadide ve zarif söz
6-Bilgili insan	Kıymetli dinar
7-Bilgisiz adam	Değersiz bir akçe, iliksiz kemik, odun
8-Akıl	İnsanın ziyneti
9-İlik	Kemiğin ziyneti
10-Bilgi	Tükenmez bir hazine, verilmez bir nesep
11-Düşünerek konuşmak	Sözün iyisi,
12-Gevezelik	Karşı konulmaz bir düşman
13-Sefih adamın dili	Kendi başının düşmanı
14-Ağzın ve dilin ziyneti	Doğru söz
15-Doğru söz	Bal, şifa
16-Yalan söz	Soğan, hastalık
17-Dünya	Kervansaray, tarla, lezzeti bâki olmayan, yılan, tadı karışık, tadı az, eziyeti çok, vefasız, kutsuz
18-Dünya malı	Bu gün var, yarın yok; başkalarının kismet-i; kaygı, düşünce, yük, vebal
19-Cömertlik/Cömert	Huyların en iyisi, adetlerin ayıplanmayanı, halk arasında en iyi adam
20-Hasislik	En çirkin, ilaç ile iyileşmez bir hastalık
21-Veren el	Ellerin en kutlusu
22-Alıp vermeyen el	Ellerin en kutsuzu
23-Hasis	Alçak, hain, davar çobanı
24-Kibir	Yerilen bir huy
25-Alçak gönüllülük	Huyların iyisi, müminlik nişanı
26-Zenginlik	Tanrının kismet-i
27-Fakirlik	Tanrının kismet-i
28-Harislik	Hastalık
29-Keremsiz insan	Meyvesiz ağaç
30-Kerem	Bir bina, kırmızı gül
31-Hilm	Binanın temeli, bahçe
32-İnsanlık	Kötü
33-Vefa	Göl
34-İslam	Garip
35-Mescit	Harap
36-Halk	Bî-namaz

SONUÇ

İncelememiz sonucunda, Atebetü'l Hakâyık'ta 36 adet ad, kavram ve şahsiyete epitet koşulduğunu gördük. Bunların içinde epiteti en fazla olan kişi, Emir Muhammed Dad İspahsalar Bey'dir. Bu durumun böyle olması normaldir. Çünkü Edip Ahmet kitabını, öncelikli olarak, Emir Muhammed Dad İspahsalar'ın adı dünyada kalsın diye yazmıştır. Bu bey için koştuğu epitetler incelendiğinde (18 epitet); Köprülü ve Arat'ın yukarıda söylediklerinin aksine, Edip Ahmet'in hayal gücü, benzetmeler ve dili kullanma bakımından oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Fakat aynı başarıyı diğer bölümlerde ve aruz veznini kullanmada gösterememiştir.

Şâirin ikinci olarak en fazla epitet koştuğu kavram (9 epitet), dünyadır. Bu kısımda orijinal benzetmelerde bulunmuştur. Dünyayı yılanla benzetmiştir. Yılan, insanlara zarar veren bir hayvandır. Ondan uzaklaşmak, mümkünse kurtulmak lazımdır. Şâir, “yılanı oklamak lazım” diyerek bunu kastetmiştir.

Doğru sözün bal ve şifaya, yalan sözün soğan ve hastalığa, keremin kırmızı güle, vefanın bir göle benzetilmesi gibi hayal ve benzetmeler orijinaldir. Bilgisiz insanı, iliksiz kemiğe benzetmesi de çarpıcıdır.

Araştırmacılar Edip Ahmet'in, başındaki Edip sıfatından hareketle, onun gerçekten edip olduğunu ve başka eserlerinin de olabileceğini söylemektedirler. İncelememiz sırasında gördüğümüz, şâirin yaptığı çarpıcı benzetmeler ve hayaller –sayıca az bile olsa- “istersem yapabilirim” intibahını uyandırmaktadır. Nitekim Edip Ahmet, şâhini pek güzel anlatmıştır.

Diğer bölümlerdeki sanat başarısızlığını, eserin aceleyle yazılmış olabileceği veya şâirin önceliği ile açıklayabiliriz.

KAYNAKLAR

ATSIZ, Gökdağ Bilgehan(1989).*Atebetü'l Hakayık Grameri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi

BAŞKAN, Neslihan(2013). *Atabetü'l Hakayık Bağlamında Ahlak Kavramı ve Tıp Etiği*, Osman Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.

BAŞGÖZ, İlhan(1998). “Dede Korkut Destanında Epitetler”, *Milli Folklor*, Yıl 10, sayı 37

BEKKİ, Selahattin(2012). “Türkiye’de Epitetler Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu’nun Bir Şiirinin Tahlili”, *Milli Folklor*, Yıl 24, Sayı 95

ÇAKMAK, Serkan(2018). “Atebetü'l Hakayık'ın Hollanda Nüshası”, *Atebetü'l Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu*,28-30 Haziran 2018, Ankara

DEMİR, Ekrem(2013).”Atebetü'l Hakâyık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler”, *Türkiyat Mecmuası*, C.23/Güz 2013

Edib Ahmet(2006). *Atebetü'l Hakayık*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat). Ankara, TDK yayınları

Edib Ahmet(2006). *Atebetü'l Hakayık*,(Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul, İş Bankası yayınları

KÖPRÜLÜ, Fuat (2009).*Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Akçağ yayınları

KUDRET, Cevdet (1995). *Örneklİ Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

SALAR, İbrahim(2013). *Atabetü'l Hakayık'ta Fiil*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

UÇAR, Erdem (2015). “Kutadgu Bilig’in Kronolojik Kaynakçası (1825-2016)”,*Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*,2015/6

UYSAL, Selçuk (2007). “Yüknek’in Neresi Olduğu ve Edib Ahmet’in Mezarı Hakkında”,*Turkish Studies*, Volume 2/4 Fall

YILMAZ, Çağlayan(2013). *Atabetü'l Hakayık'ın Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Yusuf Has Hacib(1999).*Kutadgu Bilig*,(Haz. Reşid Rahmeti Arat). Ankara, TDK yayınları

Yusuf Has Hacib(2017).*Kutadgu Bilig*,(Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul, İş Bankası yayınları

**DOĞUMUNUN 170. YILINDA GASPIRALI
İSMAİL BEY'İN ÖZDEYİŞLERİ IŞIĞINDA DUYGU
VE DÜŞÜNCE DÜNYASI**

**THE WORLD OF EMOTION AND THOUGHT IN THE LIGHT
OF THE APHORISM OF GASPIRALI ISMAIL BEY, ON THE
170TH YEAR OF HIS BIRTH**

**МИР ЭМОЦИЙ И МЫСЛИ В СВЕТЕ ВЫРАЖЕНИЙ ИСМАИЛ
БЕЯ ГАСПИРАЛЫ В 170-ОЙ ГОДОВЩИНЕ СО ДНЯ
РОЖДЕНИЯ**

Nail TAN*

ÖZ

Kırım Tatar Türklerinden İsmail Gaspıralı Bey (8 Mart 1851-11 Eylül 1914) gazeteci, şair, yazar, yayıncı, siyaset ve devlet adamı olarak yaşadığı dönemde Türk dünyasında çok önemli bir rol oynamıştır. “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” ilkesiyle Türk dünyasını birleştirmeye çalışmış, yayımladığı *Tercüman* gazetesi geniş bir coğrafyada dağılmıştır.

TÜRKSOY; 2001 yılında doğumunun 150. yılı, 2021 yılında ise doğumunun 170. yılı dolayısıyla Gaspıralı İsmail Bey'in hizmetlerinin Türk dünyasında dile getirilmesini, doğumunun coşkuyla kutlanmasını kararlaştırmıştır.

Gaspıralı İsmail Bey'in yazdığı kitap ve gazete yazılarından seçtiğimiz bazı özdeyişlerindeki duygu ve düşünceleri bugün de tazeliğini, güncelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatar, İsmail Gaspıralı, TÜRKSOY, Tercüman, Türk dünyası.

ABSTRACT

Ismail Gaspıralı Bey (8 March 1851 - 11 September 1914), a Crimean Tatar Turks, played a very important role in the Turkish world when he lived as a journalist, poet, writer, publisher, politician and statesman. He tried to unite the Turkish world with the principle of "Unity in Language, Idea, Work", and

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Em. Genel Müdürü. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

the he published *Tercüman* newspaper, which one was distributed in a wide geography.

TURKSOY decided to express the services of Gaspıralı İsmail Bey in the Turkish world and celebrate his birth with enthusiasm, due to the 150th anniversary of his birth in 2001 and the 170th anniversary of his birth in 2021.

The feelings and thoughts in some of the proverbs we have selected from the books and newspaper articles written by Gaspıralı İsmail Bey are still fresh and up-to-date today.

Key Words: Crimean Tatar, İsmail Gaspıralı, TURKSOY, *Tercüman*, Turkish world.

Kırım'da Gaspıralı'nın heykeli önünde (2002) .

Gaspıralı'nın Kırım'daki Müze Evi (2002).

Gaspıralı'nın Kırım'daki Anıt Mezarı önünde (2002).

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), doğumunun (8 Mart 1851) 170. yılı dolayısıyla Gaspıralı İsmail Bey'i 2021 takvimine bir kez daha almış bulunuyor.

TÜRKSOY, 2001 yılında doğumunun 150. yıl dönümü dolayısıyla da aynı duyarlılığı göstermişti. Kırım Tatar Türklerinin değerli evladı, XIX. yüzyılın en önemli Müslüman eğitim reformcusu, "Dilde Fikirde İşte Birlik" ilkesiyle

Türk dünyasının uyandırıcısı, kadın hakları savunucusu, yazar, gazeteci, şair, yayıncı, siyaset ve devlet adamı, “Üstad-ı Ekrem”, “Babay”, “Tercüman Babay” Gaspıralı İsmail Bey’in ölümsüz düşüncelerini ifade ettiği sözleri dün olduğu gibi bugün de dilden dile dolaşmaktadır. Biz Türkiye’de yayımlanmış kitap ve makalelerin bir bölümünü tarayarak bu özdeyişlerden bir demet hazırladık. Sayfalar dolusu kitap ve makalesinin özeti durumundaki, söz konusu özdeyişleri, Gaspıralı İsmail Bey’i saygıyla anarak sizlere sunmaktan kıvanç duyuyorum. Şüphesiz, Gaspıralı’nın özdeyiş olarak hafızalara kazınacak sözleri bunlardan ibaret değildir. Biz, kendimize göre bir tarama, sadeleştirme ve seçim yaptık. Bu özdeyişleri zamanla meslektaşlarımız geliştirecek, zenginleştireceklerdir.

İsmail Gaspıralı Özdeyişleri:

- “Dilde, Fikirde, İşte Birlik.”
(*Tercüman*, 1883)
- “En büyük milletlerden biri bizim Türk milletidir.”
(Altan Deliorman; s. 656)
- “Halka her türlü sanatı öğretmeye gayret ediniz.”
(*Russkoe Musulmanstvo*, 1981)
- “Bir milletin ilerlemesi ve geleceği için her şeyden önce düşünce gereklidir. Düşünce uyanmadan ilerlemek imkânsızdır.”
(*Tercüman*, S. 50, 1895)
- “Türklerin zincirleri koparılсын. Görün, nasıl sağlam ve hoş bir yiğit çıkacak.”
(Kırırmer, Cafer Seydahmet; *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 8)
- “Matbaa makinasının gürültüsü benim için en güzel müzik olduğu gibi boya kokuları da en lâtif çiçeklerin râyihâsından hoştur.”
(Kırırmer, Cafer Seydahmet; *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 27)
- “Ben büyük değilim, fakat bahtıyırım. Benim bahtıyarlığım pek sevdiğim millete ve Müslüman kardeşlerime hizmet etmeliğimdir. Milletin doğru sözü kabul ve icradaki olağanüstü yeteneği beni pek bahtiyar ediyor.”
(Kırırmer, Cafer Seydahmet; *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 135)
- “Ruslar ve Slavlar da Avrupa’nın kültürünü kendi sahillerine çekmek istiyorlar. Biz Müslümanlar da Avrupa’nın kültürünü almalıyız, fakat gerekli yerlerini tenkit ederek.”
(*Russkoe Musulmanastvo*, 1881)
- “Milletimizin eseri olan dilimiz, edebiyatta işlenmemişse de öğretime elverişli bir dildir. Gayet duygulu Tatar türkülerinden, Nogay cönklerinden, Kırgız, ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki, eğer dilimiz ustası bulunup kaleme alınıp işlenirse şimdikine göre çok daha parlak ve kullanışlı olur... Muradımız dilimizi ilerletmektir.”

(*Tonguç*, 1881)

• “Kırım’dan Herat’a, İstanbul’dan Kaşgar’a kadar yalnız aydınların değil, İstanbul’daki hamaldan Çin’deki deveciye kadar herkesin anlayabildiği bir Türkçe kullanılmalıdır.”

(Nadir Devlet; *İsmail Bey Gaspıralı*, s. 57)

• “Yağmur yağar içeriz, yerden çıkar yeriz, düşüncesiyle bugün dünyada yaşamak mümkün olmayacaktır. Bu miskinlik, bu tembellik, bu hünersizlik bizleri bitirecektir.”

(1Ekim 1907 Kahire Konuşması. Nadir Devlet; *İsmail Bey Gaspıralı*, s. 113)

• “Dinimiz; ‘Cümleliz çalışınız, okuyunuz, tedbir ve sanat ile yaşayınız’ kurallarını âmirdir. Bizler ise, bu kutsal emirlerin tamamen aksini istiyoruz. İşsizlik, sanatsızlık, nâdânlık hep bizde.”

(1 Ekim 1907 Kahire konuşmasından, Nadir Devlet; s. 155)

• “Kamuoyu, aç karna benzer. Doymadıkça rahat etmez ve aş yerine taş verilip yutsa da doymaz, rahat etmez.”

(*Tercüman*, 18 Temmuz 1908)

• “Türklerde çocuğun öğretime başladığı gün, bir bayram sayılır. Bu, hangi millette var?”

(*İkdam*, 27 Haziran 1914)

• “Ben öyle görüyorum ki, Türkiye’de millî eğitime başlanıp gelişme, her memleketten daha kolay olacaktır. Çünkü, Anadolu’da halkın eğitime ve öğretime, okula büyük ve gerçek bir aşkı var.”

(*İkdam*, 27 Haziran 1914)

• “Türkiye’de Türkler daha çok çalışmalıdır. Kapılarda, divânlarda memur olarak çalıştığı gibi mağazalarda, tezgâhlarda, fabrikalarda ve deniz üzerinde de çalışmalıdır. Biliyorum; memuriyet şerefli, lezzetlidir. Lâkin; sen memur, ben memur, idare edilecek kimdir?”

(*Tercüman*, 6 Ağustos 1895)

• “Hepiniz bir babanın, bir annenin evlatlarıdır. Gelecekte de bir yoldan yürümemiz lazımdır.”

(*Tercüman*, 10 Mart 1913)

• “Bütün Doğu’da en tutucu ve en geride kalmış unsur varsa o da kadınlardır. Bu hâl, en çok Müslüman kadınlara mahsustur. Lakin, bu cehalet dönemi, yavaş da olsa, ötesinden berisinden yırtılmaya, açılmaya başlıyor.”

(Kırimer, Cafer Seydahmet: *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 121)

• “Doğu’nun hayat güneşi yakında doğacak. Onun tatlı sıcaklığı ve parlak ışıyla milletimiz hayat bulacaktır. Bunu görebilmek bahtiyarlıktır. Belki ben göremeyeceğim, fakat, siz gençler göreceksiniz. Lakin bu ışık gözlerinizi kamaştırmasın. Geleceğin ve hayatın yolu pek dikenlidir. Bu dikenler, ayağınıza takılmasın. Gözünüzü açmalı ve hiçbir fırsatı kaçırmadan çalışmalısınız.”

(1912, Kırimer, Cafer Seydahmet; *Gaspıralı İsmail Bey*, s. 209)

- “Bizler gelir geçeriz. Lakin millî eğitim yaşayacaktır.”

(*Tercüman*, S. 25, 1903)

• “Çinliler; ‘Kadınlara ne akıl gerek, ne ayak’ derler. Eğer kadın, kızları bilimden ve insanlıktan habersiz kılmak için nişan ve madalya vermek âdet olsaydı, ilk altınları bizlere değil Çinlilere verirlerdi.”

(*Tercüman*, S. 36, 1896)

• “Eserlerimizi mümkün olduğu kadar Türkçe yazıp Arapça, Farsça ve başka sözlerden uzak tutalım ki, âlim olmayan insanlar dahi yazdığımızı okuyup anlasınlar.”

(*Tonguç*, 1881)

• “Türklerin aslı nesli birdir. Zaman ve mekân farklılıklarıyla şive ve âdetlerimizde farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılıklar, birbirimizi anlamayacak dereceye gelmiştir. Bundan sonra mekteplerimizi bir olan edebî dilimize hizmet eder hâle getirmek lazımdır.”

(Mehmet Saray; s.314)

• “Hünersizlik yakışmaz bizim millete Bin kılıçka bir kalem daima galiptir.”

(Şükrü Elçin; s. 278)

• “Rusya Müslümanlarının kaleme alınmayan pek çok türküleri, ata-sözleri, rivâyetleri vardır. Bunları azar azar kaleme almayı, derlemeyi, bir araya getirmeyi isteriz.”

(*Kamer*, 1881)

• “Kazanlılar kendi dillerine Çuvaş, Morduva sözlerini karıştırmaya alışkındırlar. Oysa alaca bulaca dil olmaz. Alaca bulaca iş olmaz. Türkçe söz varken başka söze ne gerek var?”

(*Şafak*, 1881)

• “Ey aziz kardeşler! Satmak kolay, almak güçtür. Gitmek kolay, dönmek güçtür. Yıkmak, düşmek kolay, kalkmak güçtür.”

(*Tercüman*, 15 Mayıs 1902)

SONUÇ

11 Eylül 1914 tarihinde kaybettiğimiz, Türk dünyasının değerli evladı İsmail Gaspıralı’yı saygıyla rahmetle anıyoruz. Türk dünyasıyla ilgili düşüncelerinin bir bölümü bugün gerçekleştirilmiş bulunuyor.

Özdeyişlerin Derlendiği Kaynaklar:

Deliorman, Altan; İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi, *Türk Kültürü*, S. 69, 7/1968, ss. 653-658

Devlet, Nadir; *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara 1988, 141 s., “Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını”

Saray, Mehmet; *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara 1987, 146 s., “Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yayını”

Kırimer, Cafer Seydahmet; *Gaspıralı İsmail Bey*, İst, 1934, 248 s.

Elçin, Şükrü; İsmail Gaspıralı ve Eğitim Öğretim Problemleri, *Türk Kültürü*, S. 337-338, 5-6/1991, ss. 275-279

Saray Mehmet; Gaspıralı’nın Türk Dünyasında Verdiği. Dil ve Kültür Birliği Mücadelesi, *Türk Kültürü*, S. 337-338, 5-6/1991, s. 308-315.

ÂŞIK REYHANÎ’NİN “PARADIR” DÖNERAYAKLI ŞİİRİNDE SOSYAL HAYATA BAKIŞ

A VIEW OF SOCIAL LIFE IN THE POEM "MONEY",
WRITTEN BY ASHIQ REYHANÎ WITH “DÖNERAYAK (A KIND
OF RHYME IN TURKISH FOLK LITERATURE)”

ВЗГЛЯДЫ НА СОЦИАЛЬНУЮ ЖИЗНЬ В СТИХОТВОРЕНИИ
АШЫКА РЕЙХАНИ «ДЕНЬГИ»

Hayrettin İVGİN*

ÖZ

Sosyal hayat, insanın toplum içindeki yaşama biçimidir. “Hayat tarzı” da denilen yaşam biçimi bireyin kendisini ilgilendirir. Ancak, başkalarının yaşam biçimi de ister istemez o toplum içindeki tüm bireyleri etkiler.

Para bir mübadele aracıdır. Paranın sosyal ve iktisadi hayattaki rolünün büyük olduğu bilinmektedir. Paranın; silahtan, güçten, egemenlikten ve hattâ bazı kutsal değerlerden de daha muteber olduğu görülür. Sosyal hayatta, o toplumda yaşayan bireylerin ilişkilerinde önemli yer tutar. Çoğu zaman huzursuzlukların, eşitsizliklerin baş nedeni olmuştur.

Âşık Reyhanî’nin;

Her nere gittimse nasıl ettimse

Baktım gördüm başta gelen paradır

Tellâln yanına şöyle sokuldum

Duydum ağzındaki ilân paradır

diye başlayan “Para” adlı şiiri, benim isteğim üzerine yazılıp bana getirilmişti. Bu şiir 7 dörtlük olup Âşık Reyhanî’nin para üzerinden sosyal hayata bakışını anlatmaktadır. Bu şiir ezgilendirilerek kaset ve CD olarak da piyasaya sürülmüştür.

Makalemdе, şiiri tahlil ederek onun bu konulardaki düşüncelerinin ne olduğu anlatılacaktır.

Bu makalede, Âşık Reyhanî’nin 1983 yılında bana hitap ederek yazdığı;

* Halk Bilimi Araştırmacısı. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

*Kültür Bakanlığı tek umudumuz
Al bu arzuhalim oku Hayrettin
Kültür ile küşâd olsun yurdumuz
Salsın dört iklim koku Hayrettin*

diye başlayan 6 dörtlükten oluşan şiirinden de söz edeceğim. Bu şiir onun kültüre bakış açısını da ortaya koymaktadır. Bana yazılan bu şiir Âşık Reyhanî kitaplarında bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Reyhanî, para şiiri, Sosyal hayata bakış, kültüre bakış.

ABSTRACT

Social life is the way people live in society. The way of life, also called “lifestyle”, concerns the every individual himself/herself. However, the way of life of others inevitably affects all individuals in that society.

Money is a medium of exchange. It is known that money plays an important role in social and economic life. Money is seen to be more valid than weapons, power, sovereignty and even some sacred values. It has an important place in social life, in the relationships of individuals living in that society. Often it has been the main cause of unrest and inequality.

*Ashiq Reyhanî's;
Wherever I went, however I did
I looked and saw that money comes the first
I came close to the bellman like this
I heard the announcement in your mouth is money*

the poem “Money” written by him was rewritten and brought to me at my request. This poem is 7 quatrains and tells the view of Ashiq Reyhanî on social life over money. This poem has been tuned and released on cassette and CD.

My article will analyze the poem and explain what his thoughts are on these issues.

In this article, I will also mention his poem that Ashiq Reyhanî wrote to me in 1983 consisting of 6 quatrains that begins with;

*Ministry of Culture is our only hope
Take this desire, read Hayrettin
Let our country be with culture
Let the smell to four climates, Hayrettin*

This poem also reveals his view of culture. This poem written to me is not included in the books of Ashiq Reyhanî.

Key Words: Ashiq Reyhanî, money poetry, view of social life, view of culture.

Âşık Veysel Şiiri

Âşık Reyhanî'den ben iki konuda yazılmış şiir istemiştım. 1979 yılında Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkan Yardımcısıydım. Henüz, Âşık Reyhanî ile tanışmamıştım. Âşık Veysel'in de Hakk'a yürüyüşünün 6. yılıydı. Bir projem vardı: Âşık Veysel'in ölümünün 10. yılında, halk şairlerinin ve âşıkların onun için söyledikleri şiirleri, deyişleri bir kitap hâline getirmek.

Milli Folklor Araştırma Dairesi (kısa adı MİFAD) arşivinde Türkiye'de yaşayan bütün âşıkların adresleri vardı. Bu adresleri arşivden istedim ve Türkiye'de yaşayan bütün âşıklara, Âşık Veysel için yazdıkları şiir varsa bana göndermelerini bir mektupla yazdım. Âşık Reyhanî, o yıllarda Erzurum'da yaşıyordu. "Erzurum Halk Ozanları Kültür Derneği" başkanıydı. Reyhanî, kısa sürede mektubuma cevap verdi. (EK- 1/C) Hem kısa bir biyografisini (EK-1/A) ve de 5 dörtlükten oluşan 11 heceli Âşık Veysel şiirini ev adresime gönderdi. (EK-1/B) Beş dörtlülük şiir şöyledir:

Âşık Veysel'in Ardından

*Sadık yârim kara toprak demişti
Teslim ettik sadık yâre Veysel'i
Açtık baktık yâr yârânı yemişti
Eylemişti pare pare Veysel'i*

xx

*Gönülde hatıra gözlerde bitti
Ruhu aramızda cesedi yitti
Dediler son vapur sefere gitti
Çıkarmadı bir sahile Veysel'i*

xx

*Bir özlem ki gözlerinde pınardı
Nâmesinde aşk çıbanı kanardı
Yüzünde enelhak çizgisi vardı
Saz üstünde çekti dara Veysel'i*

xx

*Aşka düşen zevk sefadan pay ummaz
Eseri okunur aşkı okunmaz
Herhalde Veysel'in eşi bulunmaz
İstersen manâda ara Veysel'i*

xx

*Reyhanî'yem anlatacak özüm yok
Veysel vardır yok demeye lüzum yok*

*Şatıroğlu sana başka sözüm yok
Toprak değil Rahmet sara Veysel'i*

Âşıklardan topladığım ve onların yazıp gönderdikleri Veysel şiirleri bir kitap bütünlüğüne ulaştı. Bu projemi İrfan Ünver Nasrattınoğlu'na söyledim. O da Folklor Araştırmaları Kurumu (FAK)'nın başkanıydı. İrfan Bey; *“Ben de Âşık Veysel için yazılmış epeyce şiir toplamıştım. Sende olanlarla biraraya getirelim ve “Veysel'in Ölümünün 10. Yılı” hatırasına bir kitap bütünlüğünde, ikimizin adıyla FAK Yayınları arasında çıkaralım”* dedi. Bana da mantıklı geldi. Biz *“Âşık Veysel'e Deyişler”* adıyla Veysel'e yazılmış şiirleri 1983 yılında bir kitap bütünlüğünde Ankara'da yayımladık (İvgin-Nasrattınoğlu 1983, 69). Âşık Reyhanî'nin şiiri de *“Âşık Veysel'in Ardından”* başlığıyla bu kitapta yer aldı.

Âşık Yaşar Reyhanî'nin bana gönderdiği Veysel şiirinin yazılı olduğu mektubunda biyografisini yazarken şu cümleler beni çok etkilemişti.

“Ozanın imtihanı yoktur, ozanın mektebi yoktur ve ozanın jürisi yoktur. Bendeniz hâlen Erzurum'da mukim 6 çocuk babası, hiçbir hayat sigortamız ve sosyal güvencemiz yoktur. Hâlen Erzurum'da Halk Ozanları Kültür Derneği başkanıyım.”

“Veysel Baba'yı anmak, unutmamakta olan sizlere yani Âşık Reyhanî olarak Hayrettin İvgin ve diğer emeği geçenlere başarılar dilerim.” (EK-1/A)

Bana *“Şehitler Mahallesi Mecidiye Sokak No: 70/Erzurum”*, adresinden gönderdiği 02.02.1980 tarihli mektubunun son cümleleri böyleydi.

Paradır Başlıklı Şiir

Âşık Yaşar Reyhanî'den benim istediğim ikinci şiir para konusunda varsa yazdığı veya yazmasını arzuladığım şiirdi.

Âşık Yaşar Reyhanî ile ilk defa yüzyüze geldiğim zaman 1981 yılı içinde Ankara'da oldu. Bir vesile ile Erzurum'dan Ankara'ya gelmişti. Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi'nde beni ziyaret ederek tanışmak istemişti. Tanıştık, konuştuk, sohbet ettik. O yıllarda benim üzerimde çalıştığım başka bir proje daha vardı. Paranın toplumdaki ve halk kültürü üzerinde etkisi son derece geniştir. Para konusunda yazılmış fıkraları, atasözlerini, gelenekleri, şiirleri, destanları ve diğer kültürel yazı ve belgeleri topluyordum. Halk ozanları ve âşıklardan bazılarından da konusu para olan şiirlerini istiyordum.

Bu ziyaret vesilesiyle Âşık Reyhanî'ye, para konusunda yazdığı veya söylediği bir şiiri olup olmadığını sordum. Önce şaşırды, “yok” da demedi, “var” da demedi. *“Hayrettin Hoca, bu yakında Ankara'ya tekrar geleceğim. Size o zaman ziyaretimde para konusunda yazdığım şiiri getirsem olur mu?”* dedi. Zaten benim “halk biliminde para” konusunda çalışmalarım yeni başlamıştı. Tabiki acelesi yoktu. *“Olur, Reyhanî Usta! Bundan sonra görüşmemizde şiiri bekliyorum. Ya da posta ile de göndersen olabilir”* dedim.

Aradan birkaç ay geçti. Âşık Reyhanî, beni Ankara’da işyerimde yeniden ziyarette bulundu. “*Hayrettin Hoca! Al eline kalemi ve kağıdı ben söyleyeceğim, sen yazacaksın. Şimdi sana para şiirini söylüyorum*” dedi. O söyledi, ben yazdım. Söylerken hiçbir notuna ve kağıda bakmıyordu. Ya ezberindeydi, ya da o an irticalen söylüyordu, anlayamadım. “*Bir nüsha da ben istiyorum Hoca!*” dedi. Şiir bitince bir fotokopi çektirerek bir suret de Reyhanî’ye verdim. Şiiri aldı, katladı ve cebine koydu.

Âşık Yaşar Reyhanî’nin “Paradır” başlıklı bana yazdırdığı şiir şöyledir:

Paradır

*Her nere gittimse nasıl ettimse
Baktım gördüm başta gelen paradır
Tellalın yanına şöyle sokuldum
Duydum ağzındaki ilân paradır.*

xx

*Yorulmuş öküze tekme attıran
Toto’da tam da on üçü tutturan
Hakime, savcıya kaş göz ettiren
Avukatta olan plan paradır*

xx

*Bir ölünün cemaati az ise
Mutlak parası yok harçlığı kısa
Bir ölünün cemaati çok ise
Ölen insan değil ölen paradır*

xx

*Parasız insana söz mü verirler
Yol mu gösterirler hız mı verirler
Keloğlan’a saçlı kız mı verirler
Paşanın kızını alan paradır*

xx

*Benim bu sözüme bakan geliyor
Tesbihine püskül takan geliyor
Fesini bir yana yıkan geliyor
Ramazanda hafız olan paradır*

xx

*Fakiri bilirim lâfta bulunur
Korkusundan hep hilafta bulunur
Camide de arka safta bulunur
İmamın sağında kılan paradır*

xx

*Âşık Reyhanî'yim söz mü çalarım
Elli mi çalarım yüz mü çalarım
Perde inletir de saz mı çalarım
Unutma ki sazı çalan paradır*

Paranın Önemi ve Reyhanî'nin Bu Konudaki Sosyal Hayata Bakışı

Sosyal hayat, insanın toplum içindeki yaşama biçimidir. Hayat tarzı (biçimi) bireyin kendisini ilgilendirir. Ancak, başkalarının yaşam biçimi de ister istemez o toplum içindeki tüm bireyleri etkiler.

Tarihsel süreçte birbirlerini izlemiş olan bütün sosyo-ekonomik toplum biçimlendirilmeleri kendi yasalarını oluştururken, bireylerin hayat tarzı belirlenmiş olur.

İster feodal, ister kapitalist ve isterse sosyalist düzenin çıkardıkları yasalar, o toplumda yaşayan tüm bireylerin de sosyal hayatına yön vermektedir.

Birey olarak insan, ancak toplumsal ilişkileriyle varlaşır.

“Toplum” denilen insan topluluğu, belli bir ekonomik altyapıyla belirlenmiş, belli üstyapı kurumlarına sahip sosyo-ekonomik bir biçimlemedir. Birey toplumsuz var olamaz. Birey ile toplum arasındaki ilişkiler genelde çıkarlarla ilgilidir. Uzlaşılmayan çıkarlar, bireyle mensup olunan toplum arasında değil; toplumun bir bölümüyle, diğer bölümü arasındadır.

Göçebe topluluklarının toplumsal sorunları yoktu. Bireyler birbirleriyle değil, doğayla çekişirlerdi. Güçlerini birbirlerine karşı değil doğayla savaşmak için birleştirirlerdi.

Zaman içerisinde toprağa ve üretim araçlarına sahip olmanın sonucu, toplumsal eşitlik ve barış bozuldu. İnsanlar doğayla değil, birbirleriyle çatışma ve çekişme içine girdi. Tarih boyunca, güçlülerle güçsüzler çıkar çatışması içine girerek hak ve pay alma mücadelesine başladı.

Taşınır ve taşınmaz mal ve hizmetleri elde etmenin tek tedavül aracı paradır. Paranın uzun ve karmaşık bir tarihi geçmişi vardır. Ama para sahibi olmak veya olmamak toplumsal hayat tarzının bireylere dayattığı; doğa kanunları, yönetim biçimi, üretim gerçeğinin sonucudur.

Para; silahtan, güçten, egemenlikten hatta kimileri için kutsal bazı değerlerden daha muteberdir. Para sözünü burada genelleştirerek satın alma gücüne sahip tüm kıymetli maden, kağıt ve nesneler için kullanmaktayız.

Paranın sosyal ve iktisadi hayatımızdaki rolünün çok büyük olduğu bilinmektedir. Parayı mübadele gereksinimi doğurmuştur. Tarihte ve ilkel top-

lumlarda çeşitli hayvanlar, deri hububat, kumaş, tuz, tütün, inci, sedef vb. mallar mübadeleye vasıta kılınmıştır.

İlk parayı Lidyalıların *tetradrahmi* adıyla tedavüle çıkardığı söylenir. (Tunç çağı sonu-MÖ 6. yüzyıl) Çağımızda her türlü maddenin ve hizmetin değeri para ile ölçülmektedir. XIX. yüzyıldan sonra trampa tarzı alış-veriş yerini, madeni (altın, gümüş, bakır) para ile tedavüle yarayan banknot (kağıtpara), hisse senedi, ticari senet, bono, tahvil, ipotekli borç senedi, irat senedi vb. değerli kağıt (senet) denilen mübadele aracı kullanılmaya başlamıştır. Ödemeler altın, gümüş paralarla yapılırken bu değerli maden paraları temsil eden kağıt paralar ikâme edilmiştir. Çünkü para; (a) değer ölçüsüdür, (b) mübadele aracıdır, (c) biriktirme aracıdır, (d) gelecek ödemeler ve alımlar için asıl görevi görür.

Parası çok olana zengin, az olana yoksul denir. İtibar ve güç, zengin ya da yoksul olmakla eşdeğer tutulmaktadır.

Bunun ötesinde; paranın elde edilmesi, çalışmak ve üretmekle sağlanması kuralı, mevcut iktisadi dünya düzeni içinde tersyüz olmuştur. Çok çalışmak ve çok üretmek, çok para kazandırır yerine; çok para, çok parayı kazandırır kuralı geçerli olmuştur. Doğal olarak bu da toplumda, sosyal hayatta huzursuzlukların eşitsizliklerin baş nedeni olmuştur.

Âşık Yaşar Reyhanî, paranın yukarda anlattığımız sosyal gücü karşısında şiirinde de gördüğümüz gibi her güçten daha güçlü olan ve başta gelenin para olduğu, şiirinin daha ilk iki dizesinde belirtiyor. Yaşar Reyhanî sosyal gerçeklikte kimsenin itiraz bile edemeyeceği bir olguyu yarı ironik bir biçimde ortaya koyuyor: Bir ölünün cemaati çok ise ölen mutlaka zengindir. Zenginin cenaze namazı bile çok kalabalık olur. Yine sosyal bir gerçeklikte şudur ki fakir, camide en arkada saf tutar. Ama zengin kimse imamın sağında en önde safta namaz kılar. Ona ön safta namaz kılmayı ayrıcalığını sağlayan o adamın parasının çokluğu şudur.

Âşık Reyhanî'nin "*paradır*" dönerayaklı şiiri dikkatlice okunduğunda hayatın "*para ve parasızlık*" ekseninde gerçek yüzünü ironik de olsa görürüz. "*Paşanın kızını alan paradır*" bu sosyal gerçekliği yüzümüze haykırır...Âşık Reyhanî son dördüğünde sözü kendisine getiriyor. "*Bana ne kadar çok para verilirse ben de o kadar çok perdeyi inletir, sazımı çalarım.*"

Neyzen Tefik bir beyitinde şöyle söylüyor :

"Feleğin kahpe başında paralansın parası

Ben güzel sevmeye geldim, değil ekmek yemeye"

Âşık Reyhanî de aynen Neyzen Tefik gibi "*gözünü budaktan sözünü dudaktan*" esirgemeyen gerçek bir âşık idi. 1969 yılında Eskişehir'de düzenlenen bir etkinlikte dadaş kıyafeti ve sazi ile zamanın Başbakanı Süleyman Demirel'in yüzüne şu sözleri irticalen sarfetmiştir. Uzun deyişinin iki dördüğü şöyledir.

On milyon işsiz yalvarıyoruz

Bize bir hal oldu yapma Süleyman (etme Keloğlan)

*Milleti ne zaman kurtarıyoruz
Ömrü gazel oldu yapma Süleyman (etme Keloğlan)*

XX

*Reyhanî'yim kaldım yalnız başıma
Zehir kattın vatandaşın aşına
Melhem varsa ektir kendi başına
Kel iyce kel oldu yapma Süleyman (etme Keloğlan)*

Reyhanî böyle korkusuz bir âşıktı. Başbakan Süleyman Demirel, Reyhanî'nin bu eleştirilerine sadece gülmüştür.

Reyhanî'nin Hayrettin İvgin'e Yazdığı Şiir

Reyhanî'nin bana duygulanarak yazdığı bir üçüncü şiirinden söz etmek istiyorum.

1989 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesinde Başkan Yardımcısı olarak görev yapıyordum. Kültür ve Turizm Bakanı Mesut Yılmaz, Başbakan Turgut Özal, Cumhurbaşkanı Kenan Evren idi.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren , Türkiye'deki sanatçıları, edebiyatçıları sırayla köşke çağırıyor, onlarla tanışıyor ve yemekte birlikte oluyorlardı.

Halk müziği sanatçılarını, halk ozanlarını (âşıkları), Karagöz ve kuklacıları, halk oyuncularını ayrı ayrı günlerde Cumhurbaşkanlığı Köşkünde kabul ediyor ve birlikte akşam yemeği yeniliyordu.

Bu halk sanatçılarının seçilmesi, onlarla ilişkiye ve temasa geçilmesi, Ankara'ya geliş-gidiş yol ücretlerinin ödenmesi, kalacak yerlerinin tespiti, onların konaklama işleri vb. çalışmalar Milli Folklor Araştırma Dairesi'ne görev olarak verilmişti.

Ben de Başkan Yardımcısı olarak bu konuda bizzat diğer ilgililerle birlikte sorumlu olarak görevliydim. 10 halk ozanı (âşık) adı tespit edilerek liste hazırlayıp belirlenen tarihte bunları Köşke gönderecektik. Köşke davet edilecek 10 kişilik halk ozanın tespitinde benim rolüm ve kararım büyüktü. O yıllarda çok ünlü ve önde gelen 10 âşık tespit ettik . Ben Âşık Reyhanî'nin de bu listede yer almasını sağlamıştım. 10 kişilik âşık listesinin tespitini yaptık Kültür ve Turizm Bakanının onayını aldık. Bakan Mesut Yılmaz bu listenin Köşke ulaştırılması talimatını verdi. Ve listeyi Cumhurbaşkanlığı'na ilettik. Liste Cumhurbaşkanlığı'nca da onaylandı ve bize yemek tarihinin 09.01.1989 günü olduğu bildirildi.

Biz âşıkları tek tek aradık, onlara bildirdik, onların Ankara'ya geliş-gidişlerini ve konaklama işlerini düzenledik. Ama Âşık Reyhanî'ye ulaşamadık. Âşık Reyhanî'nin Arabistan'a umre ziyaretine gittiğini öğrendik. Böylece Köşke 9 âşığı yemeğe gönderdik.

Reyhanî, Türkiye'ye dönüşünde durumu öğrenmiş ve bana telefon etti. Bu davette bulunamadığına çok üzüldüğünü ifade etti. Onun sevinci ve gurur-

lanması şu idi ki Türkiye’deki 10 âşığın arasına kendisinin de girmiş olması ve bu listede yer almasıdır. Daha sonra bana yazdığı mektupta şu ifadeler yer veriyordu: “*Hatırlanmış olmam beni son derece duygulandırdı. Teveccüh ve itimadinıza şükran borçluyum,*” (EK-2)

Âşık Reyhanî, mektubunun altına, bana hitaben yazdığı 6 dörtlülük bir şiiri de eklemişti. Şiir şöyle:

Hayrettin

*Kültür Bakanlığı tek umudumuz
Al bu arzuhalim oku Hayrettin
Kültür ile küşâd olsun yurdumuz
Salsın dört iklime koku Hayrettin*

XX

*Bu yolda erbabı anılmak ister
İbrahim Hakkı’ya sadakat göster
Geçmiş ozanları bir meydana ser
Yaşatanlar olur bâki Hayrettin*

XX

*Bir cevap eyle de dertlerim dinsin
Kültür varlığı sineme sinsin
Boşuna mı Hayrettin’sin İygin’sin
Sende edebiyat yükü Hayrettin*

XX

*Fidan diktik yaprak açtı gül oldu
Şiir yazdık kitap oldu dil oldu
Selvi oldu yaprak saldı dal oldu
Mesut’tur, Yılmaz’dır kökü Hayrettin*

XX

*Bazen uzak uzak yerden geliriz
Yunus’nan Veyis’nen çölden geliriz
Bitap düşer yorgun yoldan geliriz
Şerbetler verirsin saki Hayrettin*

XX

*Reyhanî'yem şeker gibi dilin var
Kalem arı, defter çiçek balın var
Bunda yalanım yok, hüsnühalin var
Ahlâkta hâlimsin hâki Hayrettin*

Bu şiiri okuyunca ben de çok duygulandım. Dördüncü dörtlüğün son dizesi beni son derece mutlu etti. Reyhanî diyor ki; evet Mesut Yılmaz bakandır ama onun kökünde Hayrettin İvgin gibi kişiler vardır.

Bu şiir Erhan İvgin'in hazırladığı *Hayrettin İvgin-Melankolik Şiirler* adlı kitapta ilk defa yayımlandı (İvgin 2006, s. 71). Daha sonra Prof. Dr. Elçin İsgenderzade'nin hazırladığı "*Prof. Dr. Hayrettin İvgin (Biyografi-Bibliyografya)*" adlı Bakü'de basılan kitapta öyküsüyle birlikte "*Boşuna mı Hayrettin'sin İvgin'sin?*" başlığıyla yayımlandı (İsgenderzade 2008, s. 29-31)

SONUÇ

Âşık Reyhanî'nin şahsen ben üç şiir yazmasına (veya söylemesine) vesile oldum.

Bu şiirlerden birisi "*Âşık Veysel'in Ardından*" başlıklı şiiridir. İkinci şiir ise "*paradır*" dönerayaklı şiirdir. Şiir daha sonra Edifon Plak tarafından 45 devirli plak (1537-B) hâline de getirilmiş, Reyhanî tarafından kasete de okunmuş, konserlerinde ve programlarında sazı ile seslendirilmiştir. Paradır şiiri, İlhan Yardımcı'nın "*Âşık Yaşar Reyhanî*" adlı kitabında 3 dörtlük olarak yer almıştır (Yardımcı 2006, s. 62). Paradır şiiri, biraz değiştirilmiş haliyle Yrd. Doç. Dr. Dilaver Düzgün'ün (şimdi Prof. Dr.) "*Âşık Yaşar Reyhanî*" adlı kitabında da yer almaktadır (Düzgün 1997, s. 226-227).

Üçüncü şiir ise Reyhanî'nin benim için yazdığı "*Hayrettin*" dönerayaklı şiirdir. Bu şiir, İlhan Yardımcı'nın kitabında (Yardımcı 2006, 1-392) ve Dilaver Düzgün'ün kitaplarında (Düzgün 1997, 1-314 S.), (Düzgün 2015, VI+68 S.) yer almamıştır.

Şunu da eklemeliyim ki Âşık Yaşar Reyhanî, girdiği her yarışmada mutlaka derece alırdı. Söz ve kelime zenginliği bir çok âşıklara göre çok fazlaydı. İrticali çok güçlüydü. Kültür Bakanlığı, bakan oluruyla 1987 yılı içinde "*Halk Şairleri Arası Eser Yarışması*" düzenlemişti. Bu yarışmaya 255 halk şairi eserleriyle katılmıştı. Kitaplarda en az 50, en fazla 60 şiirin yer alması şartlardandı. Değerlendirme Kurulu'nda bakan onayıyla; Başmüşavir Mehmet Önder, Milli Kütüphane Başkanı Dr. Müjgan Cunbur, Güzel Sanatlar Genel Müdür Yardımcısı Nail Tan, Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkan Yardımcısı Hayrettin İvgin ve bu dairenin Uzmanı Ali Esat Bozyiğit yer aldı. Değerlendirme Kurulu çok uzun ve titiz çalışma sonunda 255 eser arasında birinci, ikinci, üçüncü, 3 mansiyon ve 10 yayımlanabilir olmak üzere 16 eseri seçmiştir.

Âşık Reyhanî'nin 61 şiirinin bulunduğu eseri, 255 âşık arasında ikinci seçilmiştir. 1988 yılı içinde MİFAD Yayınları arasında yayımlanmıştır.

KAYNAKLAR

-Âşık Yaşar REYHANÎ (1988), *Kervan-Halk Şairleri Arası Eser Yarışması İkincisi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 98 Halk Edebiyatı Dizisi: 15, 1-66 S.

-Hayrettin İVGİN-İ.Ünver NASRATTINOĞLU (1983), *Âşık Veysel'e Deyişler*, Ankara, Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları: 9, s. 69.

- Prof. Dr. Dilâver DÜZGÜN (2015), *Erzurum'un Yüzleri Reyhanî*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları: 1052, VI+68 S.

-Yrd. Doç. Dr. Dilâver DÜZGÜN (1997), *Âşık Yaşar Reyhânî/Hayatı-Sanâtı ve Şiirlerinden Seçmeler*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 314 S.

- İlhan YARDIMCI (2006), *Âşık Reyhanî "Elli Yıllık Miras/Bir Kırık Saz"*, Konya, 1-392 S.

-Hayrettin İVGİN (2006), *Melankolik Şiirler*, (Hazırlayan Erhan İvgin), Ankara, Kültür Ajans Yayınları: 23, s. 71.

-Prof. Dr. Elçin İSGENDERZADE (2008), *Prof. Dr. Hayrettin İvgin (Bi-yograf-Bibliyografya)* Azerbaycan-Bakü, Vektör Neşrler Evi, s. 29-31.

EKLER

EK-1/A

EK-1/B

EK-1/C

EK-2

EK-1/A

1932 yılında pusintevin alvar köyünde
 Dünyaya geldim Babam karsa kazakistan
 gelmiş oradanda Erzuruma gelmiştir
 'Orta' halli Bir Ailenin Çocuğu olan ben'im
 Asil adım Yaşar Yılmazdır 1950 yılında
 Sesimin güzelliği Beni türkü söylemeye zorladı
 Sosadanda aşık olduğumu ilan ettim Elime
 Bir saz aldım Bayburtlu Rıçhanı sauskemugü
 Dursun ceylani ve Posoflu mudamı gibi
 usta ozanların etkisinde bir şeyler öğrendim
 mahlasimada Reyhani aklı veren bu ustalardan
 Sonra sürdürdüyüm mesleğimi türkiye hudutlarına
 kadar duyurdum hatta yurt dışına kadar duyurdum
 Bu geleneğe uyarak plaklar kasetler hatta t.Rt ye
 kadar uzandım 2 kitap 1 film sanaryosudaxın
 mütevellit eserlerim vardır sayısız madalyalarım
 mevcuttur bu müstesna mesleğin istismar
 Edildiğini Çok Görürsün Şeyteki ozanın
 İmtikani yoktur ozanın mektebi yoktur ve ozanın
 Jüriside yoktur Bendeniz halen Erzurumda
 mukim 6 çocuk babası hiçbir hayat şerhata
 ve sosyal güvencemiz yoktur halen erzurumda
 Halk ozanları kültür derneği başkaniyim
 Veysel babayı çok yakından tanırdım köyüne kadar
 Gitmiştim 1969 da Ankarada köpür ofelinde
 8 gün hizmetinde bulunmuştum sıvasta 4 eylül
 1970 Ormay sınamasında beraber olmuştuk
 Veysel babayı anmak unutmamakla olan siglara
 Yani Asik Rıçhanı olarak hayretten ivgin
 ve diğér emeği geçenlere başarılar dilerim

Asik Rıçhanı

Rahmetli Aşk Veyselim ardından

EK-1/B

Sadık yarım kara toprak demişti
teslim Ettik sadık yare veyseli
Aetik Eetik yar yarana yemişti
Eylemişti pare pare veyseli

Gönülden hatıra gözlerde bitti
Ruhu Aramızda cesedi yitti
Dediler son vapur sefere gitti
Çıkarmadı bir kenara veyseli

Bir öğlenki Gözlerinde Pınardı
Namesinde Aşk Çibani kanardı
Yüzünde Enelhak ciggisi vardı
Sağ üstünde Gekti' dara veyseli

Aşka düzen zevk sefadan pay ummaz
Eseoi okunur Aşki okunmaz
Herhalde Veyselin Eşi' bulunmaz
İsteyen manada Ara veyseli

Reyhaniyem anlatacak Özüm yok
Veysel vardır yok demeye Lüzum yok
Satiroğlu sana Başka sözüm yok
Toprak değil Rahmet sara veyseli

Aşk yaşar Reyhani
Şehitler matı mecidliğe
Sak No 70 Ertuğrul

EK-1/C

Aşık Reyhani (sehitler
mah. meci diye sok) № 70
Ergünüm

Sayın Hayrettin İvgin
Dik sokak № 26/6

Aydınlıklar
ANKARA

(EK-2)

Milli Föklör Araştırma Dairesi Başkan Yardımcısı
Sayın Hayrettin İVGİN'e saygılarımla

Sayın CUMHURBAŞKANI'mız Kenan EVREN'in 9.1.1989 tarihinde sanatçıları kabul resepsiyonuna başkanlığınız tarafından benide kabul edilen sanatçılar arasına seçilmiş olmam benim için gurur kaynağı olmuştur. Ancak büyük bir şanssızlık eseri o tarihte Arabistan'da bulunmuş olmam böylesine tarihi bir geceye mani teşkil etti. Hatırlanmış olmam beni son derece duygulandırdı. Teveccüh ve itimatınıza şükran borçluyum.

Kültür Başkanlığı tek umudumuz
Al bu arzuhalim oku Hayrettin
Kültür ile küşad olsun yurdumuz.
Salsın dört iklim koku Hayrettin.

Bu yolda erbabi anılmak ister,
İbrahim Hakki'ya sadakat göster
Geçmiş ozanları bir meydana ser
Yaşatanlar olur baki Hayrettin

Bir cevap eylede dertlerin dinsin
Kültür varlığı sineme sinsin
Boşunamı Hayrettin'sin İvgin'sin
Sende Edebiyat yükü Hayrettin

Fidan diktik yaprak açtı gül oldu
Şiir yazdık kitap oldu dil oldu
Selvi oldu yaprak saldı dal oldu
Mesut'tur Yılmaz'dır kökü Hayrettin

Bazen uzak uzak yerden geliriz
Yunus'nun Veyis'nin çölden geliriz
Bitab düşer yorgun yoldan geliriz
Şerbetler verirsin saki Hayrettin

REYHANİ'yem şeker gibi dilin var
Kalem arı, defter çiçek balın var
Bende yalanım yok, Hüsnü halin var
Ahlakta halimsin haki Hayrettin.

HALK OZANLARI KÜLTÜR DERNEĞİ
BAŞKANI
ERZURUM

Aşık REYHANİ

QARABAĞ MÜHARİBƏLƏRİ VƏ BOZKURTLAR

KARABAĞ SAVAŞLARINDA BOZKURTLAR

KHARABAKH WARS AND GRAYWOLFS

КАРАБАХСКИЕ ВОЙНЫ И БОЗКУРДЫ

Doç. Dr. Şehla NURUZADE*

XÜLASƏ

Makalede Qarabağ savaşlarında Azərbaycanlıların türk soykökləri ilə bağlı mənəvi dəyərlərinin təzahürü, Türkçülüyn, Bozqurdçuluğun əsgər və zabitlərin döyüş əzminə, igidliyinə təsiri kimi məsələlər, Boz Qurdun müasir Azərbaycan gənclərinin dünyagörüşünə, torpaq, vətən, qazilik, şəhidlik kimi mənəvi dəyərlərinə təsir dairəsi araşdırılır. Burada sovetlər birliyi zamanı sovet ideologiyasının təzyiqinə baxmayaraq Azərbaycan ziyalılarının öz əsərlərində Türkçülük, Bozqurdçuluq kimi ideologiyı yaşatdığı və bu səpkidə yazılmış şerlərin gənclərin türkçülük ruhunda tərbiyə olunmasında rolu göstərilir. Makalede qədim türk dastanlarında, Atalar sözlərində, arxeoloji qazıntılarda əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələrində Boz Qurd obrazı diqqətə çatdırılır. Azərbaycan əsgərləri etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Qarabağ savaşlarında düşməndən fərqli olaraq əsirlərə qarşı humanist davranmışlar və hər biri “Qarabağ Azərbaycandır!” şüarı ilə düşmən üzərində qələbədə böyük xidmətləri olmuşdur.

Açar Sözlər: Qarabağ savaşları, Boz Qurd, Bozqurdlar, Türkçülük, mərdlik, igidlik.

ÖZ

Makalede Karabağ savaşlarında Azərbaycanlıların Türk soylu olmalarıyla mənəvi dəyərlərinin ortaya çıxışı, Türkçülüğün, Bozkurtçuluğun asker və subayların döyüşmə azmine, yiğitliyinə etkisi gibi konular, Bozkurt günümüz Azərbaycan gənclərinin dünya görüşünə, toprak, vatan, gazilik, şehitlik gibi manevî değerlerine etki derecesi araştırılmaktadır.

*Bakü Slavik Üniversitesi, Uluslararası ilişkiler. Tarih Bilimleri Felsefe Doktoru, etnoğraf, Bakü/AZERBAIJAN
(sh_nuruzade@yahoo.com)

Burada Sovyetler Birliği zamanında sovyet ideolojisinin baskısına aldırış etmeden Azərbaycan aydınlarının kendi eserlerinde Türkçülük, Bozkurtçuluk gibi ideolojileri yaşattığı ve bu anlayışta yazılmış şairlerin gençlerin Türkçülük ruhunda eğitilmiş olunmasında rolü göstərilənməkdədir.

Makalede; eski Türk destanlarında, atasözlerinde, arkeolojiq buluntularda elde edilen maddi kùltür örneklerinde Bozkurt olgusu gözden kaçırılmazdır. Azərbaycan askerleri etnik mensubiyetine bakmadan farklı olaraq esirlərə karşı insancıl davranmışlar və hər biri “Karabağ Azərbaycan’ındır.” düsturu ilə düşmən üzərində zafer kazanmada büyük hizmetləri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Savaşları, Bozkurt, Bozkurtlar, Türkçülük, mertlik, yiğitlik.

ABSTRACT

The article investigates the manifestation of the moral values of Azerbaijanis in the Karabakh war concerning Turkic roots, the impact of Turkism, Bozkurdism on the determination of soldiers and officers, the impact of the Gray Wolf on the worldview of modern Azerbaijani youth, land, homeland, veterans, martyrdom. It shows that despite the pressure of the Soviet ideology during the Soviet Union, Azerbaijani intellectuals kept alive such ideologies as Turkism and Bozkurdism in their works, and the poems written in this style educated the youth in the spirit of Turkism. The article draws attention to the image of the Gray Wolf in ancient Turkish epics, proverbs, and examples of material culture obtained in archeological excavations. Regardless of their ethnicity, Azerbaijani soldiers treated the captives humanely in the Karabakh war, unlike the enemy, and each of them played a significant role in the victory over the enemy under the slogan "Karabakh is Azerbaijan!".

Key Words: Karabakh wars, Gray wolf, Graywolves, Turkism, courage, bravery.

Sovet ittifaqının parçalanması ermənilərin Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasətinə təkan verdi. Azərbaycanın 20 faizədək torpaqları Ermənistan ordusu tərəfindən işğal olundu. 1980-ci illərin ortalarından Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatı və ermənilər tərəfindən torpaqlarımızın işğal altına alınması, 1992-ci ildə Xocalıda dinc əhaliyə qarşı soyqırım törədilməsi əzəldən tolerant olan Azərbaycanlılarda intiqamf hissiini alovlandırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ savaşlarında Azərbaycanlılarla yanaşı talışlar, tatlar, ləzgilər, avarlar, ingiloylar, saxurlar və digər etnik qrupların nümayəndələri də qəhrəmancasına savaşıdılar və İkinci Qarabağ Vətən Savaşında işğal olunmuş torpaqların düşməndən azad edilməsində böyük igidliklər göstərdilər. Məqalədə isə, biz Qarabağ Savaşlarında azərbaycanlıların

mənəvi dəyərləri sistemində Türkçülüyn, bundan da irəli gələrək Bozqurdculuğun tutduğu yeri araşdırmaqdır.

Qarabağ müharibələri Azərbaycanlıların söykökünə bağlılığını, xalqın əsil əxlaqi, mənəvi dəyərlərinin öncəliklərini ortaya çıxardı. Müharibədə döyüş əzminə əsgər və zabitlərin inam dərəcələri, inancları və dünya baxışların da mühüm rol oynadı. Birinci Qarabağ savaşı Qazisi İldar Ahadov deyir: Torpaqlar qayıtmaqla *milli qürurumuz* geri qaytarıldı. *Birinci Qarabağ savaşında* (1988-1994), eləcə də, *İyun döyüşləri* (2010), *Aprel döyüşlərində* (2016) və *İkinci Qarabağ Vətən savaşında* (2020) Azərbaycanlıların döyüşə gedərkən əlləri ilə *Bozqurd işarəsi* göstərmələri və *Boz Qurd* kimi intiqam almağa (işğal olunmuş torpaqların, əsirlərin, şəhidlərin intiqamını) getdiklərini elan etmələri Bozqurq inancının azərbaycanlıların mənəvi dəyərləri sistemində dərin kök saldığını, ilk növbədə türk söykökünə bağlılığı göstərir.

Sovet hökuməti “sovet insanını”, “sovet dəyərlərini” formalaşdırmaq kimi siyasət yeridirdi (Nuruzadə, 2010: 130-136). Sözsüz ki, ilk növbədə Azərbaycanın Türkiyə ilə bağlılığının qarşısı alınması planlaşdırılmışdı. Hətta həm 1930-cı illərdə Türkiyə ilə hər hansı bir əlaqəsi olan Azərbaycanlılar ölkədən sürgün edilir, repressiyaya meruz qalırdılar. Lakin sovetlərin bu siyasətinə baxmayaraq Azərbaycanlılar folklor, nağıllar vasitəsi ilə yeni nəslin təhsil terbiyəsində türkçülüyn qorunması üçün çox böyük işlər görürüdü. Mesələn, sovet hökumətinin təzyiqinə baxmayaraq Azərbaycan ziyalıları Azərbaycan türkcəsini qoruyub saxlamağa nail oldular. Onların bir çoxlarının eserlərində Türkçülük, elece de Boz Qurt motivi mühüm yer tuturdu. Sözsüz ki, sovet dönəmi gənclərinin türkçülük, bozqurculuq ideyaları ilə terbiyə edilməsində mühüm rol oynadı.

Dahi Hüseyn Cavidin 1916-cı ildə yazdığı “*Bahar Səbnəmləri*” şerindəki aşağıdakı misralar Azərbaycanlıların söykökünə sevgi və qürur hissi ilə tərbiyələnməsində mühüm rol oynayırdı:

*“Türklərin anlı-şanlı əcdadı
Saldırıb titrətirdi yer yüzünü,
Hökm edər, dinlətirdi hər sözünü.
Nə zaman kişnəsəydi türkün atı,
Qırılırdı bir ölkənin qanadı”* (Hüseyn Cavid, 2005: 52).

Dahi şair elə bu misraların da qurbanı oldu. Dərhal Moskvaya çuğulladılar. 37-ci il repressiyaları dönəmində o zamankı dövlət rəhbəri Mircəfər Bağirov onu güllələnmədən xilas edə bilsə də, sürgünə yolladılar. Oradaca vəfat etdi. Qəbrini illər sonra ulu öndər Heydər Əliyev aşkar etdirdi və dahi şairin nəşini Azərbaycana gətizdirməyə nail oldu. Və bu imperialist Kreml siyasətinin tüğyan etdiyi o dövr üçün çox cürətli, fədakar bir addım idi.

Bu oyanış əsasən 1980-cı illərin ortalarından daha da gücləndi. Sovetlərin antitürk siyasətinə baxmayaraq Azərbaycan xalqının Milli qüruru, görkəmli xalq şairi Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığında da Türkçülük, Bozqurdculuq, Türk xalqlarının tarixi, mədliyi, igidliyi xüsusi vurğulanır. Buna

görə də xalq Xəlil Rzanı Azadlıq Şairi adlandırır. Şair 1979-cu ildə yazdığı “Sonra...” şerində fəxrlə “*Türkün Tarixini bir de varaqla*” deyərək türkçülük əleyhinə olanlara cavab yazır. Xəlil Rza 1986-cı ildə yazdığı “Türk sözsündən qorxan gəda” şerində yazır:

“Bu dünyada növbənöv qorxaqlar görmüşəm mən:...

Ancaq sözdən qorxanı dünyada görən hanı?

-Yox, bu adi söz deyil. Türk sözüdür ay canım!...

Azərbaycan türküyəm, bu soyun şah budağı,

Neçe-neçe eranın köksümdədir qaynağı...” (Xəlil Rza Ulutürk, 2005: 288-289).

Böyük şairin yaradıcılığında türkçülük milli məfkurə qaynağıdır. “*Qalx ayağa, Azərbaycan*”, “*Sən alçaqсан*”, “*Boz Qurda öyüğü*” şeirlərində *Türkçülük* milli müəyyənlik kimi dərk olunur.

Azərbaycanın görkəmli şairi Məmməd Araz 1992-ci ildə yazdığı “*Ayağa dur, Azərbaycan*” şerində yazır:

Nə yatmısan, qoca vulkan, Səninləyəm!

Ayağa dur Azərbaycan, Səninləyəm!

Səndən qeyri biz hər şeyi bölə billik,

Səndən qeyri biz hamımız ölə billik...

Ayağa qalx Azərbaycan!...

Dur içindən qorxunu boğ,

Ölümünlə qalımını ayırd elə.

Dur içindən dovşanı qov,

Dur özünü Boz Qurd elə! (Milli oyanışın və istiqlalın poetik manifesti).

Bu şerlər gənclərin Qarabağ savaşlarında özlərinə *Böz Durd*, *Oğuz* adları qoyaraq Torpaq, Vətən uğrunda döyüşlərdə xüsusi gəhrəmanlıq göstərmələrinə, öz soyköklərinə layiq olmağa çalışmışlarına təsir etmişdir. Birinci Qarabağ savaşı Qazisi İlqar Ahadovun dedikləri buna misaldır: “*Torpaqları erməni işğalından azad etməklə milli qürurumuz geri qaytarıldı*”.

Bəs, Bozqurdlar kimlərdir və Boz qurdun müasir Azərbaycan gənclərinin dünyagörüşünə, torpaq, vətən, qazilik, şəhidlik kimi mənəvi dəyərlərinə təsir dairəsi nə qərəcədədir?

Burada əsirlərdən gələn və bugünədək formalaşmış dünyagörüşü, tarixi yaddaş, tarixi yaddaşın nəsil-dən-nəsilə eposlar, nağıl və rəvayətlər vasitəsilə ötürülməsi də mühüm rol oynayır. Qədim türklərin əcdadı, qoruyucusu, xilasedicisi Qurd hesab olunur. Törəyiş, Bozqurd, Kitabı-Dədə Qorqud və s. bir çox türk dastanında Bozqurd obrazı soyun başlanğıcı kimi tanrı gücünə aid edilir. Türklərlə yanaşı digər xalqların inanc və etiqadlarında da canavar obrazına rast gəlinir, hətta totem səviyyəsinə yüksəldilir. Tarixdə ilk türk adı ilə dövlət quran *Göktürklərin* doğuluşu, tanınma taleləri qurdla bağlıdır. Rəvayətə görə Göktürklər hunlarla qonşuluqda yaşayan və dişli Qurddan doğulan “So” sülaləsi soyundandır və onların bayraqları Qurd başlıdır. Bozqurd dastanında göstərilir ki, Göktürklər düşmən basqını nəticəsində öldürülülər, basqından

xilas olan yeganə gənc oğlan və bir dişi boz qurddan yenidən türk soyu törədilir: “Türklər Batı dənizi tərəfində məskunlaşan zamanı düşmən basqınına məruz qalır. Bütün türklər qılıncdan keçirildi. Yox oldu. Ölülər arasında yaralı bir gənc qalmışdı, düşmənlər onu da tapıb qollarını, ayaqlarını kəsdilər və onu bu vəziyyətdə qoyub getdilər. Dişi Bozqurd gəncin yaralarını sağaltmaq üçün gəldi, onu südlə bəslədi və xilas etdi. Sonra düşmənlər geri dönüb bu gənci öldürmək istədilər. Qurd igidi qaçırdı, heç kimin tapa bilmədiyi bir mağaraya apardı. O mağarada yaşadılar. On erkək uşaqları oldu, uşaqlar böyüyüb evləndilər. Hər birindən bir boy törədi. Bunlardan biri Aşine boyu idi. Aşine bütün qardaşlarından ən ağıllısı olduğu üçün türklərin hökmdarı oldu. Soyunu unutmadığını göstərmək üçün də çadırının qapısının önünə, üzərində qurd başı olan bir bayraq taxdı” (Turan: 56).

Azərbaycanın Şəki-Zaqatal folklorunda isə yazılır: “Bir tayfa varmış. Onun başçısının uşağı yoxiymiş. Çox qurbanlardan, nəzir-niyazdan sora onun bir oğlu olur. Çocuk dörd-beş yaşına çatır, ama yerimir. Tayfa başçısı fikirreşir: “Bəs mən ölənnən sonra şikəst oğluma kim baxcaq?” Bir gün o tayfanın üstünə düşmənlər hücum edir. Bütün kişilər öldürülür, arvad-uşaqları əsir aparırlar. lakin şikəst uşağı aparırlar ki, qurt-quş yesin. Bir Qurd uşağı yuvasına aparır. Neçə illərdən sora uşağın ayaqları açılır. Özü də böyüyüb elə pəhlivan olir ki, ad-sanı hər yerə yayılır. Düşmənlər onun sorağını eşidip gəlirlər öldürməyə. Amma oğlan onların hamsını qırır. Sonra da gedib öz tayfasını düşməndən xilas edir” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 2005: 17, 10). Qurd uşağı xilas etməklə əslində tayfanın gələcəyini xilas edir. Həmin qurd digər tərəfdən uşağı böyütməklə əslində onun hami əcdadı rolunda çıxış edir (Qliboğlu, 2020: 82-83).

Qədim türk dastanlarında döyüşçülərin, ərlərin igidliyi bozqurd/qurd obrazı ilə kodlaşdırılır: məsələn, Alp Ər Tunga dastanında göstərilir:

*“Erler kurt gibi hıçkırdı
Yaka bağır yırtıp durdu
Acı ağutlar çığırdı
Yaş akar gözler kurur”* (Turan: 48).

Oğuz Kağan bəyləri döyüşə çağıraraq Boz qurdu döyüş rəmzi elan edir:

*“Ben sizlere oldum kağan
Alahım yay ile kalkan
Nişan olsun bize uğur
Bozkurt olsun savaş parolası”* (Turan: 52).

Qarabaq savaşlarında da Azərbaycanlı əsgər və zabitlər əlləri ilə Bozqurd işarəsi göstərib döyüşə gedirdilər, döyüş parolları isə əsasən “Allahu Əkbər” idi.

Oğuz Kağan dastanında da Qurd xilaskar, yol göstərən obraz kimi verilir: “Oğuz Kağan qırx gün sonra Buz Dağ adında bir dağın ətəyinə gəldi. Çadırını qurdurdu və səssizcə yatdı. Dan ağarınca Oğuz Kağanın çadırına günəş kimi bir işıq girdi. O işıqdan göy tükü və göy yallı (yeləli) böyük bir dişi qurd çıxtı. Bu qurd, Oğuz Kağana dedi: “Ey Oğuz, sən Urum üzərinə yürümək istəyirsən; ey

Oğuz, mən sənin önündə yürümək istəyirəm”. Dastanda Oğuz Kağanın yenə önündə göy tüklü, göy yeləli qurdla birliktə Hindistan, Tangut və Suriyaya tərəf yürüdü (Turan: 53).

Törəyiş dastanında da soyun başlanğıcı olaraq tanrı gücünə sahib olan Qurd göstərilir. Dastanda, qədim Hun hökmdarlarından birinin çox gözəl iki qızı olması, onların gözəlliklərinə görə ancaq tanrılarla evləndiriləcəkləri inancı, hökmdarın, qızlarını insanlardan uzaq tutmaq məqsədilə ölkənin şimalında tikilmiş hündür bir qüllədə qoyaraq tanrının Boz qurd şəklində gəldiyi və bu qızlarla evləndiyi deyilir. *Bozqurd* şəklindəki tanrının bu qızlarla evlənməsindən dünyaya gələn doqquz oğuz, on uyğur uşağın səsi Bozqurt səsinə bənzəyir, bu uşaqlar Bozqurt ruhunu daşıyaraq çoxalır (TuraDn: 56).

Oğuzların dünyagörüşünü, həyat tərzini, tarixini əks etdirən *Kitabi-Dədə Qorqud* dastanında da əcdadlarının Durd olduğu və buna görə də mərd, düşmənin qarşısında baş əyməyən igid olduqları göstərilir. Kafirlər Qazan xanı əsir götürəndə Qazan xan onlara kökünün qurd olduğunu deyir:

“Qorxu bilməz qurd balası erkəyindən bir köküm var.

Qorxusundan çobanların qoyunların oturammaz..

Əlinə düşmüş ikən, ey kafir, öldür mən!

Mən ki sən in qılıncından qorxan deyilərm!

Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!” (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 297).

Bu keyfiyyətlər Qarabağ savaşlarında da əsgər və zabıtlərin döyüş sücaətlərində, düşməyə boyun əyməməklərində, hətta əsir götürüldükdə belə, özlərini *Qurd kimi mərd* aparmalarında diqqətə çatırdı. Boz Qurd muhasirəyə düşəndə oradan necə xilas olmaq barədə yox, necə qisas almaq barədə düşünür. Boz Qurdu özünə nümunə götürən Qarabağ savaşı qəhrəmanları Boz Qurd kimi igidlik gösərir, düşməyə əsir düşməkdənsə ölməyi üstün tuturdular. Məsələn, İkinci Qarabağ Vətən müharibəsi zamanı *Amin Musayev* əsir götürüləndə ermənilər azərbaycanlıların ünvanına nalayiq söyüş söydükdə çox sayda erməni terrorçusunun əhatəsində olmasına baxmayaraq Amin onların cavabını verir: “Əsir düşməkdənsə ölmək yaxşıdır. Əsir götürülən zaman mənə nalayiq söz dedilər və mən onların cavablarını verdim.” (Report az. 07.01.2021).

Kitabi-Dədə Qorqud dastanının boylarında Qurda Qazan Xan tək yanaşma məqamları az deyil. VII boyda Əmən “Yeni bayırın qurduna bənzər igidlərim” deyir. Yenə də elə bu boyda uzun ayrılıqdan sonra ata-oğul görüşü belə təsvir olunur: “Babasıyla Yegnək gizli yaqa tutuban yiləşdilər. İki həsrət bir-birinə bulaşdılar, issüz yerin *Qurdı kibi ulaşdılar* (D-212/ 2)” (Dədə Qorqud Kitabı. 2004: 368).

Türk tayfalarında *Boz Qurd*, əsasən, əcdaddır. *Göy Türklərdə* əcdadlıq xilaskarlıq funksiyası ilə birləşib əcdad-xilaskar rolunu oynayır.

Qurd və ya canavar obrazına bəzək əşyalarının, xalçaların və s. maddi mədəniyyət nümunələrinin üzərində rast gəlinməsi onun totem, eləcə də astral dini inanclarla bağlı olmasını göstərir. İnsanların təsərrüfat həyatından doğaraq,

ibtidai təsəvvürlərin əsas obyektlərindən biri olan it təsvirləri, mezolit dövründən başlayaraq tarixin bütün inkişaf mərhələlərində təsviri, tətbiqi və plastik incəsənətdə də öz əksini tapmışdır. Tədqiqatçılar it fiqurlarının qədim dövrdə kult xarakteri daşdığını qeyd edirlər (Göyüşova, 2018: 137). V.H.Əliyev Gəmiqayadakı *it təsvirlərinin* Naxçıvanın qədim əkinçi maldar tayfalarının dini ideologiyası ilə bağlı olduğunu qeyd edir (ƏliyevŞ 1992: 26, 79; Göyüşova, 2018: 137, 288). N.E.Uruşadze Samtavr qəbirlərindən tapılmış tunc kəmərlərin üzərindəki it təsvirlərini *it-canavar* adlandırır və onları əkinçilik kultu ilə bağlayır (Урушадзе, 1984: 118). Qədim türklərin dini etiqadında da it-canavar ayini geniş yayılmışdır (Федоров – Давыдова Г.А. Курганы, 1968: 19; Göyüşova, 2018: 137). *İt-canavar* təsvirləri astral təsəvvürlərlə də bağlı olmuşdur. Qazaxdan tapılmış tunc kəmərin üzərindəki canavar təsvirlərinin bədənlərinə çəkilməmiş Günəşi simvolizə edən ortasında çarpaz xətlər çəkilməmiş dairələr bunu deməyə bizə əsas verir (Göyüşova, 2018: 137).

Bütün bu xüsusiyyətlər Azərbaycan əfsanələrində özünü qorumuşdur. Ancaq burada təkcə özünü qorumaqdan danışmaq olmaz. Bu mifik cizgilər folklor düşüncəsinin – fəlsəfəsinin bədii-estetik əsaslarına çevrilmişdir. Məsələn, R.Əlizadə yazır ki, *Boz qurdun qiyamət günü türkləri xilas edəcəyi* ilə bağlı əski bir inam mösəddur (Qaliboğlu (İmaməliyev), 2020: 81).

Bəhaəddin Ögel *Boz Qurd* obrazının müqəddəsliyinə işarə edərək yazır ki, türklərin öz simvolları olan müqəddəs Qurda “Kök-Börü”, yəni Göy Qurd demələrinin səbəbi var. Kök, yəni göy, göyün rəngi olan mavilik idi. [Qaliboğlu, 2020: 180).

Qurdun əcdad olması haqqında inanc və azərbaycanlıların xarakterində boz qurda xas xüsusiyyətlərin olması xalqın atalar sözlərində də öz izini buraxmışdır. Məsələn, xalqın mənəvi dəyəri olan atalar sözlərində qurda ikili münasibət – bir tərəfdən qurdun yırtıcı olması, digər tərəfdən də soykökün əsasını qoymuş əcdad, mərd, yolgöstərən, xilaskar olması özünü göstərir. Sözsüz ki, Qurda müsbət yanaşma məhz bozqurd obrazına aiddir. Aşağıdakı atalar sözlərini misal göstərmək olar:

Çaqqal ənigi qurd olmaz, əsl qurd gərək.

Tulanın quyruğunu kəsməklə qurd olmaz.

Qurd balası qurd olar, eşşək balası qoduq.

Qurd üzi mübarəkdir.

Tanrı qoruyanı Qurd yeməz (Atalar sözləri, 2013: 105, 300, 301, 303, 379).

El arasında belə bir deyim var: “*Çaqqaların şahlıqı qurd ayağa qalxana qədərdir*”, “*Qurdları görüncə çaqqallara qaçmaq düşər!*”.

Azərbaycanlıların ailə və məişət dəyərlərində də Qurd obrazı özünəməxsus yer tutur. Məsələn, Azərbaycanlı ailəsində evin arvadı və ya kişisi rəhmətə gedəndə çox hallarda ikinci evlilik halları olmur. Uzun müddət birlikdə yaşayan həyat yoldaşlarının çox vaxt bir-birinin ardınca rəhmətə getdikləri

halında xalq arasında deyilir: “Onsuz dözə bilmədi” və ya “öz ardınca apardı”. Türk halk bilim tədqiqatçısı Yaşar Kalafatın Azərbaycanda simpoziumda olarkən bu məsələ ilə bağlı eşitdiklərini göstərmək olar: “Boz Qurdun M.H.Hakimoğlu hoca anladır: Türkün törəsində ikiarvadlıq yoxdur. İkiarvadlıq türklərə ərəblərdən keçmişdir. Araşdırmalara görə Bozqurdlar həyatlarında sadəcə bir qurdla cütləşirlər. Dişisi ölən bozqur, artıq başqa bir diş bozqurdla cütləşməz. İnanca görə, dişisi ölən Bozqurdun bir il sonra özü də eyni yerdə ölür. Xalq arasında bir-birini çox sevən cütlər boz qurda bənzədilir və onlar üçün “bir-birilərini çox sevən cütlər bir-birinin ardınca ölürlər” deyilir. Anadoluda da ölən üçün “dözə bilmədi yanına aldı”, qalan üçün də “dözə bilmədi yanına getdi” deyilir (Kalafat: 154). Udinlərdə qurda qarşı fərqli bir hörmət var. Məcbur olmadıqda qurda qarşı silah istifadə olunmaz, onun qaçıb getməsi üçün gurultu edirlər. Bu yanaşma Hakkari bölgəsində də geniş yayılmışdır. Qurd ovu silahsız edilir (Kalafat, 2017: 26).

“Bozqurd” deyilməsinin səbəbi isə “boz” rəngin ilahi mənə kəsb etməsindən irəli gəlirdi. Oğuzlar onu “göy saçqlı bozqurd” şəklində təsvir edirdilər (Nəcəf, 2014: 196). Mahmud Kaşğarının “Divan”ında da Qurdla bağlı bir çox deyimlərə rast gəlinir: “Qurd qonşusunu yeməz. Çöldə Qurd ulasa, evdə itin bağı yarılar (Kaşğarlı, 1984: 119).

Beləliklə, qurd xalq inancında bir məğrur obraz kimi yaşayır. Tarixən Azərbaycanlıların yaşadığı qədim ərəzilərdə də Qurd adı ilə bağlı bir çox toponimlərə rast gəlinmişdir. İndiki Ermənistan ərazisi uzun illər Qədim Türklərin dədə-baba yurdu olmuşdur (Dövlət və Din - № 05, 2016: 103). Məhz bu səbəbdəndir ki, türklərin xalq inancları öz təsirini toponimlərə də göstərə bilmişdir. Məsələn, Sərdərabad mahalı Qurduqolu kəndi, Qamibasar mahalı Qurd kəndi, Aparan mahalı Qurd-Əli kəndi (Qeybullayev, 1992: 52-54), Gorus rayonu Qurdbulaq kəndi, Sərdarabaq mahalı Qurdbulaq kəndi (Mahmudova, 1995: 28). Hazırda Bərdə və Ağdaş kəndlərində Qurdlar və Qurtlar kəndləri var. Şamaxının məhəllələrindən birinin adı Qurd-məhəllədir. Bərdədə də Qurtlar məhəlləsi var. Bərdə rayonunun Şərəfli kəndinin əvvəlki adı Qurt idi. Gürcüstanda Qurtlar kəndi, eləcə də, İranda iki eyni adlı kənd var. Azərbaycanın görkəmli etnoqrafı Qiyasəddin Qeybullayev XIX əsrin əvvəllərində Şirvanda Qurt tayfasının yaşadığı haqqında məlumat verir. Qurd etnonimi Türkmənistanda da qeyd alınmışdır. Qarsda Qurt-qala (XIX əsr), İranda Qurdliq toponimlərini bununla əlaqələndirmək olar (Гейбуллаев, 1986: 32).

Bozqurda bu cür yanaşma Azərbaycanlıların dünyagörüşündə bu və ya digər dərəcədə bu günədək qalmaqdadır. Müasir Azərbaycanlı gənclərinin *Qarabağ savaşlarında Boz qurd kimi cəsarətli, igid, mərd olduqlarını* elan etmələri əsirlərdən gələn qan yaddaşının ortaya çıxmasının nəticəsidir. Hərbiçilərin bəziləri hərbi geyimin bir qoluna “Bozqurd başı” olan, digər qoluna isə “*Biri olan, Mini Yaşar!*” sözləri yazılmış emblem taxmışdılar. İstər Birinci Qarabağ savaşında, istər İyun döyüşlərində, istərsə Aprel döyüşlərində, istərsə

də ikinci Qarabağ Vətən savaşında igidlik göstərmiş hərbiçilərə Bozqurd ləqəbi verilirdi.

Azərbaycanlıların düşüncələrinə görə Boz Qurd haqsız yerə heç bir heyvana hücum etməz, düşməndən intiqam almayınca sakitləşməz. Bozqurdlar məğrur və heç kimə baş əyməyən heyvanlardır. Boz qurdlar insana dost ola bilər, lakin itlər və digər heyvanlar kimi ev heyvanı ola bilməzlər. Kiməsə tabe olmaqdan əl çəkməyi üstün tutarlar. Birinci Qarabağ qazisi İlqar Əhədov deyir: “Qarabağ savaşlarında da Qurd xarakterli Azərbaycan əsgər və zabitləri “biz axıradək gedəcəyik, qalib gələcəyik və qələbə qazanacayıq!” düşüncəsi ilə döyüşə gedirdilər”.

Müharibədə igidlik, mərdlik göstərən əsgərlər bir-birilərini canavar adlandırılması, əlləri ilə Qurd işarəsi göstərmələri də xalqın dünyagörüşü, qan yaddaşı ilə əlaqəlidir. Hətta, İkinci Qarabağ Vətən savaşında “canavarlar döyüşə gedir!”, “canavarlar düşməni qorxuya salır” və s. ifadələrə rast gəlmək olardı. Məsələn, savaşda əsgərlər *Canavar kimi mərdlik* etmələrini vəsf edən mahnılar da oxuyurdular.

Savaşda hətta döyüş postlarının adını da “canavar postu” adlandırırdılar (“Canavar” postunu düşməndən azad edən şəhid mayor; Bədəninə 7 qəlpə gəzdirir).

Birinci Qarabağ savaşında xüsusi qəhrəmanlıq göstərmiş Tovuz özünümüdafiə batalyonunun komandiri Əmiraslanov Etibar Əmiraslan oğlunun və ümumiyyətlə rayonun saxlanılmasında müstəsna fədakarlıq göstərmiş bütün Tovuz Bozqurdlarını xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. İkinci Qarabağ savaşında Çəhid olmuş Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrinin leytenantı Asəf Ağayevə igidliyinə, mərdliyinə görə yoldaşları arasında Boz Canavar, savaşda igidlik göstərmiş digər bir əsgər Abasov Ürfət Güləhməd oğluna da “Boz Qurd ləqəbli verilmişdi.

Qarabağ savaşlarında əsgər və zabitlər *Bozqurdçuluğu* özlərinə ideologiya kimi qəbul etmişdilər. Savaş iştirakçısı olan Bozqurdçular öz ideologiyalarını belə izah edirlər: ermənilər tərəfindən torpaqlarımızın işğal olunmasını, *Xocalıda* dinc əhaliyə qarşı soyqırım törədilməsi xalqın namusunu, qürurunu tapdalayıb, Bozqurdlar Aprel döyüşlərində, İkinci Qarabağ savaşında bu Boz Qurd kimi intiqam almayınca sakitləşməyəkdilər.

2010-ci il döyüşlərində qəhrəmanlıq göstərmiş Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun şəhid olduğu postun 2020-ci il oktyabrın 10-da İkinci Qarabağ savaş zamanı düşməndən azad olunması və həmin posta Azərbaycan bayrağı sancılması xəbəri bütün Azərbaycana qürurla, fəxrlə yayıldı. General-mayor Hikmət Həsənov, Milli Qəhrəman *Mübariz İbrahimovun* şəhid olduğu təpəyə onun portretini asdı. Həmin posta *Azərbaycan, Türkiyə və üzərində Bozqurd simvolu olan Göktürkklərin bayraqlarının* sancılması əsgər və zabitlər arasında Bozqurdçuluq, Türkçülük ideologiyasının geniş yayıldığını göstərir. İkinci Qarabağ Savaşında Azərbaycanın Ermənistan üzərində qələbəsi münasibəti ilə keçirilən Zəfər

Paradında yürüş edən hərbiçilər arasında *“Biz qələbə çaldıq!”*, *“Biz Bozqurdlar düşməndən intiqam intiqam aldığımız!”* mənasını verən əlləri ilə *Bozqurd işarəsini* göstərənələr də oldu.

Türkçülükdən, Bozqurdçuluqdan danışarkən, Qarabağ müharibəsi tematikasında əsərlər sırasında İlqar Əhədovun rus dilində yazılmış *“Bir dəfə Qarabağda”* (Однажды в Карабахе) əsərini qeyd etmək istərdim. Əsərdə maraq doğuran personajlardan biri əslən Qərbi Azərbaycandan olan Qanmuratdır. Müəllif onu özünəməxsus tərzdə həm də Qədim Oğuz adlandırır. Bu da təsadüfi deyil. Qanmurat həm xarici görkəmi, həm də şəxsiyyəti ilə sanki Oğuz babalarımızın təcəssümüdür. Tale onu uşaqlıqdan bir yerdə böydüüyü, atalarının dostluq etdiyi erməni ilə artıq döyüş meydanında üz-üzə gətirir. Məlum olur ki, Aşot Stepanyan adlı erməni kəsdikləri duz-çörəyə xəyanət etmiş, Qanmuratın ailəsinin onlara əmanət kimi qoyub gəldikləri evlərini və mal-qarasını mənimsəmiş, onun qohumlarını əsir götürmüş və onlara işgəncə vermişdir. Qanmurat Oğuz əcdadlarına məxsus sarsılmazlığı ilə özünü ələ alır və düşməndən qisas alacağını bildirir. Yaralı, qəzəbli bir Boz Qurd kimi Aşotun dəstəsini məhv edən, onun özünü, onun snayperçi sevgilisini, sağ qalan dəstə üzvlərini əsir alan Qanmurat haq-hesab anında adını daşdığı Oğuz əjdadlarının bütün insani, intiqamçı, eyni zamanda ədalətlik prinsiplərini oxucu qarşısında canlandırır, bunun simvolu kimi çıxış edir. Əsir alınan ermənilərə heç bir zülm edilmir: *“Biz düşmənin etdiyi vəhşiliyi təkrar edə bilmərik. Bunu nə dinimiz, nə törəmiz məqbul sayar. Lakin dinc və ya əsir alınmış azərbaycanlılara qarşı vəhşilik edənlərdən başqa”*. Qanmurat daha sonra onun evində məskunlaşmış Aşotun arvadı Karinaya belə bir mesaj yollayır: *“Kiminsə bədbəxtliyi üzərində xoşbəxtlik tapmazsan! Özgənin yurdunda balalarını bəsləyəməzsən! Və bizi tanıyan bütün qonşularımıza de ki, BİZ HƏLƏ QAYIDACAYIQ!”* (Ахадов, 2018: 55). Doğrudan da bu simvolik mesaj bütün Ermənüstana, erməniliyə və ermənilərə sanki yeni nəsil Azərbaycan Bozqurdlarının bir mesajıdır. Vətən Torpağının müqəddəsliyi Ali Baş Komandan İlham Əliyevin çıxışlarında da dəfələrlə diqqətə cəlb edilir. 2020-ci il noyabr ayının 8-də Ali Baş Komandan Şəhidlər xiyabanında Şuşanın azad edilməsi xəbərini xalqa elan edilməsi müjddəsini verərkən demişdi: *“Əziz Şuşa, sən azadsan! Əsiz Şuşa biz gəlmişik! Əziz Şuşa biz səni dirçəldəcəyik!”*. Ali Baş Komandan 2021-ci il yanvar ayının 15-də Şuşada hərbiçilər qarşısında çıxışında da torpağa, vətənə bu cür münasibət öz əksini tapmışdır: *“Müqəddəs bayrağın altında, qəhrəman hərbiçilərin önündə deyirəm: Biz bu torpaqlarda əbədi yaşayacağıq! Biz Şuşanı və bütün dağıdılmış başqa şəhər və kəndlərimizi bərpa edəcəyik! Bütün dağıdılmış tarixi abidələrimizi bərpa edəcəyik!”* (İlham Əliyev Füzuli rayonunda Füzuli-Şuşa yolunun və hava limanının təməlini qoyub, Şuşa şəhərində səfərdə olub.).

Beləliklə, Qarabağ savaşlarında düşmən üzrəində qələbə qazanan Azərbaycan əsgər və zabıtləri Boz Qurd kimi mərəd davranışları ilə Türk söykökünə aid olduqlarını bir daha bütün dünyaya bəyan etdilər. Düşmən

tərəfin savaşda Azərbaycan əsgər və zabitlərinin özlərini Bozqurd adlandırmaları, dümənə meydan oxuyaraq əlləri ilə Bozqurd işarəsi göstərmələrini radikal türkçülüklə əlaqələndirmələrinin heç bir əsası yoxdur. Azərbaycan əsgərləri etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Qarabağ savaşlarında hər birinin “Qarabağ Azərbaycandır!” şüarı ilə düşmən üzərində qələbədə böyük xidmətləri olmuşdur.

Qarabağ bölgəsində el yazda, yayda yaylağa köç edəndə və ya yaylaqdan dönəndə özlərini dağlara tutub “Qurdun ulasın dağlar” deyərtilər. Yəni, qurd nə qədər yırtıcı olsa da, xalığın inancına görə dağın pənahı olur, xəstə heyvanları qırır-çatır. Bu deyim Azərbaycanlıların Qarabağ savaşında düşmənin qarşı Qurd xisləti ilə sonadək vuruşaraq torpaqlarını erməni işğalından azad etməsində stimulum rolunu oynadığı fikrinə gəlmək olar. Qarabağ savaşlarında Azərbaycan xalqının gələcək mənəvi dəyərlərinin təzahürünü müşahidə etmək olar.

KAYNAKLAR

1. *Atalar sözləri*. Bakı, “Nurlan”, 2013.
2. Amin Musayev: *"Əsir götürüləndə nalayiq söz dedilər və mən onların cavablarını verdim"*. Report az. 07.01.2021.
3. *Azərbaycan folkloru antologiyası. XIII cild. Şəki-Zaqatala folkloru*. Bakı: Səda, 2005, 549 s17, 10
4. Bədəninə 7 qəlpə gəzdirir...
https://azertag.az/xeber/Bedeninde_7_qelpə_gezdirir-1707207
5. “Canavar” postunu düşməndən azad edən şəhid mayor.
<https://news.milli.az/society/918151.html> ;
6. Əliyev Vəli. *Gəmiqaya abidələri*. Bakı: Azərnəşr, 1992, 79 s. , s. 26:
7. Əkbər Nəcəf. *İnanc Yaddaşı*. Bakı:2016.
8. Hüseyn Cavid. *Əsərləri*. Beş cildə. I cild. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2005.
9. Qaliboğlu (İmaməliyev) Elçin. *Yaradılış mifləri və Azərbaycan əfsanələri*. Bakı, Elm və təhsil, 2020.
10. Qeybullayev Qiyasəddin. *Qədim Türklər və Ermənistan*. Bakı: Azərnəşr, 1992.
11. Qədim türklərin inanc sistemində bozqurd motivi. Babayev E. // Dövlət və Din - № 05 (46), sentyabr - oktyabr 2016, 100-104 s., s. 103
12. Göyüşova Tükəzban. *Azərbaycanın tunc kəmərləri (son tunc-ilk dəmir dövrü)*. Bakı: 2018, 288 s., s. 137
13. Xəlil Rza Ulutürk. *Seçilmiş əsərləri*. I Cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
14. *Kitabi-Dədə Qorqud*. Bakı: Öndər, 2004, 376 s., s. 297
15. Kalafat, Yaşar. *Lenkeran folklor müsavəresi ve Azerbaycan halk sufizmi*.

<https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/37298/makaleler/3/1/arastirmax-lenkeran-folklor-musaveresi-azerbaycan-halk-sufizmi.pdf>

16. Kalafat Yaşar. *Türk Kültür Coğrafyasında Kafkaz Halk İnançları*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017

17. Kaşgarlı Mahmud ve Divan-ü Lüğat-it Türk. İstanbul: Toker Yayınlar, 1984.

18. İlham Əliyev Füzuli rayonunda Füzuli-Şuşa yolunun və hava limanının təməlini qoyub, Şuşa şəhərində səfərdə olub.

<https://president.az/articles/50184>.

19. Mirmahmudova Sitarə. *Ermənistanda türk mənşəli yer adları*. Bakı: 1995, s. 28].

20. Nuruzadə Şəhla. *XX əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycanda etnokonfessional şərait*. Bakı: Xəzər, 2010.

21. Turan Metin. *Türk Destanları*.

https://www.turkcenindirilisi.com/images/upload/TURK_DESTANLARI.pdf

22. Ахадова Ильгар. *Однажды в Карабахе*. Баку: Elm və təhsil, 2018.

23. Гейбуллаев Гияседин. *Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование)*, Баку: Элм, 1986.

24. Федоров – Давыдова Г.А. *Курганы, идолы, монеты*. Москва: Наука, 1968.

25. Урушадзе Нина. *Бронзовая летопись древней Грузии*. Тбилиси: Хеловнеба, 1984.

General-mayor Hikmət Həsənov Milli
Qəhrəmanımız Mübariz İbrahimovun şəhid olduğu
təpədə!

BUTA NEDİR? BUTA NASIL VERİLİR, ALINIR?

WHAT IS BUTA? HOW IS BUTA GIVEN AND TAKEN?

ЧТО ТАКОЕ БУТА? КАК ВЫДАЮТ И ПОЛУЧАЮТ БУТУ?

Doç. Dr. Zeynelabidin MAKAS*

ÖZ

Masal çağının son dönemine ait mahsullerde boy gösteren bu kelime, aşk konulu halk hikâyelerinin vazgeçilmez motifi halini alır. Hikâye kahramanı buta almadan o sıfatı taşıyamaz. Hikâyeyi tasnif eden veya kaleme alan mutlaka bu kelimeye müracaat edip, epizot halini alan bu safhayı tamamlamak zorundadır. Aksi taktirde hikâyenin konusu değişir, hatta hikâye olma özelliğini önemli ölçüde kaybeder. Âşık ise, buta almadan âşıklık vasfını kazanamaz. Onun irticalen şiirler söylemesi, hiçbir ustadan ders almadan mahir bir saz ustası gibi saz çalması, bazan gayibde olup bitenlerden haber vermesi, yerine göre yenilmez bir savaşçı olması buta ile mümkündür. Buta aynı zamanda meşru nikahın da fevkinde bir nikahtır. Onun hem dini, hem resmi, hem de kutsi özelliği vardır. Butalıların bir araya gelmelerine, birlikte olmalarına resmî veya gayri resmî kimse itiraz etmez. Hatta butalıların kavuşmalarına mani olmak isteyenler lanetle anılır. Çünkü kutsal olduğuna inanılır. Bu kutsallığın merkezinde ise, onu takdim edenler vardır. Bunlar ise derviş, nurani derviş, pîr, Hızır, Şia çevrelerinde ise Hz. Ali'dir. Halk muhayyilesi, bunların ölümsüz olduklarına inanır. Nitekim;

“İskender de getdi, tapdı, içmedi

Hızır içip oldu civan'ül aziz.

ifadesine birçok yerde rastlanılmaktadır. Bu ifadedeki civan'ül aziz, Hızır'ın ölümsüzlük kazandığına işarettir. Nur yüzlü dervişler de bu özelliğe sahip sayılır. Yine Caferi mezhebine mensup çevrelerde Hz. Ali “bab'ül havaic” olarak kabul edilir. Yani ihtiyaç kapısı. Yardıma muhtaç olanların ve onu sıtk ü gönülünden çağırانların anında yardımına koşan. Bu isimler, elbette herkesin gözüne gözükmmez. Onlar, yaratanın emriyle onları yâd eden saf, temiz olanların imdadına yetişir. Yine bunlar sadece buta vermekle kalmaz, aynı zamanda buta verdiklerinin en sıkışık anlarında yardımlarına da koşarlar. Garib'i birkaç saat için-

* Em. Öğr. Üyesi. Iğdır/TÜRKİYE
(zeynelabidinmakas@gmail.com)

de atının sırtında Halep'ten Tiflis'e götüren Hızır, Abbas'ı zehir kuyusundan sağ salım çıkaran ise Hz. Ali'dir.

Buta aynı zamanda aşk badesidir. O, bildiğimiz badelerden değil, ilahidir. İçen iflah olmaz. Neye mal olursa olsun butasının (sevgili) ardı sıra gider ve ona mutlaka kavuşmak ister. Bu arzu her zaman mutlu sonla bitmez. Kerem ile Aslı hikâyesinde olduğu gibi.

Anahtar Kelimeler: Buta, âşık, nikâh, derviş, Hızır.

ABSTRACT

Appearing in works belonging to the last period of the fairy tale age, this word becomes an indispensable motif of folk tales about love. The hero of the story cannot hold that title without buta. Whoever classifies or writes the story must apply to this word and complete this phase, which becomes an episode. Otherwise, the subject of the story changes and even loses its feature of being a story. If he is a minstrel, he cannot gain the qualification of minstrelsy without getting buta. It is possible for him to sing reactionary poems, play the saz like a skilled saz master without taking lessons from any master, sometimes inform about what is happening in the unseen, and become an invincible warrior according to his place. Buta is also a marriage above the legitimate marriage. It has religious, official and sacred characteristics. Nobody officially or unofficially objects to the gathering and being together of these people. In fact, those who want to prevent the butalis' meeting are cursed. Because it is believed to be holy. At the center of this sacredness are those who present it. These are dervishes, bright dervishes, piri, Khidr, and in Shi'a circles, Hz. Ali. Public imagination believes they are immortal.

Thus, the following expression is found in many places:

“Alexander also went, found, did not drink

Khidr drank, became immortal”

“civan'ül aziz” in this expression is a sign that Khidr gained immortality. Radiant faced dervishes are also deemed to have this feature. Again, in circles belonging to the Caferi sect, Hz. Ali is considered as “bab'ül havaic”. So the door of demand. Those who are in need of help and those who call him heartily. These names, of course, are not visible to everyone. They come to the rescue of the pure, clean ones who remember them by the order of the creator. Again, they not only give buta but also come to their aid in the most congested moments of their buta giving. Khidr, who took Garib on his horse from Aleppo to Tbilisi in a few hours, the one who took Abbas safely from the poison well was Hz. Ali.

Buta is also a wine of love. It is not one of the wines we know, but a divine one. Whoever drinks will not get-well. No matter what it takes, he goes after the butas (beloved) and wants to meet her. This desire does not always end with a happy ending. As in the story of Kerem and Aslı.

Key Words: Buta, lover, marriage, dervish, Khidr.

Yazıdan evvel, yazıdan sonra. Sözlü (dil-ağız) edebiyatı veya sözlü edebiyat ürünleri. Mifler, rivayetler, masallar, destanlar, efsaneler, halk hikayeleri, romanlar...Zamanın istekleri doğrultusunda birbirlerine karşı üstünlük sağlamış, halef-selef konumuna düşmüşler. Selefler yenilgiyi hemen kabullenmemiş, bakiyeleri günümüze kadar gelmeği başarmıştır. Sonra sık sık değiştirilen dinler ve onların dönemlerindeki edebi türlere vurdukları damgalar...Ve nihayet İslamiyet. Doğal olarak o da hükmünü göstermiştir. Bu alısmada buta irdeleneceği için, daha çok İslamiyet dönemiyle muhatap olacağız. Zira butanın dahil olduğu nevilere daha çok bu dönemin mahsulleridir.

Buta nedir? Buta veya bazı ağızlarda puta karşı cinsler arasında yapılan akittir. Ancak bu akit, üçüncü şahıslar vasıtasıyla yaptırılır. Buta kutsal bir üst kimliktir; dokunulmazlık belgesidir. Zira butalılara herhangi bir şekilde mani olmak halk arasında günah sayılır. Bir nevi izin belgesidir. Hem dinî, hem resmî nikahtır. Hatta bunun da ötesinde dinler üstü toplumsal ve kutsal bir vesikadır, namus sözüdür. Hem âşık, hem maşuktur. Manevi yönü hasebiyle kutsal bir senettir. Aşk iksiridir. Uğrunda ölmeye değer bir aht-ı peymandır. İnsanı tacından, tahtından, ana-babasından, yurdundan ayıran ilahi bir antlaşmadır. Buta, uğrunda ölünecek sevgilidir. Buta aynı zamanda aşk badesidir. Her âşık için kızıl elmadır. Buta, hangi edebi türlerde kimlere, ne zaman, niçin, hangi müddetle nerede verilir? Bu soruları artırmak mümkündür. Ancak çalışmanın gidişatı doğrultusunda muhtemel sorulara da cevap verilecektir. Butanın aşk badesi anlamı hayli yaygındır. Bade denince, insana geçici bir süre sarhoşluk veren alkollü içecekler akla gelir. Ancak onun ilahi sevgi anlamı da vardır. Yani herhangi birinin aşkına içilen badenin hem beşeri, hem de ilahi değeri vardır. Me-seleye bu açıdan bakınca, badenin içilmesinde ilahi varlığın emri söz konusu olur. Yani haram ortadan kalkar. Nitekim âşık veya maşuk keyfi olarak bade içmemektedir. Onlara badeyi Allah'ın emrettiği kutsal kişiler sunar. Böylece iki insan arasında doğacak olan aşk kutsiyet kazanmış olur.

Buta daha ziyade İslamiyetin kabulünden sonra teşekkül eden bazı masallar, halk hikayeleri ve birkaç aşığın hayat hikayelerinde karşımıza çıkar. Selef konumuna düşen mallar hemen sahneden çekilmez. Konuları da çeşitlidir. Ancak hepsinde “ zaman zaman içinde, evvel zaman içinde, zaman-ı evvelde” gibi formel ifadeler işlenir. Sonra meşhur “bir varmış, bir yokmuş” ifadesi devreye girer. Gaye dinleyiciyi masal zamanına götürüp, masalda geçecek olan olağanüstü olaylara hazırlamaktır. Herkesin masal kahramanı olması mümkün değildir. O zaman kahraman kelimesinin anlamı kalmaz. Türk Dünyasından Masallar adlı çalışmamızda masalın tanımını “ fantastik arzuların bilinçaltında yarattığı özlenen dünyadır” şeklinde yapmıştık.¹ Hayal edilen her şey masalın konusu olabilir. Masal kahramanı, masalda karşılaşacağı her türlü engele karşı donanımlı olmalıdır. Bunun için, birtakım olağanüstü vasıflarla teçhiz edilmeli. Aksi takdirde anlatıcının dinleyiciyi inandırması mümkün olamaz. Herkes masal

¹ Zeynelabidin Makas, Türk Dünyasından Masallar, İstanbul 2000, s.19

kahramanı olamayacağı gibi, klasik edebiyattan doğanlar bir yana bırakılacak olursa, ilk örnekleri XV. yüzyılda ortaya çıkan halk hikâyelerinin (destan, dastan kissa, Oğuz name, boy, hike, heka, nağıl, ilh..) kahramanları da sıradan olmaz. Sıra dışı olmalıdırlar ki, karşılaşacakları engelleri aşabilsinler. Yoksa kahramanlık sıfatı ortadan kalkar. Bazı halk hikâyelerinin günümüzden dört-beş asır önce vücuda getirildiği halde, günümüzde zevkle dinlenmelerinin en önemli sebebi budur. Kahramanın olağanüstü olması doğumdan önce başlar. Hikâye kahramanları sıradan olmadıkları gibi, aileleri de genellikle alt tabakadan seçilmez. Makam, mevki, güç-kuvvet sahibi, toplumda saygınlığı olanlardır. Bunlar, hikâyelerin teşekkül edip yaygınlaştığı ortaçağın elit tabakasına mensup şah, padişah, emir, vezir, hacı, hoca, tacir, vb. kişiler arasından seçilir. Gaye, kahramanın maddi ve manevi ihtiyacının olmamasıdır. Kahraman, karşılaştığı engellerin bir kısmına ailesinin ona sağladığı imkânlarla aşar; onların nüfuzundan yararlanır. Bu durum günümüzde de geçerlidir. Makam-mevki sahibi zenginlere karşı toplumda saygının yanı sıra korku da vardır. Hikâye kahramanlarının ebeveynlerinde eksik olan sadece çocuktur. Genellikle de erkek evlat istenir. Çünkü toplumumuzda halâ ataerkil aile anlayışı mevcuttur. Ata-babanın neslinin devamını, vatanın korunmasını erkek evlat devam ettirir. Ancak erkek evlat da her istendiğinde olmuyor. Zahmetli ve masraflıdır. En önemlisi ise, manevi bir güce ihtiyaç vardır. O güç genellikle nurani bir derviş, koca derviş, derviş, nurani bir baba, ağa yahut hayır-hasenat, kurbandan ibarettir. Butayı ise erkek verir.

*“Arvadı Mirzalı hana dedi bir kurbanlık götür gidelim ocağa (yatır, sunak). Orada nezir verelim, kurban keselim, fakir fukaraya pay edelim, belki bir evladımız olur.....Kurbanın sayesinde çocukları olduğu için adını Kurbanı koyarlar.”*²

*“Hacı Sayat birgün kazanlar astırıp, koyunlar kestirip, ihsan verdi, bütün aç karınları doyurdu, yalavaçları (çıplak) giyindirdi, özü de söz verdi ki, bir evladı olursa Kanlı çay (ırmak) üzerinde bir köprü yaptıracak. Arvadı hamile kaldı.”*³

*“....Ziyad han Gence ahalisini bir yere topladı, karınlarını doyurdu, üst-başlarını donattı, fakir fukaraya para verip evlerine gönderdi.....onun bir oğlu, keşişin de bir kızı oldu; bunları birbirine beşik kertmesi yaptılar.”*⁴

Örnekler artırılabilir. Payda ortak olduğu için fazla bir şey değişmeyecektir. Açları, doyurmak, çıplakları donatmak, yol yapmak, muhtaçlara para vermek, adakta bulunmak gibi toplumun yararına yönelik şeyler yapmak evlat sahibi olma sebebidir. Çünkü bunların neticesinde dua vardır. Evlat hasreti çe-

² Azerbaycan Dastanları, C.1, Bakı 1965, s. 5

³ age. s 187

⁴ age. C.2, Bakı 1966, s. 9

ken, ne kadar çok insanın duasına mazhar olursa, o kadar kârlı çıkacağı inancı yaygındır.

Müslüman Türk topluluklarında derviş aza kanaat eden, nefesine hakim olan, hırsızlık, yalan, kötülük nedir bilmeyen, kimsenin malında, namusunda, canında gözü olmayan, bütün serveti bir teberle keşkülünden ibaret olan bir gezgin, kendini aşmış nurani bir ihtiyar, manevi ağırlığı olan bir bilge, hep özveride bulunan bir cömert, Hızır'ın bir bakıma yardımcısı olan ölümsüz kutsi bir şahsiyet, Tanrı'ya yakınlığı dolayısıyla bir elçi olarak tasavvur edilir. Derviş, evlat hasreti çekenlere sadece hayır hasenat tavsiyesinde bulunmaz; onlara genellikle değişmez bir hediye sunar: Elma.

“....Derviş, Ahmet vezirin rüyasına girdi. Koltuk cebinden bir elma çıkıp ona verdi. Al bu elmanın yarısını senle karın, yarısını da Hatem sultan ile hanımı yesin, muradınız hasıl olacaktır deyip, çıkıp gitti.”⁵

Sayat ile Sadet hikayesinde Sayat'ın annesi de dervişin verdiği bir elma sayesinde hamile kalır.⁶

“....Bir derviş gelip dedi al bu elmanın kabuklarını Kamernişan adlı kısırağına ver. Elmanın da yarısını kendin, yarısını da hanımın yesin. Çok geçmez erkek bir evladınız olacak, adını Şah İsmayıl koy. Kısırağın doğuracağı tayın adını ise Kamertay koyarsın.”⁷

Son örnekten de anlaşılacağı üzere, derviş sadece doğacak olan çocuğun garantisini vermekle kalmayıp, onun cinsiyetini de belirtmekte, hatta binitini de garanti etmektedir.

Özellikle dervişin verdiği elma sayesinde dünyaya gelen çocuk, ister istemez diğer çocuklardan farklı olacaktır. Anlatıcı diliyle ifade etmek gerekirse, o ayla, yılla değil, günle, saatle büyüyecek-hikâye aşk konulu ise- doğaçlama şiir söylemek, hiçbir ustadan ders almadan mahir bir saz ustası olacak, gaipten haberler verecek, girdiği imtihanlardan başarıyla çıkacaktır. Şayet hikâye kahramanlık ağırlıklı ise, o saz- söz yeteneğinin yanı sıra sırtı yere gelmeyen bir pehlivan ve devrinin bütün savaş sanatlarının mahir bir ustası olacaktır.

Neden elma? Fazla gayret harcamadan hafızamızı biraz yoklayacak olursak, mevcut meyveler içinde kültürümüze en çok elmanın nüfuz ettiğine şahit oluruz. Birkaç hatırlatma: “Al elmanın dördünü-sev yiğidin merdini...” “Al alma allanıpdı-putağda (dal) sallanıpdı...” “elma elma yanakları al gibi-boyu uzar gider servi dal gibi ...” “alma yanı-kızarıp alma yanıkabre nece qoyarlar-muradın almayanı?...” “elma attım denize-geliyor yüze yüze...” “bizde alma da deyerler- alma da deyerler...” “bu dünyada üç meyve var yemeli- bir elma, biri ayva, nar da var...” “elma yanak”. Bu örnek, bizi bir başka mecraya götürüyor. Golden, starkin, grandşimid, vb. gibi elma çeşitlerinin adları son yıllara aittir. Halk arasındaki elma çeşitleri bize daha doğmadır nedense. Kız elması, arap

⁵ age. C. 1, s. 103

⁶ age. C. 2, s. 324

⁷ age. C. 3, Bakı 1967, s. 132

kızı, al yanak, al elma (al yanak tercih sebebidir), xonsar elması (göz alıcı kırmızı bilhassa benzetmelerde kız yanağı için), şah elması, bey elması bunlardan bazılarıdır. Dikkat edilecek olursa, bunların neredeyse tamamı insanla alakalıdır. Bu adlar elmanın tadına, rengine, şekline ve işlevine göre verilmiştir. Mesela şah elması tadına ve rengine göre şaha layık görüldüğü gibi, düğünlerde bezenen şaha da asılan elmadır. Zira dünya evine girecek delikanlı da şah mevkiinde telakki edilir. Herhangi bir kız için elma yanak denildiğinde sırf onun yanaklarının al (kırmızı) ve ak(beyaz) olduğu ifade edilmez. Aynı zamanda onun son derece sağlıklı olduğu da belirtilmiş olur . Yani doktora, ilaca gerek duymadan doğuracak kabiliyettendir. Köroğlu;

“Çenlibel’den seni deyip gelmişem

Elma gözlüm, kız bürçeklim, Kırat gel... ”⁸

derken, Kırat’ın gözlerinin elmaya benzediğinden çok , gözlerinin çok sağlıklı ve keskin olduğunu da ifade eder. Dünyada on bir iklim kuşağı olduğundan, elmanın da dokuz iklim kuşağında yetişen nadir meyve olduğundan bahsedilir. Cennet meyvesi olarak telakki edilir, uzun süre bozulmadan saklanır, birçok yan ürün elde edilir. Elma ağacının ve meyvesinin özellikleri elbette bunlarla sınırlı değildir. Azerbaycan yöresine ait meşhur Melik Memmed masalı şu ifadelerle başlamaktadır:

“ Bir varmış, bir yokmuş, bir padişah varmış. Bu padişahın da bir alma ağacı varmış. Bu ağaç birinci gün çiçek açarmış, ikinci günde çiçeyini dökermiş, üçüncü günde bar verermiş. Bu tek elmayı kim yeseymiş on beş yaşında oğlan olarmış... ”⁹

Bir an için üç günde meyve veren bir ağaç düşünelim. Ağaç sıra dışı olduğu için onun yetiştirdiği meyve de sıra dışı olacaktır elbette. Bu meyveyi yiyen de olağanüstü özellik kazanması doğaldır. Elmanın bileşiminde hangi vitaminlerin hangi orunda bulunduğunu bırakıp, halk kültürüne yansıyan bilgilere dayanarak, onun doğurganlık ve gençlik iksiri olduğunu söyleyebiliriz. Elmanın konumuzu ilgilendiren yönüyle ilgili örnekleri çoğaltabiliriz. Fakat mesele dönüp dolaşıp yine onun doğurganlık ve seks gücünü artırıcı özelliklerinde düğümlenecektir. Masallarımız çoğu elma ile başlamasa da, “gökten üç elma düştü” şeklindeki bitiş formeli ile sonlanır. Masal bir eğlence vasıtası olarak herkese, didaktik amaçlı ise daha çok çocuklara gece anlatılır. Aslında anlatıcı da, dinleyici de gökten elmanın düşmeyeceğini bilmektedir. Bu ifadede verilmek istenen mesajlardan biri de elmanın çok tüketilmesini teşviiktir. Gece yatmadan önce ve sabah erkenden bir elmanın yenilmesinin tavsiye edilmesi üretime, çoğalmaya yöneliktir. Çünkü devletin ebediyeti ve soyun devamı gereklidir.

Daha önce de ifade edildiği gibi buta kelimesiyle daha çok halk hikâyelerinde karşılaşılmaktadır. Anlatıcı (hikayeci- nakkal-kıssahan) “ *nakılanı asar,*

⁸ Azerbaycan Dastanları, C.4, Bakı 1969, s. 198

⁹ Zeynelabidin Makas, Türk Dünyasından Masallar, s. 59

*muhaddisan-ı rûzigarşöyle hikayet ve böyle rivayet ederler ki, “formel ifadelerle giriş yapıp, akabinde “efendim, olsun deminiz, olmasın gamınız, hayra dönsün serencamınız, muhteremler size nereden haber vereyim, Yemen şehrinde, Yemen şehrinde kimden.....padişahın, onun.....adlı vezirinden, oğlu-kızıdan/den “ gibi kalıplaşmış (formel) ifadelerle dinleyiciyi hikaye zamanına götürürse hikaye anlatım zamanı onun için panzehir, aksi taktirde zehir olur. Çünkü kimse onu can kulağıyla dinlemez, kendi aralarında konuşur, hatta homurdanmalar başlar. Zamanla ilgili ayrıntılı incelemeyi “*Türk Halk Hikâyelerinde Zaman*” adlı çalışmamızda yaptığımız için, burada tekrar etmeyeceğiz.¹⁰*

Çalışmamızın bu aşamaya kadar olan kısmında neyimiz var, neyimiz yok bir göz atalım.

Oldukça zengin ve en üst makamdan bir aile.

Manevi gücü olan bir derviş.

Sihirli bir elma.

Manevi değeri yüksek kurban veya hayır-hasenat.

Yeni doğmuş –genellikle- bir erkek evlat.

Bunlar var olanlar. Ancak henüz bir kahraman yok.

Hikaye ve masallarda anlatıcı kısa anlatmak için “*o zaman ayla, yılla imdi muhtasar şirin dille; at ayağı külünk, ozan dili çevük olur, tez vurur tez getirir, menziline tez yetirir; uzatmayalım hikâyeti, koparmayalım kıyameti*” gibi formel ifadeler kullanır. Şu anda biz de bir anlatıcı konumundayız. Göç geri döndüğünde keçinin aksağı en önde gider misali padişahın bir oğlu olunca, müjde vermek için topal cariye herkesten önde gider. Padişah, hazinenin kapısını açar, herkes memnun edilir. Çocuk için özel bakıcılar tutulur, yedi yaşına vardığında ise, özel öğretmenler tarafından eğitime başlar. Zaman, kısa süreli durdurulmuş olur. En az yedi sene tahsil alır kapalı bir mekanda. Devrinin bütün aklı ve nakli ilimlerini öğrenir. Tahsilin tamamlandığı babasına bildirilir ve aydınlık dünyaya çıkarılır. Akranlarının yaptığı avlanmak, ok atmak, ata binmek, kılıç kullanmak gibi sporlara heves eder. Bunların inceliklerini de yine özel hocalardan öğrenir. Ancak henüz kahraman değildir. Kısa bir fasıla daha. Yaş ise on beş, on altı gibi. Buraya kadara olan safhada maddi ve manevi hayli masraf yapıldı, zahmet çekildi, emek verildi.

Kısa bir mola daha. Bu sahaya kadar henüz ciddi bir düğüm atılmadı, bundan dolayı da hikâye adı ile müsemma değildir. Çünkü dinleyicide heyecanı artırıp, onu hikâye anlatım zamanında tutabilmek için düğümünden yoksundur. Atılacak düğümleri elbette kahraman çözecektir. Fakat nasıl? Tam bu aşamada manevi bir güce zaruri ihtiyaç duyulur. Zira kahraman adayının da donanımı tam değildir. Bundan dolayı dinleyici de ona kahraman gözüyle bakmaz. Bu manevi güç ya onun doğumunda dahili olan veya manevi gücü ötekenden geri kalmayan olağanüstü özelliklere sahip öğelerdir. Bunlar, ehl-i sünnet çevrelerinde tasnif edilen veya anlatılan hikayelerde Hızır, derviş, pir, nurani bir ihtiyar

¹⁰ Zeynelâbidin Makas, *Türk Halk Hikayelerinde Zaman*, İzmir 2002

iken, Şia çevrelerinde Hz. Ali, nadir hallerde na-malum seyittir. Alevî-Bektaşî çevreleri ile yine Şialar arasında Hz. Ali'nin ünvanı “şah”dır.

Sıra bazı donanımlara sahip gence daha önemli sorumluluklar yüklemeye gelmiştir. Hikâye, destanın halefi konumundadır. Destanların milli, manzum ve daha çok kahramanlık konulu olma özelliklerine karşın, hikâyeler nazım-nesir karışımı olup, konuları çeşitlidir. Gerçi geçiş dönemini temsil eden Dede Korkut, Köroğlu gibi destansı hikâyeler vardır ama, halk hikâyelerinde daha çok aşk ön plana çıkmaktadır. Kitabına uydurulmayan aşk yasaklanmış ve haram sayılmıştır. Hikâyelerin teşekkül ve tasnif döneminde bu kural daha katı idi.

İşte bu aşamada, manevi gücü dini nikah kıyan yetkililerin de fevkinde olan şahsiyetlere ihtiyaç duyulur. Bunlar, daha önce adları zikredilen Hızır, pir, nurani derviş, koca derviş, Hz. Ali, vb. ibarettir. Pir, genel bir anlam ifade eder. Yere göre adları geçenlerin tamamını kapsar; hatta kırkları da kapsadığı vakidir. Hikâyelerde sadece pir veya hazreti pir diye karşılaşılr. Derviş konusuna daha önce değinilmişti. Nurani bir ihtiyarın adı-sanı belli değildir; yaşlı ve nur yüzlüdür. Ona daha çok nur yüzlü oluşu manevi anlam kazandırır. Hızır, bir kült halinde aramızda hâlâ yaşamaktadır. Boz veya ak bir atı vardır, ı ışık hızından daha hızlıdır, darda kalan ameli salihlerin imdâdına yetişir; sonra kaybolur. Abı Hayat suyu içtiği için ölümsüzdür. Günümüzde bile birçok çevrelerde bu cümleden İğdır ve Kars yörelerinde niyetinin kabul olup olmayacağını öğrenmek isteyen kişi bir kabı unla doldurup pencerenin önüne koyar. Eğer niyeti kabul olacaksa, gece Hızır'ın gelip una elini basacağına inanılır. Bunlar, hayali şahsiyetler olsa da toplum tarafından kerametlerine inanılmaktadır. Hz. Ali ise tarihi bir şahsiyettir; onun da kutsallığı ilgili çevrelerde tartışmadığı gibi, hakkında birçok olağanüstülük arz eden rivayetler mevcuttur. Böylesine manevi gücün sembolü kişilerin iki genç arasındaki aşka dâhil olmalarına veya onlara bade içirmelerine kimse itiraz edemez. Çünkü adları geçenler hakkında ileri-geri laf etmek veya inanç zayıflığı göstermek her iki alemde büyük günah sayılmaktadır.

Kadınlar buta vermez. Buta daha ziyade erkeklere verilir. Bazı hikâyelerde bade içen kızların da durumlarında bazı değişikliklerin olduğuna, bazılarının hastalandıklarına dair işaretler vardır. Anlatıcılar rivayet ederler ki, dünya dört parçadan ibarettir. Kahraman bade içtikten sonra üç parçada olup bitenlerden haberdardır; ancak sevgilinin (buta) bulunduğu kısımdan bî-haberdir. Zira onu da bilse, engel diye bir şey kalmaz ve hikâye yavanlaşarak özelliğini kaybeder. Buta verenler aynı zamanda kurtarıcıdır. Mesela Tufarganlı Abbas'ı zehir kuyusundan kurtaran, Şah İsmail'in oyulan gözlerine şifa veren, İbrahim'i kul yerine satılmaktan azat eden, sandığa konulup deryaya atılan Tahir'in boğulmasına engel olan bade içirenlerdir. Bazı hikâyelerde birden çok kadınla evlenilir. Çıldır Aşık Şenlik'in tasnif ettiği Latif Şah adlı hikâyede kahraman iki, Şah İsmail ile Gülizar hikayesinde üç, Şahzade Behram hikayesinde ise bu sayı yedidir.

Babası Köroğlu'ya dedi: “Yedi yıldan yedi yıla Cuma akşamı (perşembe) bir yıldız şarktan, biri de garptan doğar. Bunlar gelip Qoşabulağ'ın üzerinde birbirine çarpar. Bulağın (pınar) suları bir dakikalığına köpürür. O köpüklü sudan içen şairlik, yıkanan ise yiğitlik kabiliyeti kazanır.”¹¹ Köroğlu, destanla halk hikâyesi arasında geçiş döneminin mahsulü olduğundan henüz devrede derviş yoktur. Burada o görevi âmâ olan baba üstlenmiştir.

“... Kible semtinden yeşil sarıklı, beyaz sakallı bir nurani baba geldi.....bir elma verdi; yarısını özün, yarısını arvadın yesin dedi. Uşağın adını da men koyacağım, dedi.”¹²

“...Mihriban Sultan'ın iki memesinin arasından bir aşk oku redd-i beden olup (ayrılıp, kopup) Latif Şah'ın iki kaşının arasına ne tevir (nasıl, ne şekilde) deydiyse, Latif Şah'ın akli başından gedip, dizi kırık deve gibi devenin dizinin dibine düştü.”¹³ Bu örnekte bade yoktur. Onun yerini kızın aşırı güzelliği almıştır. Aynı musannıfın bir başka hikâyesinde buta olayı karşılıklıdır. “...Sevdakâr, Gülenaz'ın peçe altından cemalını görende, Gülenaz'ın iki kaşının arasından kalkan bir aşk oku yıldırım gibi Sevdakâr'a çarpıp, onu yanındaki servi ağacının dibine yıktı...Gülenaz Sevdakâr'ın yüzüne baxanda iki kaşını arasından bir aşk oku redd-i beden olup Gülenaz'ın kalbine saplandı. Akli başından gedip düşüp bayıldı. Kendine geldiğinde;

İçdim aşkın badesini nûş eyle, kan dediler,
Sarfet sine defterine cevahir kân dediler,
Serini sevdaya salan giyer gam libasını
Aşk odunun atasına alışıp yan dediler.”¹⁴

Aşık Şenlik'in ustalık dönemi eseri sayılan Salman Bey hikayesinde durum daha tafsilatlıdır. “...Derviş destinde olan kadeh-i kudret camını karşı getirip Salman beye keramet nezaketle işaret eylemeye başladı. Salman bey dedi, o bade bize haramdır. Derviş dedi, bu bade o badelerden deyil. Bu bade o badedir ki, yedi kat göyün kubbesinden, arş-ı âlânın penahından, üç bin beş yüz senelik yoldan senin için bir töhfe (hediye) getirmişem. Buna hakikat badesi der yerler. Bunu içen ilm-i hakikatten ders alıp, on iki tarikata yol gösterer. Bu badeyi evvel seni meni yaratan, bütün mükavanatı yoktan var eden Allah'ı niyet eyleyip içeceksen. İkincisi, Adem'den Hatem'e kadar yüz yirmi dört bin peygamber geldi geçti. Üç yüz on üçüne Cebrail hitab-ı icrâ indirdi, yirmi sekizine nebi dediler.....içersen. Üçüncü badeyi Havarar ülkesinin Hatem şehrinde müressep şahının kızı Dürretel hanım aşkına içersen... Dervişin gösterdiği aynada Dürretel hanımın resmini gören Salman beyin ihtiyarı elinden gedip, özünden

¹¹ Azerbaycan Dastanları, C.4, s. 31-32

¹² Ensar Aslan, Çıldır Aşık Şenlik.. s. 292

¹³ age, s. 297

¹⁴ age, s. 373-374

getdi. Derviş aynı gecede Dürretel hanımı da Salman beye aşık eyledi. (Aradaki mesafe iki sene iki aylık yol idi.)”¹⁵

“....Söz tamam oldu. Kerem kıza, kız da Kerem’e aşık oldu. Kerem parmağındaki yüzüğü kıza, kız da desmalını (mendil) Kerem’e verdi.”¹⁶

“....Garip atasının kabrine gedip, hayli ağladı, sonra uyudu. Yuxusunda Tiflis şəhərində bir bəhçədə dünya güzeli bir kız ve onun yanında bir derviş gördü. Derviş kızın elini Resul’a uzatıp dedi, Resul, bu Tiflis’te Xoca Senan’ın kızı Şahsenem’dir. Bunu sene, seni de buna buta verirem. Çok çekmez muradınıza erersiniz.”¹⁷

“....İbrahim kümbette yatıp vagede (rüya) gördü ki, Herat’ta Fetalı hanın kızı Hüreynise ona buta verilip,”¹⁸

“....Şah İsmail Gülüzar’ın güzelliği karşısında bayılıp kendinden geçti.”¹⁹

“....Behram mücrünü (mücevher kutusu) açıp gördü ki, içinde birbirinden güzel yedi kızın şekli var. Behram görmeze bilmeze yedi kıza aşık oldu.”²⁰

“....Soltan ile Qendab balaca vaxtlarından birbirlerini sevdiler.”²¹

“....Aşık Şemşir yakın komşuları Hilalizerin’in kızı Senuber ile hele medreseye gelmeden evvel sevişirlmiş.”²²

“....Sayyad’a bir nurani derviş bade içirir. Kirman şəhərində Ferruh mirzanın kızı Sadet hanım aşkına buta verilir.”²³

“....Necef ile Perzad birbirlerini görür görmez bir gönülden bin gönüle aşık olurlar.”²⁴

“....Günlerin bir günü Emrah gece yatmışdı. Yuxuda onun yanına bir Arap gelip dedi, oğul, al bu badeyi iç. Emrah badeyi içti, o saat üreyi alevlendi. Ağa, yandım mene ilaç! Oğul, korkma, Sayat Peri’yi sana, seni de ona buta verdim.”²⁵

“....Muğum şah güllü bahede bir servi ağacının altında yattı. Yanına darda kalanların dadına yeten Hızır peygamber geldi. Al bu suyu iç. Bu bize haramdır. Bu o sulardan deyil. Bu Leyli’yi Mecnun’a, Ferhad’ı Şirin’e, Arzu’yu Kamber’e, Şahsenem’i Garib’e, Aslı’yi Kerem’e yetiren sudandır. Hızır parmağının arasından ona ulu bir şehir, yedi katlı bir saray, sarayda dünya güzeli bir

¹⁵ Ensar Aslan, age. s. 417- 419

¹⁶ Azərbaycan Dastanları, C. 2, s. 12

¹⁷ age. C. 3, s. 12

¹⁸ age. s. 100

¹⁹ age. s. 137

²⁰ age. C. 5, Bakı 1972, s. 88-89

²¹ age. s. 269

²² age. s. 207

²³ age. C. 2, s. 324

²⁴ age. C. 3, s. 198

²⁵ age. s. 269

kız gösterdi. Üçüncü gün uyanacak dedi.... Muğum şahı Gülşad'a, Gülşad'ı da Muğum şaha buta vermişdiler.”²⁶

“....Oğlan, al bu suyu iç. Oğlan suyu içti. Oğlan dedi bura haradı? Bura Yemen şehridi. Men de Yemen padişahının kızı Servinaz hanımam. Meni sene buta veripler.... Ele bu vakit Ebülfez uykudan uyanıp dedi:

Gaflette yatmışdım geldi yuxuma
Üreyim aşk ile doldu, neyleyim?
Uyandım yuxudan, ayrıldım yardan
Sevdasın başıma saldı, neyleyim?”²⁷

“....Kul Mahmud'un adını derviş koyar. ...Kız, saçından bir tel Kul Mahmud'a, Kul Mahmut da ona tarağını verir ve böyle aht-ı peyman bağlarlar.”²⁸

“....Heyder bey mağarada secde ederken bir seyyit ona yaklaşıp bir bade uzattı. Ağa, biz o badelerden içmerik. Bu sen deyen badelerden deyil. Senuber adlı bir kızın badesidir. Al iç.”²⁹

“....Dilsuz Hazangül'ü gören kimi bir gönülden min gönüle ona aşık oldu.”³⁰

“....Novruz, meyus fikirli yattı. Bir de gördü âlem-i vaqiede (rüyada) nurani derviş başının üstünde durup dedi, oğlum niye fikir deryasına qarğ olupsan? Al bu badeyi nûş eyle, metlebine çatarsan.....Ağa derviş bizlere o bade haram buyrulup. Biz bade içmerik. Ba,a, bu bade o badelerden deyil. Bu bade Yusuf'u Züleyha'ya yetiren badedir. Novruz badeyi dervişden alıp nûş eyledi. O saat sinesi demirci küresi gibi yanmağa başladı. Ağa derviş, yandım, mene ilaç! Derviş barmağını onun gözünün önüne tutup dedi, Oğul, parmaklarımın arasından bak gör ne görürsen? Uzak uzak yollar görürem. Daha ne görürsen? Büyük bir şehir, şehirde bir saray, sarayda bir güzel kız görürem. O şehir Mısır'dır. Saraydaki kız Mısır padişahı Celal padişahın kızı Qendab hanımdır. Onu sene, seni ona buta verdim. İndi bir geri bak gör ne görürsen? Novruz geri baxanda derviş gözden kayboldu. Novruz o saat bî-hûş olup (bayılıp) yıkıldı. Seher atası anası gelip onu uyandırmak istedi, amma o uyanmadı. Hekim lokman çağırdılar, ilaç olmadı. Axırda (sonunda) dünya görmüş qoca (ihtiyar) gelip dedi, Korkmayın, bunun derdi vergidir (bade içmiştir). Vakti gelince uyanacak. Novruz on bir günden sonra uyandı.

Novruz'am qalmışam bir can içinde,
Bir canı besledim bir can içinde.
Ağam bade verdi bir cam içinde
Mısır'da Qendab'ın camalın gördüm.”³¹

²⁶ age. C. 2, s. 25-26

²⁷ Azərbaycan Dastanları, C. 1, s. 258

²⁸ age. C. 3, s. 219

²⁹ age. s. 173

³⁰ age. C. 5, s. 22

³¹ Azərbaycan Dastanları, C. 1, s. 154-155

“Qendab özünü naxoşluğa (hastalık) vurdu. Anası Şahnaz hanım gelip derdini soruşanda Qendab dedi:

Bir name yazaran babam şanına
Qoy kisasım kalsın Hak meydanına
Ölsem kat kanımı Novruz kanına
Ana, benim derdim Novruz derdidi.”³²

“....Seydi atasının mezarının başında ağlayanda onu yuxu tutdu; ağalar ağası Şah-ı Merdan özünü yetirip, oğul niye ağlayırsan, al elimden bu camı iç! Saeydi camı nûş eyledi. Hezreti Ali barmağını kaldırıp dedi, bak ne görürsen? Hint padişahının kızını görürəm. Hint hadişahının kızı Peri'yi sene buta verirem. Seydi hem çok güzelleşdi, hem de bedaheten (doğaçlama) okumağa başladı.

Başına döndüyüm ay kâmil usta
Kadir mevlam mene buta veripdi.

Bir derde düşmüşəm bir murat üste
Kadir mevlam mene buta veripdi.”³³

“....Kurbani bir zağaya (mağara) girip yattı. Onun yuxusuna Gence hanı Ziyad hanın kızı Peri hanım girdi. Peri hanımın elini Kurbani'nin eline verip, onları birbirine buta eylediler.

Yatmışdım üstüme geldi erenler
Sefil, ne yatmışan uyan dediler.
Uyandım gafletten, açdım gözümü
Al ab-ı kevserden iç, qan dediler.

Kurbani der arayıban tapmışam
Kırklar meclisinden bir pay qapmışam.”³⁴

“....Bir kimsene geldi benim üstüme,
Yazıldı şenine ya min'el eta.
İmam ola damat Ahmed-i Mürsel
Doldurup camını eyledi eta.

Terehhüm eyledi ab-ı kevserden
Onunçün geçmişəm can ile serden.
İstedim metlebim pay-ı Kamber'den
Keramet eyledi mene bir buta.

Hız. Ali, bu çevrelerce bazan Hızır ile örtüştürülür. Hatta Hızır'ın Hz. Ali'den başkası olmadığı bile iddia edilir.

Bir adı vardı biri de Hızır

³² age. S. 166-167

³³ age. S.181

³⁴ Age. C. 1, s. 8-12

*Harada ararsan orada hazır.
Ali padişahdır, Mehemed vezir
Bu ferman veren Ali deyil mi?*³⁵
“....Abbas bahçede uyurken aşık oluyor.
Ruzi’el mahşerde mevlam elinden
İçmişem kevserden bir cam-ı leziz.
İskender aradı, tapdı içmedi
Hızır içdi oldu civan-ı eziz.

.....
*Şarab-ı entehur bir azim bulak
Südden ağdı, tamı şekerden leziz.*

....
*Ağalar ağası, ağalar hası
Ana, ağam mene buta veripdi.
Düldül’ün sahibi, Kamber ağası
Ana, ağam mene buta veripdi.*³⁶

Bade içen aşık sevgilisine (buta) kavuşmak isterken bir gelenek icabı birçok engelle karşılaşır. Bunların bazılarını kutsal badenin ona kazandırdığı yetenekleri sayesinde aşar. Fakat bazı engeller için bu yetersiz kalır. Bu durumda yardım istenir ve ona badeyi içiren devreye girer. Bazen de badeyi içiren manevi güç aşığın durumundan haberdar olduğu için âşık yardım istemeden, onun imdadına yetişir.

*“....Gözel şahın yüzün gören çürümez
Yüz il kalsa şeh ü nemler içinde.*

....
*“Şah-ı Merdan bir igide yar ola
Çok saklayar Abbas gibi kulunu.*

....
*İsterem şir-i hüdanı
Ağamı, Şah-ı Merdan’ı.*

....
*Menim ağam Şah-ı Merdan Heyderi
Hasan, Hüseyin, Zeynel, Baki, Caferi
Musa, Rısa, Tağı, Nağı, Askeri
Sahip Zaman özüün yetiş bu dada.*

....
*Bir adı Qeşemşem, Bir adı Haydar
Sen yetiş dadıma Mevla ha Mevla.
Bir adın Malik’di saqi-i kevser
Sen yetiş dadıma Mevla ha Mevla!*

³⁵ age. s. XV

³⁶ age. C. 2, s. 116-117

....

Elbette yetersen Abbas dadına

Ağam Şah-ı Merdan Eli sen bari.”³⁷

“....Söz tamam olan kimi bir ağ atlı onun yanında hazır oldu. Min terkime, gözlerin yum; bir dakika geçmeden gözlerini aç dedi. Garip gözlerini açıp gördü Erzurum’dadır. Tekrar gözlerini yum dedi. Açınca Kars’a ,bir daha gözlerini kapatıp açınca Tiflis’e yetiştiriler.”³⁸

“....Novruz da çağırır seni imdada

Bir derviş donunda vermişdin bada.

Tut meni destimden, yetir Qendab’a

Kerem eyle, koyma meni deryada.”³⁹

“....Kırk kız kılık değiştirip (erkek elbisesi giyip) haramîlik eyelirdi. Seydi’yi yakaladılar. Eğer Hak aşığı isen bizim kim olduğumuzu söyle dediler. Seydi:

“Sana kurban olsun bu şirin canım

Candan artık neye geler gümanım?

Nar, turunç oğrusu, ay Perzad hanım

Senin sağ elinde hile var, hile.

Güzeller içinde elvan donlusan

Adam öldürensen, gaddar kanlısan,

Banı hanım, sen de iki canlısan

Senin o karnında hile var, hile.”⁴⁰

Buta kelimesine masal ve hikâyelerin dışında da rastlanılır. Âşıkların yanı sıra klasik bazı şairlerin eserlerinde de karşılaşılr. Nizami Gencevi’nin Hsrev ü Şirin adlı eserinde şöyle bir dörtlük vardır:

“Nesli bu dünyadan gitmesin diye

Allah’a birçok şey etti hediye.

Birçok nezir verdi, birçok da kurban

Allah da lütfetti ona bir oğlan”.”⁴¹

Şah İsmail Hatayi Dehname’sinde butayı şöyle ifade eder:

“Göründü gözüme bir peri rû

Hoş lehçe vü, hoş cemel ü hoş bû.

Dur indi ona sarı sefer kıl

Ferhunde cemalına nazar kıl.”⁴²

Çıldırılı Aşık Şenlik ise badeli (buta) aşık olduğunu;

“İçtim aşkın badesini, vücudu nar olmuşam

³⁷ Zeynelabidin Makas, Tufarganlı Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi, Erzurum 1982, s. 25-27

³⁸ Azərbaycan Dastanları, C. 3, s. 50-51

³⁹ age. C. 1, s. 159

⁴⁰ age. C.2, s. 183-184

⁴¹ age. C. 1, s. XIII

⁴² age. s. XIV

Divane derviş misalı feryad-ı zar olmuşam.

....

Hazreti kırklar yediden verdiler badeleri

*İçmişem od düşüp cana, sönmez yanar sevdiyim”.*⁴³

ifâde eder.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, özellikle aşk konulu hikâyelerde bade-butâ ana unsur niteliğinde bir vazgeçilmezdir. Butâ, hikâyeye birçok özellik kazandırır. Bunlar arasında en önemlisi inandırıcılıktır. Olağanüstü vasıflarla donatılan kahraman hem manevi güçlerin, hem de eşi benzeri bu dünyada bulunmayan ve mâna âleminde sunulan bade(butâ) sayesinde anlatıcı, dinleyicileri hikaye zamanına götürür. Bu unsurlardan bazılarının eksik olduğu hikâyeler toplumda hafızasında iz bırakamadığı gibi, kısa ömürlü olur; yayılım alanı da pek geniş olmaz. Bu eksik tasniflere daha çok yakın tarihimizde meydana gelen hikâyelerde rastlanılmaktadır.

Birinin hürriyetinin başladığı yerde diğerininki biter teorisinden hareketle , teknolojinin getirilerinin yanında götördükleri ve vardır. Neredeyse hayalin bile hayal edilemeyeceği bir çağı yaşıyoruz. Masal ve hikayelere eskisi kadar rağbet kalmadığı gibi, “*ben badeli aşığım*” diyen âşıklara da inanan pek kalmamıştır. Bu aşamada bazı soruları da paylaşmak istiyorum. Biz mi zamanı kullanıyoruz, yoksa zaman mı bizi, ürküttüğümüz kurbağa attığımız taşâ değdi mi, zehir ile panzehir arasında tercih yapmak zorunda kalırsak yedek bir dünya bulabilecek miyiz?

⁴³ Ensar Aslan, age. s. 142-144şu soruları da

BAKÜ EDEBÎ MECLİSİNDEN: ŞAİR AĞADADAŞ MÜNİRİ

**FROM BAKU LITERATURE ASSEMBLY:
ŞAİR AĞADADAŞ MÜNİRİ**

**ПОЭТ АГАДАДАШ МУНИРИ ИЗ ЛИТЕРАТУРНОГО
МЕДЖЛИСА БАКУ**

Dr. Səbinə ƏHMƏDOVA *

XÜLASƏ

Ağadadaş Müniri (1863-1940) Bakının Hövsan kəndində anadan olmuşdur. Tədqiqatçı alim Nəsrəddin Qarayev 1987-ci ildə nəşr etdirdiyi “Poetik məclislər” toplusunda Münirinin Bakının mənzərəsini təsvir edən əsərinin də olduğunu qeyd edir.

Hələ yeddi yaşında ikən atadan yetim qalmış şairi anası oxutdurmuşdur.

O, Hövsanda anadan olsa da bəzi mənbələrə görə İcərişəhərdə indiki Sabir küçəsi 28 sayılı evdə yaşamışdır. Buzovnadakı bağında isə ikimərtəbəli imarəti, füsunkar bağ-bağatı var imiş. Bundan əlavə özünün şəxsi faytonu da var imiş ki, iki at qoşulmuş faytonla istədiyi vaxt şəhərdən bağa, bağdan şəhərə, eyni zamanda Əbdülxalıq Yusifin evində, istərsə də sonralar Məşədi Azərin Buzovnadakı mənzilində təşkil olunan “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin yığıncağına gedirmiş.

Ağadadaş Münirinin həyat yoldaşı hələ çox gənc ikən qəflətən dünyasını dəyişmişdir. Zövcəsini çox sevən şair onun ölümündən sonra bir daha ailə qurmamış, övladlarına həm atalıq, həm analıq edərək onları oxutdurub elm sahibi etmişdir. Bu səbəbdən də hər üç oğlu, Əlisgəndər, Əsədulla və Həbibulla hər üçü yüksək təhsil alaraq alimlik dərəcəsinə yüksəlmiş, nəvələri də atalarının yolunu davam etdirərək yüksək elm sahələrində çalışmaqdadılar.

Ağadadaş Müniri yetmiş yeddi il ömür sürmüş və 1940-cı ildə dünyasını dəyişmişdir. Onun yaradıcılıq fəaliyyətinin ən qızgın çağları təbii ki, Azərbaycan

* Əlyazmalar İnstitutu Farsdilli əlyazmalar şöbəsi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, aparıcı elmi işçi. Bakı/AZERBAIJAN
(ehmedova3@mail.ru)

can bolşeviklər tərəfindən işğal olmamış zamanlara düşür. Yəni hələ gənc yaşlarından şeir yazmaqda qələm sınayan şair ömrünün ən azı qırx ilini bolşeviklərin zəhərli qılınclarının qorxusu altında deyil, azad bir şəkildə yazıb yaratmışdır. Çünki çar hökuməti nə qədər haqsız olsa da, mədəniyyətlərə müəyyən qədər azadlıq vermişdi və bu səbəbdən də ələlxüsus XIX əsrin sonlarında, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ədəbi proses öz axarı ilə gedirdi. Bəzən sənətkarlarımız çar Rusiyasını tənqid etdiyi üçün təzyiqlərə məruz qalsalar da, çar çinovnikləri bolşeviklər kimi onların nəslini kəsdirmirdi və heç olmasa məscidləri, ibadətgahları, ziyarətgahları söküb yerində donuz fermaları tikmir, dini icmalara azadlıq verirdi. 1913-cü ildən etibarən isə Romanovlar sülaləsinin üz yüz illik hakimiyyəti münasibətilə sürgündə olanlar da vətənə qayıtdılar. Bolşevik hökuməti isə ona itaət etməyənlərə, ona yaltaqlanmayanlara qarşı həddindən artıq qəddar bir mövqe tutmuşdu.

Açar Sözlər: Ağadadaş Müniri, “Məcməüş-şüəra”, ədəbi proses, poeziya, təxmis, nəzirə.

ÖZ

AğdadaşMüniri (1863-1940) Bakü'nün Hövsan köyündə doğmuşdur. Araşdırmaçı alim Nasreddin Karayev 1987 yılında yayımlattığı “Poetik Meclisler” (Şairler Meclisi) antolojisində Müniri'nin Bakü'nün manzarasını təsvir eden eserinin de olduğu kaydedilmiştir.

Hele yedi yaşında iken babadan yetim kalmış şairi annesi okutmuşdur. O, Hövsan'da doğsa da bazı kaynaklara göre İçərişəhir'de şimdiki Sabır Sokağı 28 nolu evde yaşamıştır. Buzovna'daki bağında ise iki katlı evi, gayet güzel bağ-bahçesi varmış. Bunun yanında kendinin şahsi faystonu da varmış ki iki at koşulmuş bu fayton'la istediği zaman şehirden bağa bağdan şehire, aynı zamanda Abdülhak Yusuf'un evinde, istese de daha sonra Meşhed-i Azer7in Buzovna'daki çevrede oluşturulan “Mecmetüş-Şuara” edebî meclisi'nin toplantısına göndermiş.

Ağadadaş Müniri'nin haşat arkadaşı karısı çok genç iken vefat etmiştir . karısını çok seven şair onun ölümünden sonra bir daha evlenmemiştir. çocuklarına hem bbalık hem annelik yaparak onları okutup ilim sahibi etmiştir. Bu nedenden de her üç oğlu Alisgender, Esadulla ve Habibulla, her üçü ytksek öğrenim alarak alimlik derecesine yükselmiş, torunları da babalarının yolu devam ettirerek yüksek ilim alanlarında çalışmaktadırlar.

Ağadadaş Müniri yetmiş yedi yıl yaşamıy ve 1940 yılında vefat etmiştir. Onun ortaya koyduğu eserlerinin en verimli çağları doğal olarak, Azərbaycan Bolşevikler tarafından işğal olmamış zamanlara rastlar. Genç yaşlarında şair, ömrünün ən azı kırk yılını Bolşeviklərin zehirli kılınclarının korkusu altında değil, özgür bir şəkildə yazmışdır.

Çünkü Çar Hükümeti ne kadar haksız olsa da, kültür faaliyetlerine belli oranlarda özgürlük vermişti ve bu sebepten de yaklaşık XIX. Yüzyılın sonların-

da XX. Yüzyılın öncelerinde Azerbaycan'da edebî çalışmalar kendi çapında bağımsız gidiyordu. Bazen sanatçılar Çar Rusyasını tenkid ettiği için baskılara maruz kalsalar da, Çar yöneticileri Bolşevikleri gibi onların neslini ortadan kaldırmıyorlardı. Hiç olmazsa mescitleri, ibadethaneleri, ziyaretgâhları yıkıp yerine domuz ahırları inşa etmiyor, dini toplantılara serbestlik veriyordu. 1913 yılından itibaren ise Romanovlar sülalesinin yüzyıllık egemenliği dolayısıyla sürgünde olanlar da vatanına dönmüşlerdir. Bolşevik hükümeti ise kendilerine itaat etmeyenlere, yaltaklanmayanlara karşı son derece gaddar bir yol tutmuştu.

Anahtar Kelimeler: Ağadadaş Müniri, Mecmeüş Şüera, edebî, ortam, şairlik, tahmis nazire.

РЕЗЮМЕ

Агададаш Мунири (1863-1940) родился в селе Говсан в Баку. Исследователь Насраддин Гараев в своем сборнике «Поэтический меджлис», изданном в 1987 году, отмечает, что Мунири имел литературные произведения, объясняющие вид Баку.

Поэт осиротел от отца в 7 лет и получил образование от матери.

Хотя он родился в Говсане, по некоторым данным, он проживал на нынешней улице Сабира 28, в Ичери Шехер. Но у него в Бузовне было двухэтажное здание и очаровательный сад во дворе. Кроме того, у него был свой фаэтон, на котором он ездил из города в страну, из страны в город и посещал литературный меджлис «Меджмаус - Шуаре», который организовывался в доме Абдулхалига Юсуфа, или Мешеди Азера в Бузовне.

Жена Агададаша Мунири внезапно скончалась в молодом возрасте. Поэт, очень любивший свою жену, не женился после ее смерти, был для своих детей и матерью, и отцом, и дал им образование. По этой причине все три сына, Али Искандер, Асадулла и Хабибулла, закончили высшее образование и получили научный уровень, а их внуки пошли по пути отца и продолжают работать в области высших наук.

Агададаш Мунири прожил семьдесят семь лет и умер в 1940 году. Расцвет деятельности его творения, безусловно, совпадает с временами, когда Азербайджан еще не был оккупирован большевиками. Между прочим, поэт, который пытался писать стихи в молодом возрасте, писал свободно, по крайней мере, сорок лет своей жизни, не боясь ядовитых мечей большевиков. Потому что царское правительство, каким бы несправедливым оно ни было, давало некоторую свободу культуре, и по этой причине, особенно в конце XIX - начале XX веков, литературный процесс в Азербайджане продолжался в своем собственном направлении.

Хотя наших создателей иногда преследовали за критику царской России, царские чиновники, как и большевики, не уничтожали их поколение или, по крайней мере, не сносили мечети, храмы, святыни и строили свинофермы, но давали свободу религиозным людям,

сообществам. С 1913 года, к 100-летию юбилею династии Рамановых, ссыльные вернулись на родину. С другой стороны, большевистское правительство заняло крайне жестокую позицию по отношению к тем, кто не слушался и льстил ему.

Ключевые Слова: Агададаш Мунири, «Маджмауш- шуаре », литературный процесс, поэзия, тахмис, назира.

ABSTRACT

Agadadash Muniri (1863-1940) was born in the village Hovsan ,in Baku. Researcher Nasraddin Garayev notes in his collection " Poetic mejlis ", which was published in 1987 , that Muniri had literary works explaining the view of Baku .

Poet was orphaned by father at 7 years old and was educated by his mother .

Although he was born in Hovsan, according to some sources, he lived in the current 28 Sabir Street , in Icheri Sheher .But , he had the two-story building and a charming garden in his yard , in Buzovna.In addition, he had his own phaeton, on which, he went from city to country , from country to the city, and visited the literary mejlis "Majmaus - Shuare" , which was organized in the house of Abdulkhalig Yusuf, or Mashadi Azer in Buzovna .

Aghadadash Muniri's wife died suddenly in her young age . Poet, who loved his wife very much, didn't married after her death , and was for his children both mother and father ,and gave them education. For this reason, all three sons, Ali Iskander, Asadullah and Khabibullah, graduated from higher education and got the level of science, and their grandchildren followed in the path of their father and continue to work on the sphere of higher sciences.

Aghadadash Muniri lived seventy-seven years and died in 1940. Flourishing activity of his creation , of course, coincides with the times, when Azerbaijan wasn't yet occupied by the Bolsheviks. By the way , a poet who tried to write poems at a young age , wrote freely, for at least forty years of his life, without fear of the poisonous swords of the Bolsheviks .Because the tsarist government, no matter how unjust it was, gave some freedom to culture, and for this reason, especially, in the end of XIX , and the beginning of XX centuries, the literary process in Azerbaijan continued in its own direction.

Although, our creators were sometimes persecuted for criticizing Tsarist Russia, Tsarist officials, like the Bolsheviks, didn't destroy their generation , or at least didn't demolish mosques, temples, shrines, and build pig farms, but gave freedom to the religious and communities. Since 1913, according to the 100th anniversary of the Ramanovs' dynasty, the exile persons returned to their homeland. On the other hand, the Bolshevik government had taken the extremely cruel position towards those , who disobeyed and flattered him.

Key Words: Aghadadash Muniri, "Majmaush - Shuar ", literary process, poetry, takhmis (Middle Ages eastern poem of five lines) , nazira (imitative poem).

Giriş

Azərbaycanda ədəbi məclislər Eldəgizlərin Təbrizdə, Ərdəbildə, Şirhanşahların Şamaxıda, Bakıda keçirtiyi məclislərlə başlamışdır. Bu məclislərin bir-birilə sıx əlaqələri olmuşdur. Sonralar bu ənənəni Şah ismayıl Xətai davam etdirmiş, Təbrizin və Ərdəbilin ən görkəmli şairlərini bir araya gətirib ədəbi məclislər keçirmiş və sonralar ədəbi məclislərin yaranmasına da güclü təkan vermişdir. Ədəbi məclislərin XIX əsrdə artıq Azərbaycanın hər bölgəsində, ələlxüsus da Azərbaycanın Bakı, Gəncə, Şuşa, Lənkəran, İrəvan, Quba, Ordubad, Təbriz, Ərdəbil, Şəki kimi şəhərlərində inkişaf mərhələsinə başlamış və bu məktəbin zəngin ənənələrinə söykənərək zamanın tələblərinə uyğun olaraq yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamışdır.

Ordubadda “Əncüməni-şüəra” (“Şairlər yığıncağı”), Lənkəranda “Fövcül-füsəha” (“Gözəl danışanlar dəstəsi”), Şamaxıda “Beytüs-səfa” (“Səfa evi”), Şuşada “Məclisi-üns” (“Dostluq məclisi”), “Məclisi-fəramuşan” (“Unudulmuşların məclisi”), Bakıda “Məcməüş-şüəra” (“Şairlər yığıncağı”) və s. adları altında təşkil edilmiş ədəbi məclislər Azərbaycan poetik mühitinin inkişafına, daha da zənginləşməsinə müstəsna xidmət göstərməyə başladı.

Bakı ədəbi mühitində 1860-cı ildə yaradılmış “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisi Azərbaycanın dahi şairi Seyid Əzim Şirvaninin təklifi ilə Məhəmmədəğa Cürmi (1835-1900) tərəfindən yaradılmışdı. Təbii ki, məclis Seyid Əzim Şirvaninin adı ilə bağlı olduğu üçün dərhal ətrafına Bakı şəhərinin və Bakı kəndlərinin ən nüfuzlu şairləri toplanmağa başladılar və zaman-zaman ətrafına Əbülhəsən Vəqif (1845-1914), Kərbəlayi Muxtar Bisəvad (1847-1938), Ağakərim Salik (1849-1910), Ağadadaş Sürəyya (1850-1900, Mirzə Əbdülxalıq Yusif (1853-1924, Mikayıl Seydi 1862-1916), Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti (1855-1931) və sairə kimi istedadlı şairlər məclisin üzvlərinə çevrildilər. Seyid Əzim Şirvani (1835-1888) bu ədəbi məclisin yığıncaqlarında iştirak etməkdən ötrü tez-tez Şamaxıdan Bakıya 110 km yol dəf edərək gəlir və gəlişi ilə məclisi daha da rəvnəqləndirir, məclis üzvlərinə dəyərli sözlərlə ruh verir, onların istedadlarını olduqca yüksək qiymətləndirirdi. Bu da öz növbəsində təbii ki, məclis üzvlərinin istedadının açılmasına, daha da qabarmasına, daha həvəslə çalışmasına gətirib çıxarırdı. Seyid Əzim Şirvani onların əksəriyyətindən yaşca böyük olsa da, onlarla dostluq edir, eyni zamanda Şamaxıda olarkən məktublaşır,

şeyrləşirdi. Ən yaxın dostları isə Məhəmmədəğa Cürmi, Əbdülxalıq Yusif və Əbdülxalıq Cənnəti idi.

Əsasən Mövlanə Füzuli eşqi ilə poeziya meydanına atılmış “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin üzvləri yığıncaqlarında klassiklərimizin, əsasən də Mövlanə Füzulinin ədəbi irsini təhlil, təbdil eləməklə yaşamış, özlərinin mürəkkəbi qurumamış şeyrlərini oxuayaq bir-birinin rəyini öyrənir. Bunlardan əlavə, Seyid Əzim Şirvaninin də hakim və istismarçı siniflərə qarşı çevrilmiş acı satirasından, vətənpərvərlik, insanpərvərlik, vəfa, sədaqət, mərhəmət, dostluq və s. yüksək mənəvi keyfiyyətləri ilə yazdığı əsərlərdən təsirlənərək nəfis poeziya nümunələri meydana gətirirdilər.

Ağadadaş Müniri “Məcməüş-şüəra”nın üzvü olarkən Seyid Əzim Şirvani əvvəlkindən daha çox, yəni ən azı ayda bir dəfə Bakıya gələrək “Məcməüş-şüəra”nın yığıncaqlarında iştirak edirdi. Bundan çox məmnun olan məclis üzvləri Mövlanə Füzulinin poetik ümmanının Seyid Əzim Şirvaninin şeir aləminə pərvazlandığı ecazkar bir dünyanın poeziya qaynağından bəhrələndirərək bir-birindən gözəl şeir inciləri meydana gətirirdilər.

HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

Ağadadaş Müniri (1863-1940) Bakının Hövsan kəndində anadan olmuşdur. Tədqiqatçı alim Nəsrəddin Qarayev 1987-ci ildə nəşr etdirdiyi “Poetik məclislər” toplusunda Münirinin Bakının mənzərəsini təsvir edən əsərinin də olduğunu qeyd edir.

Hələ yeddi yaşında ikən atadan yetim qalmış şairi anası oxutdurmuşdur.

O, Hövsanda anadan olsa da bəzi mənbələrə görə İçərişəhərdə indiki Sabir küçəsi 28 saylı evdə yaşamışdır. Buzovnadakı bağında isə ikimərtəbəli imarəti, füsunkar bağ-bağatı var imiş. Bundan əlavə, özünün şəxsi faytonu da var imiş ki, iki at qoşulmuş faytonla istədiyi vaxt şəhərdən bağa, bağdan şəhərə, eyni zamanda Əbdülxalıq Yusifin evində, istərsə də sonrala Məşədi Azərin Buzovnadakı mənzilində təşkil olunan “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin yığıncağına gedirmiş.

Ağadadaş Münirinin həyat yoldaşı hələ çox gənc ikən qəflətən dünyasını dəyişmişdir. Zövcəsini çox sevən şair onun ölümündən sonra bir daha ailə qurmamış, övladlarına həm atalıq, həm analıq edərək onları oxutdurub elm sahibi etmişdir. Bu səbəbdən də hər üç oğlu, Əlisgəndər, Əsədulla və Həbibulla hər üçü yüksək təhsil alaraq alimlik dərəcəsinə yüksəlmiş, nəvələri də atalarının yolunu davam etdirərək yüksək elm sahələrində çalışmaqdadılar.

Ağadadaş Müniri yetmiş yeddi il ömür sürmüş və 1940-cı ildə dünyasını dəyişmişdir. Onun yaradıcılıq fəaliyyətinin ən qızgın çağları təbii ki, Azərbaycan bolşeviklər tərəfindən işğaldan əvvəlki zamanlara düşür. Yəni hələ gənc yaşlarından şeir yazmaqda qələm sınayan şair ömrünün ən azı qırx ilini bolşeviklərin zəhərli qılınclarının qorxusu altında deyil, azad bir şəkildə yazıb yarat-

mişdir. Çünki çar hökuməti nə qədər haqsız olsa da, mədəniyyətlərə müəyyən qədər azadlıq vermişdi və bu səbəbdən də ələlxüsus XIX əsrin sonlarında, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ədəbi proses öz axarı ilə gedirdi. Bəzən sənətkarlarımız çar Rusiyasını tənqid etdiyi üçün təzyiqlərə məruz qalsalar da, çar çinovnikləri bolşeviklər kimi onların nəslini kəsdirmirdi və heç olmasa məscidləri, ibadətgahları, ziyarətgahları söküb yerində donuz fermaları tikmir, dini icmalara azadlıq verirdi. 1913-cü ildən etibarən isə Romanovlar sülaləsinin üz yüz illik hakimiyyəti münasibətilə sürgündə olanlar da vətənə qayıtdılar. Bolşevik hökuməti isə ona itaət etməyənlərə, ona yaltaqlanmayanlara qarşı həddindən artıq qəddar bir mövqe tutmuşdu.

Təbii ki, bütün bunlar hamı kimi Münirinin də yaradıcılığına öz təsirini göstərməkdə idi və bu səbəbdən də nəslinin kəsilməsini istəməyən şair 1920-ci il aprel işğalından sonra ürəyi istəmədiyi bir yaradıcılıq mövqeyi tutdu və yaxın dostu Məmməd Səid Ordubadiyə Moskvada mükafat alması münasibətilə yazdığı təbrik məktubunda Azərbaycanın Leninlə birlikdə müstəqilliyini əlindən alan İosif Stalini belə tərifləməyə məcbur oldu:

*Gəldi o vəqt, o həngam, o zəman, əsri-cədid,
Parladı taleyimiz ulduzu əhd oldu Səid!*

*Gəldi kaşif əmələ Moskva olmuş səfərin,
Ruznaməylə oxundu Bakıda xoş xəbərin.*

*Ki, sizə Moskvada məclisi-ali qurulub,
Stalin tək atamız sizlə bərabər oturub.*

*Nəzəri-mərhəmətindən şəraf ilə keçdiz,
O ki, ixlasi-iradətdi, onu göstərdiz.*

*Dutdi mənzuri-nəzər ali nəzərlərdə sizi,
Şərəfli-şanlı nişan etdi uca rütbəni.*

*Odur ustad müəllim, odur ümmid atamız,
Urmuşuq cəng onun daməninə biz hamımız.*

*Qomministin, sovetin parlaq işıqlı günəşi,
Stalin verdi cahan işçisinə pərvərişi.[5.s.84]*

Şübhəsiz ki, bu sözlər şairin ürəyindən gəlmirdi, çünki o da müasirləri olan Bakı şairləri kimi türkçü idi və xalqının türk, İslam bayrağı altında birləşməsini istəyən, arzulayan bir sənətkar idi ki, 11-ci Qırmızı ordu Azərbaycanı işğal eləyəncə qədər bu onun yaradıcılığında əsas yer tuturdu. Lakin Stalinin qəddarlığını, ələlxüsus da müsəlman xalqlarına qarşı olan kinini-küdurətini çox

yaxşı dərk eləyən şair yəqin ki, bu şəkildə şeirlər yazmaqla Stalinin zəhər püs-kürən atasının üstünə müəyyən qədər də olsa su çiləmək fikrində idi.

Lakin Ağadadaş Müniri daxilən, mənən, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, olduqca vətənpərvər, xalqın, millətin təəssübünü çəkən, Azərbaycan xalqının düşmənlərinə qarşı isə olduqca sərt bir mövqe tutan sənətkar idi. Elə bu səbəbdən də 1918-ci il mart qırğınına poetik lövhələrlə olduqca aydın şəkildə əks etdirmişdi:

*Xırdaca məsum uşaqlar tömeyi-şəmşir olub,
Düxtəri dişizələr ham müstəhəqqi-şir olub.
Möhtərəm, nazlı hərəmlər layiqi-təhqir olub,
Zülmi-əda, bir deyil Baküdə, aləmgir olub,
Bəski etmiş hər kəs rəviş aləmdə çərxi-kəcmədar.*

*Oldu Qafqasiya sərəsər dəhr ara dəryayi-qan,
Oldu ol dəryayi-qanə qərq minlərcə cavan.
Küllü-müslim qarə geydi, kuhi səhra ərgəvan,
Ey Müniri, bombəvü topü tufəng, ayroplanan,
Odlu bir tarixdir, yaz ani qalsın yadigar.*[5.s.117]

Müniri öz bədii irsində həm sələfləri, həm də müasirləri kimi rəmzlərdən istifadə edirdi ki, bu da onun dəsti-xəttinə əlvanlıq gətirirdi.

Çünki şair klassik şairlərimizin yaradıcılığını illərlə mütaliə etmiş və onlardan bacardığı qədər öyrəndikcə öyrənmişdi:

“Bədii ifadə vasitələri-bənzmələrin kamil forması, bədii rəmzlərdir. Rəmzləşmə prosesi irfan ədəbiyyatında ənənəvi təsvirlərin geniş işlənməsi tələbatından doğur. Ancaq müəyyən qrup irfan təlimi daşıyıcılarına aydın olan söz və ifadələrin rəmzə çevrilməsi ilkin mənasından başqa həm də gizli fikirləri açıqlamaqdan ötrü işlədilir. Sifi təriqətlərlə bağlı bu cür rəmzlər divan ədəbiyyatında çoxgedişlidir. Bura elmi-Ləduni məlumatları, təcim, əlkimya, rəmi, surətsünəslıq, rimiya, simiya, cifr aiddir. Orta əsrlərdə uzun illər ərzində yaranıb sıx-sıx işlənən rəmzlər, daşlaşmış fiqur kimi sonrakı zamanlarda da istifadədən düşməmişdir.” [6.s.142]

Klassik şairlərin hamısı rəmzlərdən istifadə etmişdir, çünki rəmzlər şeirdə hər bir beytin bədii-estetik və ritmik emosional təsirini gücləndirməklə yanaşı, mənə çalarları baxımından şeirə xüsusi bir zənginlik gətirir. Bu səbəbdən də Ağadadaş Müniri şeirlərini rəmzlərlə bəzəməyə üstünlük verirdi:

*Sən o gülsən, rəng vermis ləblərin gülbərginə,
Səndədir feyzi-tamaşası güllün hər rənginə.*

*Yarın ecazı-dəhanın istəməz hərgiz görə,
Zahidin bax zövqünə, bəxlinə, çeşmi-tənginə.*

*Gedməz aləmdə büsati bircə gün bərham tapar,
Gər Süleyman başqa təhqir ilə ilə muri-tənginə.*

*Baxəyal ol, yadə sal Cəmşidi, cami-mey götür,
Çox da pabənd olma dəhrin əfsəri övrənginə.*

*Niknamilə gəz, istərsən həyati-cavidan,
Bağlama bel bu cahanın rənginə, neyrənginə.*

*Ey Müniri, söhbəti-irfani əxz et, vermə quş,
Naşinin hənginə, çənginin sədayi-çənginə.*[5.s.17]

Bu qəzəldə “gül”, “ləb”, “mey”, “cam” rəmzlərdir ki, bunlar simvol və bədii şərti obrazlar kimi götürülüb. Bu rəmzlər də “büt”, “gözl”, “sənəm”, “üz”, “yanaq”, “dodaq”, “boy” kimi İlahi gözəlliyə qovuşmaq mənasında işlədilir. Klassik poeziyada “zülf”, “qaş”, “göz”, “qəmzə” isə kəsrət mənasımdadır, yəni dünya nemətlərinə işarədir, daha doğrusu “Hüsni-mütləq”ə yetişməyə maneçilik törədən rəmzlər kimi ifadə olunur.

“Məşuq”, “yar”, “canan”, “dildar”, “sevgili” bilavasitə Allaha ünvanlanır, “gül”, “saqi”, “mey” “badə”, “şərab”, “piyalə” “ney”, “ay” (mah), “busə”, “qaş” (əbru), “günəş” (aftab), “göz” (çərşm) və başqa rəmzlər Allah rəhmətindən insan qəlbində yaranan fərəh və sevinci bildirir. “Saqi” irşad sahib-i, mürşidi-kamil, pır, şeyxdir ki, müridə-Haqq yolçusuna İlahi elm və hikmət, mərifət öyrədir. Mey, badə, şərab, piyalə - İlahi eşq, vacibül-vücudə bəslənən eşqdır. “Ney” vücudi-külldən ayrılıb cüzv aləminə düşən, öz əslindən ayrıldığı üçün fəryad qoparan, “ay” (mah) İlahi varlığın camal sifətlərinin nişanəsi hvə həqiqi gözəllik simvolu, “busə” söz və kəlam, Haqqın varlığından və bilgisindən alınan zövq və nəşə, “qaş” (əbru) qiblə və mehrab, eyni zamanda Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s) Merac zamanı Uca Allaha yaxınlaşdığını ifadə edən “qabi-qövseyin” anlamı, “günəş” (aftab) həm vəhdət, birlik, həqiqət, həm də gözəllik, üz və camal, “göz” (çərşm) isə bəsirət rəmzidir.”[1.s.130]

*Gəldi livayi-səltənətilə cəhanə türk,
Verdi nişan bəlalı qaşın asimanə türk.*

*Etdi rəvaqi-noh fələki səltənətnişin,
Əsgərligə nucu mu çəkib mahiranə türk.*

*Etdi Ütaridin qələmin bəs səri-tiz,
Münşigində çəksin onu imtəhanə türk.*

*Mirrixə qanlı dəstəsinə eyladi əmir,
Bir şəgəl görsə naləsin, ki ola vəhşiyənə türk.*

*Yol göstərən qoyub Güdəyin adın aşıkar,
Səhradə yol nişan verə hər karivanə türk.*

*Tiri-şəhabi oqçılara nazir eylədi,
Dəvadə səhvə getməyə heç bir nişanə türk.*

*Sübh ulduzun qəravul üçün etdi pişrov,
Yıqdı piyadə əsgirini Kəhkəşanə türk.*

*Dərya kimin təlatüm edə hər zaman hərif,
Bürcl-fələkdə xəndək açə xanə-xanə türk.*

*Bir gün Müniri Əhriməni surə döndərir,
Təng əyləyir bu mülki-Süleymani anə türk. [5.s.35]*

İndinin özündə də “cəhalət” sözünü anlamayanlar var və onu bilavasitə sovetlər dönməmində olduğu kimi İslam dinini ləkələməkdən ötrü, “İslami gerilik” kimi istifadə edirlər. Əslində isə cəhalət sözü Ərəbistan yarımadasına, ərəb aləminə İslam dini gələnə qədər müşrik ərəblərin, yəni büt-pərəstlərin sürdüyü həyata “cahiliyyət” dövrü deyilirdi. Çünki o zaman müşriklər heç bir ədəb-ərkan bilmir, mədəniyyət nə olduğunu anlamır, yoldan ötənləri soyur, qız uşaqları anadan olunca onları diri-diri torpağa gömür, kərtənkələ, ilan yumurtası yeyir, özləri öz əlləri ilə düzəltməkləri büt-lərə tapınaraq onlardan xoşbəxtlik diləyirdilər. Ərəbistanda İslam dini bərqərar olandan sonra isə İslam ehkamlarına əsasən hər tərəfə mədəniyyət ətri saçıldı və İslam dininin banisi sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd (s.ə.s) tərəfindən bəyan edilən bu cahan-şümal din hər tərəfi öz nuruna elə bürüdü ki, imana gəlmiş insanlar, heç bir mədəniyyət sərhəddi bilməyən büt-pərəstləri “cahil”, yəni “ədəbsiz”, “dar düşüncəli”, “insanlığa sığmayan üsullarla ömür sürən”, “vəhşi” və ilaxır adlandırmağa başladılar.

Ağadadaş Müniri də bu “yanğısı” rədifli məsnəvisinin ilk misralarında insanların sanki “cahiliyyət” dövrünə qayıtdaqlarını ürəkəğrısı ilə vurğulayır və məhz bunun insan ömrünə, həyatına nə qədər zərzərli olduğunu bəyan edir. Şair ətraf mühitin od içrə yandıqları halda bundan xəbərsiz olduqlarını söyləyir və bununla da bildirmək istəyir ki, bütün bu bədbəxtçiliklər avam insanların İslam dinindən, İslam ehkamlarından, islam əxlaqından xəbərsiz olduqları ucbatından baş verir. Bu da öz növbəsində Ağadadaş Münirinin də bir sıra müasirləri kimi türkçülük, islamçılıq ideyaları altında formalaşmağından, xalqının da xoşbəxtliyini türk-İslam bayağı altında birləşəndən sonra fırvan ola biləcəyindən xəbər verir. Çünki şairin fikrincə İslam ehkamlarını dərk eləmədən heç bir vüsətə nail olmaq mümkün deyil, bir müsəlman yalnız qail olduğu dinin hökmlərindən xəbərdar olandan sonra bir şəxsiyyət kimi formalaşa bilər və xalqına xeyir verə bilər. Əks təqdirdə əsasən İrandan gələn fırldaqçı “din xadimləri”nin din

pərdəsi altında bol-bol para qazanmaqdan, eyni zamanda on bir, on iki yaşında qızçıqazları bədbəxt eləməkdən ötrü uydurduqları saxta dinin yaratdığı uçurumda faciəvi şəkildə həlak ola bilər. Bu bəla şairi çox narahat edirdi və əksər şair müasirləri kimi avam xalqı ayıltmaqdan, maarifləndirməkdən ötrü yollar axtarırdı. Lakin hamı bilir ki, şairin maarifçiliyi də, publisistikası da onun şeirlərində əks olunur. Öz üdə məhz bu cür şeirlər ən sadə, ən tez anlaşılan misralarla oxucunu öz təsiri altına salıb ona bir çox həqiqətləri anladır, onu qəflət yuxusundan ayıldır, milli təfəkkürün oyanışında çox əhəmiyyətli rol oynayır. Münirinin də poeziyasında məhz bu amil əsas yerlərdən birini tutur ki, şair tez-tez xalqı maarifləndirməkdən ötrü kədər yangısı ilə, fəqət sənətkarlıq baxımından olduqca mükəmməl əsərlər meydana gətirirdi:

*Bir dəlilik bizi bədbəxt hünərdən xali,
Bir nihaliq ki, əbədiliklə səmərdən xali.*

*Bir sipehrik ki, onun əncümi və kövkəbi yox,
Bir səmayıq ki, o xurşudi qəmərdən xali.*

*Ruhsuz bir bədənlik, nitqi-Məsiha lazım,
Neyi-şirin-şəkərik, leyk şəkərdən xali.*

*Tutiyyə-natiqəməiz, ayineyi-fikrətimiz,
Kim deyil nəqsdən, ənduhi-kədərdən xali.*

*Danışan rəzil varımızdır, vəli bihudə yerə,
Həm görəən göz varımız nuri-bəsərdən xali.*

*Tapmadıq hüsn-i-ədəb, tərbiyəti-ələmdən,
Əlimiz yeksərə tarixü xəbərdən xali.*

*Nasehin eylədiyi pəndü nəsihət bica,
Vaizin vəzini gör, kəsbi əsərdən xali.*

*Bihəvəs işləməgil etdi, Müniri, səni hiç,
Qaldı ceybi-hünərin sikkəyi-zərdən xali.[2.]*

Şair bu şeirdə pərişanlıqla ifadə edir ki, Allah bizə şüur, zəka versə də, bir insan olaraq istedadımız olsa da, bütün bunlardan istifadə edə bilmirik, zülmkarların qarşısında hünərsizlik göstəririk, günəş başımızın üstündə şəfaqlar saçsa da, onun istiliyinə isinə bilmirik, ruhsuz bədənlik ki, daim susuruq, həqiqətləri eşitmirik deyə hər şeydən xaliyik. Nə tarixdən xəbərimiz var, nə Haqq dinindən, çünki nasehin etdiyi nəsihət də, vazehin söylədiyi xütbələr də

bica yerədir, onsuz da biz heç bir şey anlamırıq və buna görə də hamıdan geridə qalmışıq.

Ağadadaş Müniri də bir sıra müasirləri kimi Mövlanə Füzuli məktəbindən qidalanmış, dərslər almış sənətkar idi və türk dünyasının poeziya günəşinin qəzəllərinə təxmis və nəzirələr yazırdı. Məsələn, Füzulinin:

*Dust bipərva, fələk birəhm, dövrən bisikun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun.*

*Sayeyi-ümmid zali, afitabi-şövq gərm,
Rütbe-yi-idbar ali, payeyi-tədbir dün.*[4.s.422]

qəzəlinə böyük peşəkarlıqla təxmis yazaraq Füzuli şikayətinin bir Müniri olaraq onun öz həyatında da təcəssüm etdiyini vurğulayır:

*Dil pərişan, bəxt rugərdan, fərəh əyyami dün,
Aşına biganəməslək, məslək əhli-pürfünün.
Rəy bitədbir, qəl aciz, sirişki-didə xun,
Dust bipərva, fələk birəhm, dövrən biskun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun.*[7.s.344]

Təsadüfi deyildir ki, öz dövründə Azərbaycan ərazisindəki bütün ədəbi məclislərdə ləpir qoymuş dahi şairimiz Seyid Əzim Şirvani “Bakı şairlərinin tərifi” şeirində Müniriyə olduqca yüksək qiymət vermişdir:

*...Təbi Müniri şəmsü-qəmərdən münirdir,
Baxdıqca şeirinə gözə nuri-bəşər gəlir.* [5.s.114]

Ədəbiyyat isə yuxarıda deyildiyi kimi, “ədəb” nəfsi paklıq və əxlaqi gözəllik təlimi üzrə köklənmişdir ki, Azərbaycan şairləri, o cümlədən Bakı ədəbi mühitinin yetişdirmələri daim öz yaradıcılıqlarını əxlaq normaları üstündə kökləmişlər və yaşadıkları dövr nə qədər təlatümlü, fırtınalı, qasırgalı, sarsıntılı olsa da, onların yaradıcılığının kökünü, qayəsini, mayəsini gəzl, zəngin əxlaq təşkil etmiş və bu genetik saflığın işığı ilə yazıb-yaratmışlar.

XIX əsrin ikinci yarısında, XX əsrin əvvəllərində uzun illərin təzyiq mühiti, sarsıntılar epoxasından sonra birdən-birə kəskin dəyişmələr, gözənilməz dözümlər dövrünün ağuşuna düşmüş milli həyatın ilkin çarpışmaları, buxovsuz azadlıq eşqi, çaxnaşmalar, inqilablar zamanına müqabil vərdişsiz mübarizələr Azərbaycan şeirində ciddi siyasi, ictimai, fəlsəfi şeir və poema dili və üslubu əsrə müvafiq tam yeni keyfiyyət tələb edirdi. O zamana qədər bu janrlar sahəsində demək olar ki, klassik qəzəl və məsnəvi dili, üslubu hakim idi. Məlumdur ki, Azərbaycan klassik şeirində Nəsimi, Xətai və Füzulidən başlamış, XIX əsrin axırlarına qədər şeirin çox işlənmiş janrlarından olan qəzəl,

qəsidə, məsnəvi çox möhkəm ənənəvi dil və üslub xüsusiyyətlərinə malik idi. İstər qəzəl, istərsə də qəsidə və məsnəvilərin dilində çoxlu ərəb və fars tərkibləri, söz, ifadələr işlədilir, canlı danışq dilindən istifadə etməklə bərabər, köhnəlmiş arxaik sözlər və obrazlar da mühüm yer tuturdu. Xüsusən o zamana görə ən yüksək klassik şeir dili sayılan Füzuli dili və üslubu, qəzəl, qəsidə və məsnəvidə nəinki klassik üslubda yazan XVII-XVIII şairləri, hətta yuxarıda qeyd olunduğu kimi Seyid Əzim Şirvani kimi XIX əsr şairləri üçün də nümunə sayılırdı. Lakin bu janrlar, bu dil və üslublar nə qədər zəngin, gözəl və möhtəşəm olsalar da, zamanın təlatümlü, ziddiyyətli, fırtınalı gedişatı ilə o qədər də uyğun gəlmirdi. Füzuli şeirinin ana xətti, ideyası, ali məqsədi eşq idi.

İlk növbədə yeri-göyü heçdən xəlv eləyən Uca Allaha olan eşq, sonra isə onun sevdiklərinə olan eşq. Füzuli oxucularına sevmək, sevgisində düz olmaq, eyni zamanda eşqin bütün zillətlərinə, məşəqqətlərinə, əzablarına dözmək öyrədirdi. Lakin XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəlləri başqa tələblər də irəli sürürdü. Artıq XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq ədəbi məclislərində əsasən Füzuli şeirinin təsir ilə yazdıqları nəzirələr, təxmislər yetmirdi. Şairlər artıq necə deyirlər qələmlərini başqa cür itiləməli idilər. Xalqın mənəvi fikir həyatı, ideal yaşayış arzuları ilə əlaqədar axtarışlar, orijinallıq tələb olunurdu. Bu axtarışlar fikir, mənəviyyat, insanların qəlb həyatı, yeni bədii formalar ətrafında getməli idi. Lakin məsələ burasında idi ki, insanlığın əqli-mənəvi inkişafında bir oyanış görən bəzi şairlər real həyata müraciət edən zaman sələflərini də unutmurdular. Çünki sələflər dini, milli dəyərləri, adət-ənənələri öz əsərlərində yaşatmaqla onlar üçün misilsiz bir miras qoymuşdular. Yəni sələflərin mirası təkcə heyratəmiz poetik qəliblərdən, bədii ifadə vasitələrindən, şeirin qanunlarından ibarət deyildi. Nizami, Xaqani, Xətai, Füzuli öz əsərlərində dini, milli, əxlaqi dəyərləri öz misilsiz əsərlərində əks etməklə xələflərinə ötürmüşdülər ki, bütün Azərbaycan, o cümlədən Bakı ədəbi mühitinin sənətkarları xalqın yüksək mənəvi keyfiyyətlərini, zəngin adət-ənənələrini öz əsərlərində ayna kimi əks etdirən sələflərinin yolunu əziz tutaraq ləyaqətlə davam etdirdilər. Bu səbəbdən də ümidlə yaşayan, gələcəyə ümidlə baxan şairlər həm də daim axtarışlar apararaq nəhayət klassik ənənəni saxlamaqla bərabər yeni şeir formaları axtarıb taparaq dövrün problemlərini, gərginliklərini, sıxıntılarını, eyni zamanda ümidlə açılacaq sabahlardakı günəş şəfəqlərini öz yaradıcılıqlarında əks etdirməyə başladılar. Azərbaycan şeiri, yuxarıda deyildiyi kimi, klassik ənənələrini saxlamaqla bərabər yeni bədii məzmun kəsb etməyə başladı, məqam, fikir, başlanğıc, mənəvi-əxlaqi mövqe (meyar, dəyərləndirmə) dövrün şairlərinin əksəriyyətinin şeirləri lirik, publisist, epik mənə siqləti ilə nəfəs almağa başladı. Onların əksəriyyəti şeirlərini hansısa mücərrəd estetik qəlib və ölçülərdə deyil, vətəndaş çılgınlığı, publisist deyimi ilə, aktualıq anlayışı ilə özünü göstərməyə başladı. Bir məsələ də var idi ki, bu şairlər, o cümlədən Müniri də xalqın iqtisadi rifahının yüksəlişini, gün-güzəranının gözəlləşməsinə, xoşbəxt yaşamasını İslam Peyğəmbəri Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s); “Beşikdən

qəbrəcən oxu”,-mübarək hədisi şərifinin işığı əsasında yuxarıda da qeyd olunduğu kimi elmdə, təhsildə, savadlanmağda görürdü:

*Təbiət ruhlənməz növi-insan olmayan yerdə,
Gülüstan ətirlənməz ətri-reyhan olmayan yerdə.*

*Maarif rüşd tapmaz olmasa, təşviqi-irfani,
Məkatib qədrəlməz elmi-irfan olmayan yerdə. [3.]*

Mövlanə Füzulinin ən məşhur əsərlərindən biri “Vətənim” məqtəsi ilə bitən əsərdir. Bu əsərə yüzlərlə deyil, minlərlə təxmis, nəzirə yazılmışdır. Bakı şairləri “Məcməüş-şüəra”nın yığıncaqlarında bu əsər əsərə təxmis, nəzirə yazmaqda bəhsə belə girmişlər. Bu baxımdan Ağadadaş Müniri də bu, necə deyərlər, xoşməramlı yarışdan geri qalmamış, Füzulinin sonuncu beytdə vətən sözünü dörd dəfə ayrı-ayrı mənələrdə işlətdiyi (1. Ən ulu ziyarətəgah olan “Məscüdül-həram”, yəni müqəddəs Kəbə evi; 2.Sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd (s.ə.s) dəfn olunduğu Mədinə məscidi; 3.Həzrət Əli əleyhəssalamın namaz üstə zərbləndiyi Kufə məscidi; 4. İmam Hüseyn əleyhəssalamın Kərbəladə dəfn olunduğu ulu ziyarətəgah) bu mübarək əsərə təxmis yazmışdır. Füzulinin Uca Allaha qovuşmaqdan ötrü hər zaman Onun adını zikr edib və Ona şükür edərək can atmağı ilə qələmə aldığı bu misilsiz əsər “Sıratul-Müstəqim”in (Allahın hidayət etdiyi yol) işığı ilə getməyi izah eləyən çox mükəmməl bir ifadə vasitəsidir:

*Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim,
Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim.*

*Edəmən tərək, Füzuli, səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim. [4.s.221]*

Ağadadaş Müniri isə dahi Füzulinin işıqlı qələmi ilə yazdığı bu heyvətə-miz əsərdən bu şəkildə ilhamlanır:

*Ey mənim lalərixüm, xosrovi-şirinsüxənim,
Necə tab eyləyə daği-dilə azurdə tənim?
Nola bir gün sorasan halımı gördükdə mənim?
Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim,
Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim.*

*Gəl, Müniri, çəmənə, yad elə ruyin yarın,
Güldən al şövqilə bülbül kimi buyin yarın,
Versələr aləmi, verməm səri-muyin yarın,
Edəmən tərк Füzuli səri-kuyin yarın,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim.* [5.s.86-87]

Sona Xəyal tərtib etdiyi həmin bu kitabda qeyd edir ki, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru füzulişünas alim Vərağa Almasov, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun doktorantı Elnur Kazımovla birgə yazdıqları “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc olunan resenziyanı da kitaba daxil edərkən füzulişünas alim Vərağa Almasov söylədi ki, Milli Konservatorianın baş müəllimi, tarzən, musiqişünas alim Vəleh Rəhimovun sözlərinə görə bu təxmişi xanəndələrdən Bağır Bağırov, Hacıbaba Hüseynov, Əbülfət Əliyev, Ağababa Novruzov və Ağaxan Abdullayev repertuarlarına daxil edərək dəfələrlə oxumuşlar.

Ağadadaş Müniri “Məcməüş-şüəra”da hələ gənc yaşlarından iştirak etmiş, eyni zamanda məclisin təşkilatçısı Məhəmmədəğa Cürmüdən başqa Əbdülxalıq Yusif, Əbdülxalıq Cənnəti, Həşim bəy Saqib, Səməd Mənsur, Məşədi Azər və başqaları ilə dostluq eləmişdir. Məlum olduğu kimi “Məcməüş-şüəra”nın ilk üzvləri Mirzə Əbdülxalıq Yusifə çox böyük həsn-rəğbət və məhəbbət bəsləmiş, ona “Məliküş-şüəra” (“Şarlər rəhbəri”) demişlər. Seyid Əzim Şirvani isə Əbdülxalıq Yusifə olduqca yüksək dəyər vermiş, onu şeir aləminin sultanı adlandırmışdır. Təbii ki, Əbdülxalıq Yusifin dahi Seyid Əzim tərəfindən bu cür dəyərləndirilməsi təsadüfi olmamışdır. Bakı şairlərinin tədqiqatçısı Sona Xəyal Əbdülxalıq Yusifin tək Bakıda deyil, bütün Azərbaycanca çox böyük hörmət qazanması haqqında belə yazır:

“Yusif yaşadığı dövrün görkəmli şairləri olan S.Ə.Şirvani, A.Buzovnalı, Ə.Cənnəti, H.Saqib, S.Mənsur, Ş.Gəncəli, Ə.Qarabaği, M.Xürrəmi, M.Cürmi, Mirzə Səməndər, Rəhil, Mişkat, Müniri, A.Sürəyya, F.Dərbəndi, Sabit və b. ilə dostluq etmiş, onlarla daim əlaqə saxlamış, şeirləşmişdir. Yusifə həsr olunmuş şeirlərdən görünür ki, dövrünün şairləri onu ustad sənətkar hesab etmiş, daim ondan öyrənməyə çalışmışlar.” [8.s.94]

Təbii ki, Ağadadaş Müniri də Əbdülxalıq Yusifi çox sevmiş, onunla sıx yaradıcılıq telləri ilə bağlı olmuş və bir çox şairlər kimi ona şeirlər həsr etmişdir. Əbdülxalıq Yusifin divan bağlaması münasibətilə yazdığı təbrik şeirində Müniri bu Yusifin bu divanının Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti üçün nə qədər əhəmiyyətli və dəyərli olduğunu heyrətamiz poetik bədii ifadələrlə qələmə almışdır:

*Müjdə ey gül ki, yetib fəsl-i-gül, əyyami-vüsal,
İstəyir şahidi-məqsud eləsin ərzi-cəmal.*

*Sübh tək aç dəri-xidmət, gəlir ol arizi-mehr,
Yetir afaqə onun kəlməsini zərrəmisal.*

*Dedim, ey dürri-guhər gənci, nə dürri nə guhər?
Dedi, divani-ədibül-üdəba kündsual.*

*Mahi-rəxşəndeyi-Qafqaz, əzizi-Yaqub,
Yusif-Misri-fəsaḥət, məliki-mülki-kəmal.[9.s.35]*

NƏTİCƏ

1920-ci ildə bolşeviklər hakimiyyətə gələndən sonra milli-dini dəyərlərimiz, adət-ənənələrimiz ayaqlar altına atıldı və bu dəyərləri, adətləri tərənnüm eləyən ədəbiyyatımız da böyük-böyük tonqallar qalanaraq yandırıldı. “Məcməüş-şüəra”nın üzvlərinin bir qismi bu rəzaləti görüb daha əllərinə qələm götürmədilər. Başqa bir qismi isə tək özlərini deyil, ailələrini, hətta uzaq əqrəbalarını bolşeviklərin arxası, önü kəsən iti qılıncından qorumaqdan ötrü az qisim də olsa da Stalini, Oktyabr inqilabını tərənnüm edən şeirlər yazmağa başladılar. Lakin bu şeirlər bir qism dırnaqarası şairlərin küfrlə döyünən çirkin mənəviyyatından irəli gəlmədiyindən ayaq tutub yerimədi. Həm də bunun başqa bir səbəbi var idi. “Məcməüş-şüəra” üzvləri klassiklərimizdən dərslər almış, müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan “Bələğət” elminin poetik qanunlarına əsasən şeirlərini ləfzi incəliklərlə, məna gözəlliklərilə qələmə almış, dahi Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidin təbirilə desək “boş üçün deyil, baş üçün” yazmışdılar. Təbii ki, buna rəğmən onların “boş üçün” yazdıqları Lenini, Stalini, oktyabr inqilabını tərənnüm eləyən şeirləri zəif olmalı idi. Həm də onlar, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu şeirləri yazmaqla Şura hökumətindən bəzi yaltaqlar kimi ad, mükafat, vəzifə və başqa şeylər istəmirdilər, sadəcə olaraq əzizlərini, doğmalarını qəddar rejimin ölüm püskürən zəhərindən qurtarmaq istəyirdilər. Təbii ki, Ağadadaş Müniri də onlardan biri idi və buna görə də yaradıcılıqlarına yaraşmayan şeirlər yazmağa məcbur olmuşdu. Lakin zaman keçdi, haqq yerini tapdı və bütün “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri qeyrətli alimlərimizin, ziyalılarımızın sayəsində yavaş-yavaş üzə çıxarılmaya başladı və şeir həvəskarları da zaman-zaman onların külliyatları ilə tanış olmağa başladı. İnanırıq ki, bundan sonra bu proses daha da güclənəcək, bir vaxtlar onların tapdalanmış hüququ tamamilə bərpa olunacaq, onların haqqında daha yeni-yeni monoqrafiyalar, oçerklər qələmə alınacaq və hər biri, o cümlədən Ağadadaş Müniri haqqında doktorluq dissertasiyaları müdafiə olunaraq kifayət qədər kitablar nəşr ediləcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev Yaqub “Təriqət Ədəbiyyatı sufizm-hurufizm” Bakı-“Nurlan”-2006. səh 130.
2. “Dirilik” 16 yanvar, 1916-cı il.
3. “Ədəbi parçalar” 1926-cı il.

4. Hacı Ələmdar Mahir. “Füzuli qəzəllərinin şərhı” üç cildə, II cild. Bakı, “Elm və təhsil”-2012. səh 221.

5. Mirzə Ağadadaş Müniri “Əsərlər” (Nəşrə hazırlayan və ön söz müəllifi Sona Xəyal). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı-2018. səh 84. (D-379/7668 şifrəli əlyazma toplusunun 158b səhifəsində saxlanılır).

6. (Mahirə Quliyeva “Azərbaycan Ədəbiyyatı ərəb-müsəlman nəzəriyyəsi kontekstində” (Məqalələr toplusu) Elmi redaktorlar: filologiya elmləri doktoru Nəsim Göyüşov, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səadət Şıxəliyeva. Bakı-Elm və Təhsil” 2017. səh 142).

7. M.Füzuli. “Elmi-tədqiqi məqalələr” Bakı-1958. səh 344.

8. Sona Xəyal. “Bakı gülzarının bülülləri” Bakı-2011. səh 94.

9. “Təzkireyi-Yusif” (Nəşrə hazırlayanlar Hacı Mail, Sona Xəyal). Bakı-2016. səh 35.

TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASI-TÜRK KÜLTÜRLÜ AKRABA HALKLAR TANIMI KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMALI TORBEŞ VE POMAK HALK İNANÇLARI*

COMPARATIVE THE MACEDONIAN MUSLIMS (TORBESH/TORBEŞ) AND POMAK PEOPLE BELIEFS WITHIN THE DEFINITION OF TURKISH CULTURAL GEOGRAPHY - TURKISH CULTURED RELATIVE PEOPLES

СРАВНЕНИЕ НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЙ ТОРБЕШ И ПОМАК В РАМКАХ ПОНЯТИЯ ТУРЕЦКАЯ КУЛЬТУРНАЯ ГЕОГРАФИЯ-ТУРЕЦКАЯ КУЛЬТУРА РОДСТВЕННЫХ НАРОДОВ

Dr. Yaşar KALAFAT**

ÖZ

Bu makalede “İnançla Göç” konusu üzerinde durulmaktadır. Toponomi (yer adları) ile göç olabiliyor, onamastik (insan adları) ile göç olabiliyorsa inançla da göç olabilecektir. Toplumlar göçerken yer ve insan adlarıyla birlikte göçerlerken mutlaka inançlarını da birlikte götürürler. Göç ettikleri yerlerde kimlik belirleyici özellikler arasında en belirleyici olan inançtır.

Balkan halklarından bazıları Anadolu Türklüğünün en azından birkaç bin yıllık akrabalarıdır. Bu akrabalık; Hun, Avar, Hazar, Bolgar, Kuman, Kıpçak, Peçenek Türk dönemlerine kadar uzanmaktadır.

Türklük bir kavim ve ırk adı olmaktan çok, önemli bir özellik içermektedir ki bu da ortak yaşam biçimi ve birlikte yaşanan halklarla birlikte üretilmiş kültürdür. Türk yurdu birlikte yaşayan halkların ortak yurduudur. Türk kültürü de bu yurt üzerinde yaşayan halkların ortak kültürüdür.

Makale, bu anlayışla yani Türk kültürlü akraba halkların tanımı kapsamında göç olgusuna uğrayan Torbeş ve Pomak halk inançlarıyla, Anadolu halk inançlarının karşılaştırmalı sonuçları verilmektedir.

* Bu metin 4-7 Kasım 2014 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi ile Rumeli Balkan Dernekleri Federasyonu tarafından İstanbul’da yapılan **3. Uluslar arası Balkanlar ve Göç Kongresi’nde** bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., **Türk Halkbilim Araştırmaları Kültür ve Strateji Merkezi. Ankara/TÜRKİYE**
(yasarkalafat@gmail.com / www.yasarkalafat.info)

Anahtar Kelimeler: Pomak, Torbeş, Anadolu Türklüğü, İnançla Göç, Türk kültür coğrafyası.

ABSTRACT

This article focuses on the subject of "Immigration by Faith". It can be immigration with toponymy (place names), if immigration is possible with onomastic (human names), it can also be immigration by faith. As societies migrate along with the names of places and people, they definitely take their beliefs with them. Among the identity-defining features in the places they migrated to, belief is the most determinant.

Some of the Balkan peoples are at least a few thousand years old relatives of Anatolian Turkishness. This kinship dates back to the Hun, Avar, Hazar, Bolgar, Kuman, Kipchak, Pechenek Turkish periods.

Rather than being the name of a tribe and race, Turkishness contains an important feature, which is the common life style and the culture produced together with the peoples living together. Turkish homeland is the common home of peoples living together. Turkish culture is also the common culture of the peoples living in this country.

The article gives the comparative results of the folk beliefs of The Macedonian Muslims (Torbesh/Torbeş) and Pomak, who have been subjected to the phenomenon of immigration, and Anatolian folk beliefs within the scope of this understanding, namely the definition of relatives with Turkish cultures.

Key Words: Pomak, Torbesh, Anatolian Turkishness, Immigration by Faith, Turkish cultural geography.

GİRİŞ

Biz bu sunumumuzda, Balkanlar ve göç konsepti/kavramı içerisinde “İnançla Göç”¹ konusu üzerinde durmak istiyoruz. Toponomi ve onomastikle göç olabildiği gibi inançla da göç olabileceğini düşünüyoruz. İnançla Göç tanımının yerine “**Mitolojik Kök Hücrelerle Göç**” kavramının kullanılmasının daha sağlıklı olabileceği kanaatindeyiz. Toplumlar göçerlerken yer ve insan isimleri ile birlikte göçerlerken, her iki isimlendirme şekli muhakkak az-çok inanç da içerirler. Hal bu olunca göçlerin taşıdıkları kimlik belirleyici özelliklerinden inanç göçü en belirleyici olandır. Toplamların girdikleri yeni dinlerin elbiseleri-

¹ Yaşar Kalafat, *Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü*, Berikan, Ankara, 2012; *Türk Kültürlü Halklarda Orta Asya'dan Orta Doğu'da İnanç Göçü*, Berikan, Ankara, 2011

ni eski inançlarına giydirdikleri sosyolojik bir gerçektir. Bu kat be kat giysileri soyundurduğunuzda, onların çıplak bedenleri üzerinde, mitolojik dönemin ilk giysilerini görürsünüz. Bu giysilere rastladığınız toplumlar sizin arkaik dönemden akrabanız olan toplumlardır.

Balkan halklarından bilhassa az sayılı halk kesimleri Anadolu Türklüğünün asgari birkaç bin yıllık akrabalarıdır. Bu akrabalık Hun, Avar, Hazar, Bulgar, Kuman, Kıpçak Türk dönemlerine kadar uzanıyordu.

Bu noktada, Türk'ten Türklükten ve Türk kültür coğrafyasından ne anladığımızı kısa açıklayalım. Bize göre Türklük bir kavim ve ırk adı olmaktan çok önemli bir özellik içeriyor, Türklük bir ortak yaşam biçimi, birlikte yaşanan halklarla beraber üretilmiş bir kültür anlamı taşıyordu. Türk yurdu, birlikte yaşayan halkların ortak yurdu ve Türk kültürü de bu yurt üzerinde yaşayan halkların ortak kültürü idi. Türklük üzerinde hak sahibi olmanın nispetini, ortak esere yapılan katkının payı belirliyordu. Tarihin hiçbir döneminde hiçbir toplum tamamen homojen olmamış iken binlerce yıllık ayrılıkların dil gibi bazı kültür vasatlarında farklılıklar doğurması doğaldı ve anlayışla karşılanmalıdır.

Bize göre Balkanlardan Anadolu'ya göç, Binlerce yıl evvel doğudan batıya yaşanmış göçün, çağımızda batıdan doğuya yaşanan ufak bir örneğidir.

METİN

Biz, halk inançları çalışıyoruz. Türk kültür coğrafyasından derlediğimiz halk inançlarını karşılaştırıyor, aynılıkları ve ayrılıkları üzerinde yoğunlaşıyoruz. Halk kültürü verilerinin kimliklendirilmelerinde günümüzden geçmişe doğru bir yolculuğa çıkıp, var ise kültürel akrabalık, başlangıç dönemlerine ulaşmaya çalışıyoruz. Böylece kültürel akrabalığın ilk dönemlerinin tespitini amaçlıyoruz. Bizim anlayışımıza göre, kültür akrabalığı soy birliğinden daha zayıf bir akrabalık bağı değildir. Halk kültürü bağlarının yakınlık göstergesi diğer akrabalık yakınlıklarından daha önemsiz değildir.

Balkanlar Türk kültür coğrafyasından fazla uzun soluklu olmasa birçok halkın halk inançları üzerinde çalıştık. Şunu gördük ki, Osmanlı Türk döneminde, imparatorluğun diğer bölgelerinde de olduğu gibi bu bölgede de birlikte yaşayan halkların halk kültürlerinde ciddi sentezler oluşturup, ortak bir imparatorluk kültürünün kaynağı olarak halk kültürü alınmıştır. Bu tespiti halk kültürünün; halk inançları, halk tababeti, halk mutfağı, halk musikisi, halk oyunları, halk el sanatları ve diğer alanlarında görebiliyoruz.

Biz bu sunumuzda Balkan halklarından Torbeşler ve Pomaklar'ın halk inançları üzerinde kısaca duracağız. **Ad verme, kına yakma, çeyiz dizme, be-beğin cinsiyetini tahmin** ve benzeri gibi hususlarla ilgili inançlardan ziyade, mitolojik muhtevası da olabilen **bağlamak-bağlanmak, sahiplenmek-sahiplenilmek, adanmak- adanılmış olmak** gibi kült ve kodlar üzerinde duracağız. Ayrıca, **Ben/Hal, Ovoo/Oboo, Ongun, Tabu** gibi kimlik belirleyici tes-

pitlerden söz etmeğe çalışacağız. Bu çalışmanın verilerinin temininde “Karşılaştırmalı Gora/Goralı Halk İnançları”² isimli makale ve “Makedonya Türkleri (Türkmenler, Torbeşler/Türkbaşlar, Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halk İnançları”³ ile “Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları IX-X”⁴ isimli kitaplarımız esas alınmıştır.

Pomak halk inançlarında “**Su kültü**” vardır. Genç kızlar kismetlerinin açılması için dağ sularından toplar Allah’a duadan evvel ikinci namazından sonra bu su ile banyo yapar, ağızlarına ve burunlarına üç defa su alırlar.

Pomak halk inançlarında “**Taş kültü**” de vardır. Pomak köylerindeki **Delikli Taşlar**’dan besmele çekilerek sağ ayakla başlanılmak üzere geçilirdi. Bu taşlar aynı zamanda adak taşları konumunda idiler, niyetli kimse bu taşın olduğu yere kendisine ait üzerindeki bir eşyasını koyardı. Burada kuşlar türü hayvanat için de **saçı** yapılır, onların yemeleri için, bu tür mekânlara ekmek kırıntısı falan bırakılırdı.

Bu iki toplumda ailesi ile helalleşerek evinden çıkan gelinin yol boyunca önünün kesildiği olur. Buna **Gelin Alayı yolu Kesmek** denirdi. Yolu kesenler para hediye türü şeyler alarak gelini uğurlarlardı.

Geçmişte Pomak düğünlerinde **Düğün Bayrağı** olurdu. Yeni gelin ilkin kısa bir süre için damadın babasının evine inerdi ve bu esnada koltuğunda Kur’an-ı Kerim vardır. Daha evvel atla getirilmiş olan gelin köyün etrafında tavaf edercesine atla dolaştırılır düğün bayrağının olduğu yerde attan indirilirdi.

Torbeşlerde, “Çeyiz **Sergileme**” ve “**Gelin Hamamı**” gibi uygulamalar evlilik döneminin ara uygulamalarındandır.

Pomak halk kültüründe “**Uğur inancı**” vardır. Bu toplumda yeni gelinin uğurlu olması için hocaya gidilip dua yazdırılır. Gelin yeni evinin eşliğinden girmeden evvel başına saçsı yapılır. Gelinin yeni evine sağ ayağını atarak girmesi istenir. Gelinin ayağına “**su gibi nafakalı olsun**” dileği ile su serpilirdi.

Torbeşlerde, uğursuz kimseler için “**Bahtsız**” denir. Torbeşlerde de **uğurlu el, uğurlu ayak, uğurlu kişi** inanç ve anlayışı vardır. Yeni açılan bir dükkâna bereketli olsun diye “hayırlı olsun” denilip para atılır Dükkân sağ elle ve besmele ile açılır Dükkana sağ ayakla keza besmele ile girilir. Kapatılırken “elhamdülillah” denilip sağ elle kapatılır.

Pomaklarda gelinden “**Gelinlik**” yapması istenir ve uygulanır. Gelinlik yapıldığı sürede gelin kayınata ve kayınanası ile konuşmazdı. Onların gelinlik yapılmasını istememe hakkı yoktu.

Pomaklarda da bebek dünyaya gelinde kulaklarına ezan ve gamet ile birlikte ilk haftasında da “**Doğum Mevlidi**” okunur, “**Babina**” diye bilinen doğum

² Yaşar Kalafat, ““Karşılaştırmalı Gora/Goralı Halk İnançları” **İkibinyirmüç**,

³ Yaşar Kalafat, “**Makedonya Türkleri (Türkmenler, Torbeşler/Türkbaşlar, Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halk İnançları**” Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994

⁴ Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları ix-x**, Berikan, Ankara, 2002

aşı yapılır. Bu inanç ve uygulama Torbeşlerde de vardır. Bu mevlitte **karanfil** şerbeti ikram edilir. Karanfilin kokusunun kutsal olduğuna inanılır.

Pomaklarda Kırklanmamış bebek çıplak hali ile kimseye gösterilmez. Kırklı kadının “**Ağır Basan**” diye bilinen bir iye tarafından basılabileceğine inanılır. Bu iyenin esir edilebileceğine, çalıştırılıp zengin olunabileceğine inanılır. Bu inanç Torbeşlerde, **Al Karısı** ve **Al Basması** olarak bilinir.

Pomaklar erkek çocuklarının Sünnetinde de mevlit okuturlar. Sünnet Mevlidinde “**Koç Parası**” olarak bilinen bir para toplanır. Bu para sünnet sahibi aileye verilir. Sünnette kesilen parça bir tepsi içerisinde davetlilere gösterilir ve para toplanılır. toplanılan para sünnetçiye verilir. Torbeşlerin ve Pomakların Sünnet inanç ve uygulamalarında bir fark yoktur. Torbeşlerde de çok kere sünnetin kesilen parçası saklanır.

Pamak halk kültürünün halk tababeti boyutu da vardır. Ayağını basamayan çocuk için aşure türünden özel bir aş hazırlanır ve yakın çevreye dağıtılır. Böylece çocuğun ayağına basabileceğine inanılır.

Ad Toyu’nda olduğu gibi Torbeşler ve Pomaklar bebeğin ilk çıkan diş münasebeti ile **Diş Toyu** yaparlar. Bunun için hazırlanmış pilav çocuğun başı üzerindeki tepside yenilir. Böylece başın sahibi için hayır işlenmiş olunur.

Pomaklarda bereketle ilgili başka inançlar da vardır. Bunların bir kısmı ekmek, su, **eşik** ve **süpürge** ile ilgidir. Ev, akşam gün battıktan sonra süpürülmez, süpürgeye el sürülmez. Evin çöprü eşikten dışarı dökülmez, bu durum evin bereketinin süpürülüp dışarı atılacağı şeklinde yorumlanır. Bu toplumda akşamdan sonra eşikten dışarıya su, bilhassa **sıcak su** da dökülmez. Zaruret var ise besmele çekilerek dökülür. Bir şeye uğranabileceğine inanılır. Evin bereketi adına yemekler ev halkı ile birlikte topluca yenilmesi gerektiğine inanılır. Yemek sadece ekmek de olsa sofranın üzerinde yenilir, ekmek kırıntılarının çiğnenmesi istenilmez. Keza sofranın bezi çiğnenmeyen bir yere silkenir. Bu inanç ve uygulama Torbeşlerde de vardır.

Pomak halk inançlarında da **Yağmur Duası** vardır. Kurak geçen mevsimlerde hocanın yönettiği yağmur duasına çıkılır.

Pomaklarda ve Torbeşlerde yas süresi yedi gündür. Ölünün **Yedisi, Kırkı, Altı ayı** ve **Senesi** yapılır. Yas yemeğinin yanı sıra **Ölü Helvası** yaparlar. Pomak halk kültüründe helva, dinî bayramlarda ve Cuma akşamları yapılır. Helva kokusunun ölülerin ruhuna gideceğine inanılır.

Pomaklarda **Yas Rengi** inancı yoktur, yasta dahi olursa kara giyinilmez ve cenazelerde renkli şal örtülür.

Bütün bu halk inancı tespitleri, diğer Türk költürlü halkların halk inançları ile belirtilen 3 kaynaktan da açıklandığı gibi büyük ölçüde örtüşmekte ve teyit özelliği taşımakta ve zenginleştirici özellik içermektedirler.

Bizim üzerinde durmaya çalıştığımız husus, yukarıda da belirtildiği gibi költ oluşturmuş inançların kod oluşturanlarından yola çıkılarak mitolojik köklerine inebilmektir.

Örnekleme gerekir ise taş ve saç inançları ile ilgili olabilen Ovoo/oboo'lar Atlı Göçebe Bozkır Medeniyeti'nin adak yerleri olup, buralara Türkistan'da olduğu gibi Türkiye'de de taş ve bez saçısı yapılarak, buralardan adeta uğur, kut umulmaktadır. Kültür coğrafyamızda bilhassa kırsal kesimde, çok kere yanılarak mezar sanılan minik taş tepeciklere Balkanlar Türk kültür coğrafyasında da çaput bağlanıyor ise bu bir kültürle göç olayı bulgusudur.

Gelin bayrakları gönderlerinin tepesine takılan elma ve ona ilştirilen telekler, şimdilerde pek görülme de bir dönemin seçilmiş **tabu** kuşlarına ait teleklerdi. Bu telekler ilgili düğün evinin **ongun kuşları** idiler. Bu ongunlar kimlik belirlemede araştırmacıya rehberlik yapabilirler.

Genç kızların bilhassa gelinlerin taçlarında kullanılan çiçekler asırlar evvelinde tesadüfen mi seçiliyorlardı. Nebatattan da ongun olduğu bilinirken, mitolojik güzergâhta yapılan yolculukta mesela karanfil araştırmacı ışık tutamaz mı?

Ruh perestlik, ata perestlik, tabiat perestlik muhakkak ve mutlaka bir kimliğe işaret etmeyebilirler. Ancak Türk kültürlü halkların halk inanmalarında ruhların mutlulukları için helva kavurma hayrında olduğu gibi onlara **koku saçısı** yapıldığı bilinmektedir.

Uğur, uğurlu ve uğurlamak inanç anlayışının da bize göre böylesi bir boyutu vardır. Uğurlamayı sadece ve muhakkak giden kimseyi yola vurmak şeklinde anlamadığımızda, kavram daha muhtevalı bir anlam kazanmaktadır. Uğurlanan kimseye adeta uğur aktarılmaktadır. Uğur aktaran, uğuru kaynağından alabilen ve usulünce devredebilen kimsedir.

Konuya böyle bakınca **uğurlu zaman, uğurlu renk, uğurlu sayı, uğurlu kimse** gibi tanımlar mistik mitolojik bir anlam kazanmaktadır.

Gelin kızı babası uğurlayarak ocağının eşiğinden çıkarır. Damat gelinin yüzünü açarken, uğurla “**yüz görümlüğü**” verir.

Yol boyunca gelin alayının yolu kesilip saç yapılması sağlanırken, daha sonra yolu açanlar, gelin alayını uğurlamış, ona uğur dilemiş olurlar.

Diş Toyunda, Ad Toyunda, İlk Saç Toyunda yapılan hedikler, pilavlar husumeti önleyici, sevgiyi yayıcı, mutluluğu paylaştıran bu türden saçlardır.

Pomaklarda yas renginin olmayışı, yas döneminde dahi renkli şal giyilmiş olması hayretle karşılanmamalı. Türk renk kültüründe yas renginin derinliklerinde **kara** değil **mavi** bazı yörelerde ve dönemlerde de **ak** vardır.

Ben/hal konusu da geçmişten günümüze kimlik belirleyici, tanımlayıcı bir tespit olabilir. Bu gün daha ziyade hanımlarda süs unsuru olarak kullanılan hal/benler bir dönem boylarının damgaları olarak kullanılıyorlardı. Karapapak kızları başka bir boya gelin gittiklerinde, gelmiş oldukları ilk boya bu hal/benlerle anlatıyorlardı.

Ses sakınma orucunu sona erdiren geline kayınvalidesi saç olarak bir hediye alır ve ona uğur dilekte bulunur.

Bu tür misalleri çoğaltmak ve hayatın her safhasına yaymak mümkündür. Her uğurlamadan evvel veya sonra uğurlayan veya uğurlanan arasında veya

onlar tarafından üçüncü bir tarafa mesela konu komşuya, mahallenin çocuklarına, kedilere, kuşlara bir hayır bir saçı yapıyor, bir haklaşma, helalleşme süreç ve uygulaması yaşıyordu. **Süt Hakkı, Ana Hakkı,, Kardeş Hakkı, Yol Hakkı** inanç ve uygulaması farklı isimlerle de bilinmiş olsalar Torbeşlerde de vardır.

Gelin alayının köyün etrafında dönmesi şeklindeki uygulama da, Türk kültürlü halklarda bir kökü arkaik döneme uzanabilen bir kült oluşturmuştur. Türbeleri etrafında çeşitli dilekler için dönülür, yağmur duasına çıkılmadan evvel ve sonra köy mezarlığının etrafında dönülür, Büyük yangınların etrafında dönülür. Bu kült, Balkanlar, Anadolu, Kuzey ve Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında bir kod oluşturmuştur.

Aynı şekilde; bağlamak-bağlanmak, sahiplenmek-sahiplenilmek, adanmak- adanılmış olmak gibi kod oluşturmuştur. Kültler merkeze alındığında Pomaklar ve Torbeşler'in halk inançları için de aynı teşhis konulabilmektedir.

SONUÇ

Torbeşler, Pomaklar ve diğer benzerleri Türklüğün kadim dönem kültür akrabalarıdır. Doğu-batı istikametinde yaşanan Türk göçünü bu halklar birlikte yaşamış ve inançları ile göç etmişlerdir. Asırlar boyunca tesirli olan bilhassa kilise merkezli kültürel telkinler, doğal bir kısım kültürel değişimlere yol açabilmiştir.

Balkanlardan Anadolu'ya göç, ilk büyük göçü yaşamış halkların İslamî kimlikle tekrar buluşmaları olayıdır.

Halk kültürü, bilhassa halk inançları alanında yapılacak sistemli araştırmalar bu tarihi akrabalığın üzerindeki perdeyi aralayabilecektir.

KIRGIZ KURMANBEK DESTANINDAKİ DEDE KORKUT VE DİĞER KIRGIZ DESTANLARIYLA BENZERLİKLERİN ANADOLU HALK KÜLTÜRÜNE YANSIMASI

REFLECTION OF THE SIMILARITIES WITH DEDE KORKUT AND OTHER KIRGIZ EPIC IN THE KIRGIZ KURMANBEK EPISODES TO ANATOLIAN FOLK CULTURE

СХОДСТВО ДЕДЕ КОРКУТА В КИРГИЗСКОМ ЭПОСЕ КУРМАНБЕК С ДРУГИМИ ЭПОСАМИ КИРГИЗОВ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В АНАТОЛИЙСКОЙ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЕ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YARDIMCI*

ÖZ

Kırgızlar, Türk ırkının tarihi devirlerde bilinen en eski boylarındandır. Bars Beğ'in torunları olan Kırgızlar, Tanrı Dağları, Ala Dağlar, Talas, Issık Göl, ve Pamir dolaylarında yaşamışlar ve 17-18. yüzyıllara kadar büyük mücadelelerle varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Batı Türkistan 18. yüzyıldan sonra zaman içerisinde altı parçaya ayrılmış, her parça ayrı Cumhuriyet adı altında devlet kurmuştur. Bugün Kırgızlarda Kırgızistan Cumhuriyeti adı altında bağımsız bir Türk devletidir.

Kırgız halkının Manas destanı başta olmak üzere Semetey, Seytek, Kurbanbek, Er Töştük, Kocaçaş gibi bir çok halk destanı bulunmaktadır. Bunlardan Kurbanbek destanı 13. yüzyıldan itibaren beş yüzyıl süresince Kırgızların tarihine ışık tutacak beyitler içermektedir.

Kurbanbek destanı, Dede Korkut Hikâyeleri, ve diğer Kırgız destanları arasındaki benzerlikler ile bu benzerliklerin Anadolu halk kültüründe de yer alması bu makalenin konusudur. Ad verme, evlenmelerdeki başlık, ölen kardeş karısıyla evlenme, atın aile içindeki önemli yeri, rüyaların yorumlanması, ölüp-dirilme anlayışı, kurban geleneği, bazı sayıların kutsallığı, renklere verilen an-

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Em. Öğretim Üyesi İzmir/TÜRKİYE
(zileli.yardimci@gmail.com)

lamlar, süt kardeşliği gibi inanış ve bu inanış benzerlikleri makalede araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurmanbek destanı, Dede Korkut Hikâyeleri, Kırgız destanları, Anadolu halk kültürü, benzerlikler, gelenekler-inanışlar.

ABSTRACT

The Kyrgyz are one of the oldest known tribes of the Turkish race in historical times. Kyrgyzs, descendants of Bars Beg, lived in the vicinity of Tian Shan (Tanrı Dağları), The Anti-Taurus Mountains (Ala Dağlar), Talas, Issyk Lake, and Pamir. They have continued their existence with great struggles until centuries.

After the 18th century, West Turkistan divided into six parts over time, each part established a separate state under the name of the Republic. Today, Kyrgyzs are an independent Turkish state under the name of the Kyrgyz Republic.

There are many folk epics such as Semetey, Seytek, Kurbanbek, Er Töş-tük (Toshtuk) and Kocaçaş (Kocacash), especially the Manas epic of the Kyrgyz people. Among them, the epic of Kurbanbek contains couplets that will shed light on the history of the Kyrgyz for five centuries from the 13th century.

The similarities between the Kurbanbek Epic, the Dede Korkut Stories, and other Kyrgyz epics and the inclusion of these similarities in Anatolian folk building is the subject of this article. Beliefs such as naming, bride wealth, marriage with the deceased sibling wife, the important place of the horse in the family, the interpretation of dreams, the understanding of death and resurrection, the tradition of sacrifice, the sacredness of some numbers, the meanings given to colors, milk brotherhood and the similarities of these beliefs are explored in the article.

Key Words: Kurmanbek epic, Dede Korkut Stories, Kyrgyz epics, Anatolian folk culture, similarities, traditions-beliefs.

Kırgızlar, Türk ırkının tarihî devirlerde bilinen en eskilerinden biridir. Sekizinci yüzyılda Kırgızlar'ın Hanı Bars Beg Göktürk hakanının kızı ile evlenmiş, Bars Beg'in torunları Tanrı Dağları, Talas, Isıkgöl ve Pamir dolaylarında 17-18 yüzyıllara kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Batı Türkistan altı parçaya ayrılıp her birine bir cumhuriyet adı verildiği zaman Kırgızlar'a da bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti adı verilmiştir.

Nogay devrine ait olup Türkler'in bozkır hayatını anlatan ve ilim alemine Kazak âlimi Çokan Velihanoğlu tarafından duyurulan Manas Destanı, Kırgızlar'ın bütün mitolojisini, masallarını, her türlü geleneklerini kahraman Manas ve

alpleri çevresine toplamış bir nevi Kırgız ansiklopedisidir. (Yardımcı, 1975: 9) Manas Destanı, Hayrettin İvgin tarafından Mitolojik Destan Roman tarzında yeniden düzenlenerek edebiyat dünyasına sunulmuştur. (İvgin, 2016)

Kırgız halk destanları, diğer Türk destanları arasında önemli bir yere sahiptir. Kırgız halkının Manas başta olmak üzere, **Semetey, Seytek, Kurmanbek, Er Töştük, Kocacaş** gibi birçok halk destanı bulunmaktadır.

Kırgız destanları; Arkaik Destanlar, Tarihi Destanlar ve Milli Destanlar olmak üzere üç grupta incelenir. Tarihi destanlardan olan Kurmanbek Destanı, 13. Yüzyıldan itibaren beş asır süresince Kırgızların tarihine ışık tutacak satırlarla doludur. Bu nedenle, Kırgız bilim adamlarının '*Seyitbek*', '*Er Tabıldı*', '*Canlı Mirza*', '*Er Töştük*' başta olmak üzere *Kurmanbek*'i de 'tarihi roman' olarak işlemeleri kaçınılmazdır.

Kurmanbek, tek başına Kalmuk ordusunun karşısına çıkacak kadar yürekli bir kahramandır.

Kahramanlık motifi Türk halk anlatılarında en önemli motiftir. Çünkü halk anlatılarının temeli anlatının kahramanı üzerine kuruludur. Türk halk anlatılarında bu motif, o denli önemlidir ki, çok sayıda Türk halk anlatısı, kahramanın adıyla anılmıştır. Tıpkı *Oğuz Kağan, Manas, Kan Turalı, Bamsı Beyrek* ve *Kurmanbek* gibi.

Her halkın, inançları, hayata bakış tarzı ve düşünce düzeyi, önce o halkın sözlü ürünlerine yansır. Düşünce tarihi ve aşamaları sözlü edebiyat mahsullerinde ortaya çıkar.

Kırgızların tarihten günümüze kadar uzanan kültürel zenginlikleri hayatın her evresinde kendini göstermektedir. Bu zenginlik, Türkçenin ilk sözlüğü, antolojisi ve ansiklopedisi konumundaki Divanü Lügat it Türk'te sergilenmektedir.

Kutsallığına inanılan, hakkında efsaneler anlatılan bazı taşlarla ilgili uygulamalardan taşı ziyaret; çevresinde dolanma, taşla el sürme, vücuda sürme, taşı öpme, üstte taşıma, evde saklama, yerinden alıp belli bir süre sonra alındığı yere bırakma vb. biçiminde yapılmaktadır.

Anadolu'da uğurlu ve kerametli sayılan delik kayaların bulunduğu delik taşın geçmenin uğur getireceğine inanıldığı bilinmektedir. Bunun en bariz örneği Hacıbektaş'ta Deliktaş olgusudur.

Taşlardaki bu canlılığa ve gizil güce inancın bir uzantısı olarak Kırgızlarda *joytaş*, Yakutlarda *yada, sata*, Kıpçak grubuna bağlı lehçelerde *cay, cama*, Oğuz şivesinde ve tüm Anadolu'da *yada taşı* dediğimiz bir taşın yağmur yağdırma gücüne sahip olduğuna inanılır. Taşın canlılığı ve gücü ile ilgili bir anlatıya da Divanü Lügati't Türk'te rastlanmaktadır. (Kaşgarlı, 1986:3)

Taş yerinde ağırdır biçiminde atasözlerine konu olan taş kimi zaman *Sırt Taşı* gibi şifa kaynağı olarak düşünülmüş, kimi zaman da *Dilek Taşı* gibi umut simgesi olmuştur.

Hastalıkta şifa için taş taşındığı, suyunda yıkanıp, kaynatılıp içildikten başka taşın okşandığı, gömüldüğü, gizlendiği, büyüde, yeminde, ilençte, duada kullanıldığı görülmektedir. (Tanyu, 1987:19)

Kırgız halk kültüründe Manas bir kült olarak görülür. Kırgız halkı kutsal gün ve gecelerde Manas'ın mezarını ziyaret ederek duvarlarına ellerini sürerek dileklerinin olacağına inanırlar. Bütün destan kahramanlarının savaşa giderken üç defa Manas diye bağrımarları gelenektendir. Bu geleneğin Anadolu halk kültürüne yansıma biçimi yatır ve evliya makamlarına yapılan ziyaretler olarak karşımıza çıkmaktadır. Destan kahramanlarının savaşa giderken Manas diye haykırmaları ise Anadolu'da asker uğurlama geleneklerinde hamasi duygularla söylenen nidalara benzemektedir.

Tüm Türk boylarını: I. Çuvaşlar, II. Azeri, Türkmen, Gagavuz boylarını kapsayan Oğuz Grubu, III. Başkurt, Karaim, Kırım Tatar, Karaçay-Balkar, Nogay, Kıpçak-Özbek, Kazak, Krakalpak halklarını kapsayan Kıpçak Tatar da denilen Kuzey-Batı Grubu; IV. Çağatay (Özbek) ve Uygurları kapsayan Merkez Grubu; V. Yakut, Altay, Hakas, Şor, Çulum, Karagas, Tuva, Sarı Uygur ve **Kırgızlar**'ı kapsayan Doğu Grubu olmak üzere beş ana gurupta topladığımız tüm Türk boylarında varlığını görkemli bir biçimde gördüğümüz destanları anlatanlara **Kırgızlar'da Kırgız Manasçısı** denilirken bu anlatıcılara, diğer Türk boylarından Karakalpaklarda, **Karakalpak Jıray ve Baksısı**; Özbekler'de **Özbek Bahşısı**; Kazaklar'da **Kazak Akını** gibi adlar verilmektedir.

Türk dünyası kültürünün ortak paydaları Türk halkları sözlü geleneğinde canlı biçimde yaşamaktadır. 'Kurmanbek Destanı' olayların, tek kahramanın etrafında gelişerek oluşan ve düşman Kalmuklara karşı mücadeleleri konu edinen bir eserdir.

'Kurmanbek Destanı, birçok destancı tarafından anlatıldığı halde bunların ismi unutulmuş durumdadır. Ancak 19. asırda yaşayan ve bu destanı anlatan T. Satılганov, M. Musulmankulov, Ş. Komuzçu, K. Akiyev, Sarıkunan ve M. Kalandarov gibi destancıların adları bilinmektedir.

Kurmanbek'te, Türk dünyasının dev eseri Dede Korkut'tan, Oğuz Destanı'ndan, Kırgız Türkleri için bir kült haline gelen Manas'tan, türeyiş ve yaratılışlarıyla ilgili efsane ve inançları yansıtan Kocacaş'tan, Türk dünyasının bütün boylarında yaşayan Köroğlu'ndan, yaşanmış bir aşk olayını konu alan Ak Möör'den izler bulunması doğaldır. Bu izler, Türk halk kültürüne özgü geleneklerle ilgilidir.

Bu unsurların büyük bir kısmı, diğer Türk halklarına da pek yabancı olmayan Ortak kültürel özelliklerdir. Örneğin, ölen bir kişinin ardından verilen aşın önemi Tüm Türk yurtlarında ve diğer Türk destanlarında benzer biçimde görülmektedir.

Anadolu'da '**ölü aşı**' adı ile, ölen kişinin öldüğü gün, yedinci ve kırkıncı günleri yemek verilmesi Kırgız Türklerinden Anadolu'ya yansımış önemli bir gelenektir. Bu gelenek '**Aş vermek**' adı ile Kırgızlar'da ölünün ardından, daha

detaylı, biraz da Şamanizm ve Budizmin etkilerinin görüldüğü merasimler biçiminde yapılır.

Manas Destanı'nın en önemli bölümlerinden olan Kökötöy'ün aş verme merasimi de ayrıtılı bir şekilde anlatılmaktadır. Kökötöy'ün aşına çağrılan hanlar, beyler ve bahadırlar tarihte yaşamış olan kişilerdir. Bu da destanın gerçeklik payının işaretidir.

Kurmanbek Destanı'nda, Kurmanbek'in savaşta ölümü üzerine arkadaşı Akkan Han defin işlemlerini yapar, aş verir, kırk yiğidi ile yas tutar. Eşi Kanıkey ise, saçlarını çözer, kırk kız ile birlikte ağlaşıp feryat eder ve ölene kadar kimseyle evlenmeyeceğine yemin eder.

Aş merasimleri, kavimlerin yaşayış biçimlerine, kültürel ve sosyal yapılarına değindiği için tarihi bir kaynak niteliğindedir.

Ad Verme

Ad verme geleneği Dede Korkut'ta özenle uygulanan geleneklerden biridir. Örneğin; Bamsı Beyrek adını almadan önce kan döker, baş alır ve Dede Korkut ad vermek için gelir. Tüm Kırgız destanlarında destan kahramanının adı ile ilgili olağanüstü anlatılara rastlanmaktadır.

Türk Dünyası'nın hemen her boyunda yaşayan Köroğlu'nun adı ile ilgili Türkmen versiyonunda: “*Cığalı Beğ'e rüyasında: 'Kalk Cığalı Beğ senin oğlun oldu kabristana git yokla' diye bir haber gelir. Uyanıp etrafında kimseyi göremeyince tekrar uykuya dalar ve aynı şey kendisine tekrar söylenince haber beklemeğe başlar.*

Cığalı Beğ'in büyük oğlu Gencim'in çobanlarından biri hayvan otlatırken sürüdeki keçilerden birinin bir mezar başına gidip kaybolduğunu ve bir süre sonra tekrar geldiğini görür.

Durumu Gencim Beğ'e haber verir. Mezara yaklaşıncı bir çocuk olduğunu görürler. Çocuğu yakalayıp Cığalı Beğ'in evine getirirler.

Cığalı Beğ çocuğa ad koymaları için Türkmen Beylerini toplar. Beyler Ruşen adını uygun bulurlar. Ancak bu sırada topluluktan uzakta duran yaşlı ve fakir birisi 'Bu çocuk adıyla dünyaya gelmiş. Onun adı Göroğlu'dur.' der. Ancak kimse ihtiyarın sözlerine kulak asmaz ve çocuğu 'Ruşen' adıyla çağırmağa başlarlar.

Cığalı Beğ ise çocuğun adının ne konulursa konulsun, sonunda onun 'Göroğlu' diye çağırılacağını düşünür.” (Ekici. 2004:199) biçiminde ilginç bir anlatı bulunmaktadır.

Evlenme (Kalın 'Başlık')

Türkiye Türklerinin Orta Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri sosyal ve kültürel geleneklerden tüm Türk halklarında kız evine dünürücü gönderme geleneği ve Başlık, kalın geleneği yeni kurulacak yuvaya onay vermek ve yardım etmek olarak görülmektedir.

Yeni evlenenlere hediye verme geleneği, sağdıçlık, kirvelik ve kızlar sağdııcı anlamında yengelik geleneği Türk kültürünün bütünlüğü açısından ayrı yüzyıllarda ayrı mekânlarda ama ortak bir biçimde devam etmektedir.

Kalın, erkek tarafının istediği kızla evlenebilmesi için, kız tarafına verilen mal veya paradır. Anadolu’da halen ‘Başlık’ adı altında sürdürülen bu gelenek Manas Destanı’nda da kalıng geleneği olarak yer almaktadır. Manas, Kanıkey’le evlenebilmek için kız tarafına hediyeler vermiştir.

Kırgızların Ak Möör Destanı’nda Cantay’ın Möör’le evlenebilmek için yüklü bir mal verdiği, Kurmanbek Destanı’nda ise kalın geleneği olmasına, altı ve gümüş verilmesine rağmen kalın yerine Cantay’ın savaşmakta ustalığını göstererek evlendiği görülmektedir.

Kalın adeti Dede Korkut’ta da bulunmaktadır. Örneğin Deli Karçar kız-kardeşi Banu Çiçek’i Beyrek’e istemek üzere gelen Dede Korkut’a ‘Bin Buğra, bin koç getirin’ der. Kam Püre de istenenleri yerine getirir.

Ölen Kardeş Karısıyla Evlenme

‘Kalın’ ödenen gelinin kocasının ölümü halinde yeniden evlenmesi durumunda yeni eşinin kalını, kadının ilk kocasının ailesine vermesi gerektiğinden dul kalan kadının ölen eşinin erkek kardeşlerinden biri ile evlenmesi kuralını doğurmuştur. Bu uygulamanın ilginç bir örneği, Kırgızlar’ın en önemli destanlarından Ak Möör Destanında Cantay’ın ölümü üzerine dul kalan güzel Möör’ün kayın biraderi Bayake ile evlendirilmesidir.

Bu evlilik şekli Anadolu’da “berdel” adıyla bilinmekte ve özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde hala yaşamaktadır.

At

Türk destanlarında destan kahramanını atından ayrı düşünmek mümkün değildir. Yaygın bir ifade ile “at demek alp demek, alp demek at demektir”. Genellikle olağanüstü bir şekilde doğan destan kahramanları önce seferlerde ve savaşlarda binecekleri olağanüstü özellikleri olan ata sahip olmalıdırlar.

Destan kahramanları pek çok yerde atlarıyla birlikte ifade edilirler. Kahramanı tarif etmeye yarayan ifadelerde at en önde yer alır ve çoğu zaman kahramanı niteler, onun sıfatı haline gelir. *Boz aygırlı Bamsı Beyrek* gibi ifadeler bunlardandır.

Tüm Türk destanlarında olduğu gibi Kırgız destanlarında da at önemli bir yere sahiptir. At, bahadırın her şeyi, yoldaşı, sırdaşı, sadık arkadaşı, zor zamanlarda kurtarıcısıdır. Kahramanın başarıya ulaşmasında en kuvvetli güçtür. Sahibini tehlikelerden korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır, sahip olduğu olağanüstü güç sayesinde ölümlerden kurtarır, onu başarıya ulaştırır.

Destan kahramanının atı kimi zaman kanatlı ve rüzgarla yarışacak kadar hızlıdır.

Manas'ın *Ak Kula* adlı olağanüstü atı, Kurmanbek Destan kahramanlarından Teyitbek'in rüzgar kadar hızlı *Teltoro* adlı atı, Möör'un sevgilisi Bolot'un *Kökkaşka* adlı atı da aynı özelliklere sahiptir.

Kurmanbek Destanı'ndaki kahramanların hepsi de yiğit atlara sahiptir. Göçebe bir yaşam süren Türkler için at sadece binek hayvanı değil, etinden, sütünden, gücünden de yararlandıkları ve bu nedenle özenle besledikleri bir hayvandır.

Destan kahramanlarının eşleri ve sevgilileri de erkekleriyle aynı coğrafyada yaşayıp aynı zorluklara göğüs germe zorunda olduklarından, erkekler gibi güçlü kuvvetli olmak, iyi at binip ustaca kılıç kullanmak zorundadır. Nitekim, Tologon'un sevgilisi Kızcibek çok iyi at binmektedir. Manas'ın eşi Kanıkey'in de atı rüzgar ayaklı olağanüstü bir attır.

Atların destanlarda rastladığımız özelliklerinden biri de kahramanın ölümünden sonra, insanlar gibi yas tutmalarıdır. Manas Destanı'nda Er Manas bir kez öldüğü zaman atı, av köpeği ve av kuşu, Manas'ın mezarını beklemişler ve insan gibi konuşmuşlardır.

Türk inanç sistemi içinde kültleşen at, İslamiyet'in kabulünden sonra, dini etkiye, kahramanın Alp Erenliğine bağlı olarak yeni özellikleriyle görülmektedir.

Köroğlu'nun ölümünde Kır At, bir insan gibi yas tutmuş kırk gün yem yememiştir. Bey Böyreğ hikâyesinde, Bey Böyreğ'in atı *Benli Boz*, sahibi esir edilince, bir taşın dibinde yedi sene kalmış, üstünü yosunlar bağlamıştır.

Bu atların bir özelliği Allah tarafından gönderilmiş olmaları inancıdır. Battal Gâzi'nin, ve Sarı Saltuk'un bindiği *Aşkâr* bunlardandır.

Bozkır Türk hayatının esasını oluşturan atın bu kadar değerli görülmesinde yaşanan coğrafyanın önemi büyüktür. Türklerin geleneklerinden biri de kabileler arasında at yarışları düzenlenmesidir. Atın kazanması boyun onuru olarak düşünülür. Türk kültüründeki at yarışı geleneği halen Anadolu'da uygulanan gelenekler arasındadır.

Rüya

Rüyalar ve yorumlanmaları kahramanlar için önemlidir. Kahramanlar genelde rüyalarında gerçeği, bir kötülüğü ya da geleceği görür ve yorumlatırlar. Kahramanların gördüğü rüyalar çıkar.

Eski Türk destanlarında görülen rüyaların hikmetine inanılır ve bunu kâhinlere yorumlatmak suretiyle gelecek hakkında bilgi sahibi olunurdu. Örneğin, Manas Destanı'nda Er Manas, gördüğü rüya nedeniyle Kara Han'ın oğlu Alman Bet'le tanışır ve kan kardeş olur.

Kurmanbek Destanı ile Manas'ın benzer yönlerinden biri Kanıkey ile Kanışay'ın gördükleri rüyaları yorumlayarak geleceği tayin etme konusundadır. Örneğin Ak Saykal gördüğü rüyayı sonunun iyi olmayacağı yorumuyla eşi Colay'a anlatır. Rüyasında Kalmuklar tarafından kuşatılıp yaralandığını gören

Kurmanbek de eşi Kanışay'a rüyasını anlatır. Eşinin yorumu doğru çıkar ve savaşta yaralanıp ölür.

Eski Türklerde tanrılar ve ruhlarla insanlar arasındaki ilişkiyi şamanlar kurdukları için rüyaları da genellikle Şamanlar yorumlamaktadır. Kurmanbek Destanının önemli yanlarından biri asıl kahramanın gördüğü rüyadır. Bu rüya motifinin günümüze yansımaları ise "Âşık Edebiyatı'ndaki kompleks rüya motifi de yaşamaya devam eden bu inanca göre 'âşığın rüyasında gördüğü kıza vurulması ve saz çalma yeteneğinin kazanması' ile 'şamanın vecd halindeyken kutsal tanrıyı görmesi', uyanamazsa tamburuna üç kez vurulması" arasında büyük bir benzerlik görülmektedir. (Günay, 1986: 12-25)

Dede Korkut'ta Salur Kazan'ın Kara Güney'e gördüğü rüyayı yorumlatması, Kocacaş Destanı'nda Kocacaş'ın gördüğü rüyayı Zulayka'ya yorumlatması dikkat çekicidir. Çünkü rüyaların hem Türklerin eski hayatlarında hem de günümüzdeki yeri şaman geleneğine bağlı şuur altına itilen ya da bastırılan konuların rüyalar yoluyla yorumcular tarafından ortaya çıkarıldığı görüşüdür.

Kültürümüzde Ertuğrul Gazi'nin gördüğü bir rüyayı Şeyh Edebalı'ya yorumlatması ve doğacak oğlu Osman'ın büyük Türk birliğini kuracağına dair yorumu rüya olgusunun kültürümüzdeki yeri açısından önemlidir.

Destan kahramanlarından birinin başına gelen işin rüya yoluyla haber verilmesi motifi Köroğlu'nda da vardır. Destanın değişik epizodlarında Köroğlu ve kızanları, gördükleri rüya sonucunda birbirlerinin sıkıntıda olduklarına hükmeder ve yardımına koşarlar.

Ölüp Dirilme

Ölüp Dirilme", ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi gibi keramet ehli insanların elinde yahut acı çeken yakınların Tanrı'ya yalvarmalarına karşı, gönderilen kutsal varlık (melek, hızır vs.) vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

Türk topluluklarının destanlarında çok sık rastlanan motiflerden biri ölüp dirilmedir. Türk destanlarının geneline bakıldığında, destan kahramanı, işlevlerini yerine getirmeden destan sona ermez. Destan kahramanı bazen, mücadeleleri süresince tuzağa düşürülerek ölür ve çeşitli vesilelerle yeniden dirilir.

Türk boylarına ait destanlarda öldürülmüş kişilerin diriltilebilmelerinin yolu onların kemiklerinin bulunmasından geçmektedir. Eski Türklerin öldükleri hayvanların kemiklerini kırmaktan çekindikleri, insanların ve hayvanların bu kemiklerinden tekrar dirileceklerine dair inanışlar diriltmenin en temel özelliklerinden birini oluşturur. Kemikler toplandıktan sonra da kişi genellikle dua, ilaç, kutsal su vb. ile dirilitir.

İyiliği, düzeni ve adaleti temsil eden kahramanlar, düşmanlarıyla girdikleri mücadelelerde öldürülmektedirler. Fakat bir şekilde öldürülen kahramanlar, ilahi güçler ya da eş ve at gibi diğer yardımcı güçler tarafından hayata döndürülüp mücadelelerini kaldıkları yerden sürdürmektedirler. Destanların sonunda başarılı olan kahramanlar yaşadıkları yurtlarına geri dönerek geri kalan hayatlarını huzur içinde geçirirler.

Kurban

İnsanların, yüce varlık ya da varlıkları etkilemek, teskin etmek, onlara şükran duygularını ifade etmek, onlardan bir şeyler dilemek ya da günahlarını affettirmek, onların rızasını kazanmak, kötülüklerinden korunmak gibi nedenlerle icra ettikleri çeşitli ibadet ve uygulamaların en önemlilerinden biri kurban törenleridir. (Gündüz, 1998: 226)

Maddi ve manevi yakınlık anlamına gelen Arapça kurban sözü dini terminolojide, kendisiyle Tanrıya yaklaşılan şeyi ifade eder. Türklerin sosyal yaşamının her aşamasında kurbanın önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Kırgızlar, İslamı kabulden önce, Tanrıya (*Tengir*), ata ruhlarına (*arvah*), yer-su (*eer-suu*: kutsal dağ, orman, su v.b.) ruhlarına, ocağın ve çocukların koruyucusu kabul edilen *Umay Ene*'ye kurban sundukları gibi, Tanrıya yakarış, bereket dilekleri, bayram gibi çeşitli durumlarda da kurban sunmuşlardır.

Manas Destanı'nda gördüğümüz büyük dileklerle hayvanı kurban olarak kesme olayı benzer biçimde Anadolu'nun pek çok yöresinde önemli bir gelenek olarak hâlâ yaşamaktadır.

Bir işimizin gerçekleşmesi dileği ile adak adama ve dilek yerine gelince kurban kesme olayı bütün canlılığı ile sürdürülmektedir. Manas'ta "*Erkek kuzu büyüdükten sonra Tanrı için kurban olur.*" ifadesinin bugün de kurban için erkek koyun seçimi olarak varlığı bilinmektedir.

Türk tarihinin bilinen en eski topluluklarından biri olan Kırgızlar, İslamı kabul ettikten sonra da genel olarak Geleneksel Türk Dini diyebileceğimiz inanış ve uygulamaları günümüze kadar canlı biçimde taşımışlardır. Kırgız Sözlüğü'nde Kırgızca, kurban vermek anlamında *tayı*, ölünün ruhuna kurban sunmak için de *azır tayı* sözü kullanılır. Günümüzde Kırgızlarda kurbanı ifade etmek için Arapça'dan alınan, Kırgızca söylenişiyse *kurman* ve Farsça'dan alındığı anlaşılan *kudayı* sözlerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Kırgızistan'da kurbanla ilgili ilginç bir ritüel şu şekildedir. "*Uzun yıllar sonra çocuk sahibi olan Kırgızlar çocuğun başının tepesinde bir tutam saç bırakır. Bu saç yedi yıl boyunca tıraş edilmez. Çocuk yedi yaşına geldiğinde, bir türbe ya da kutsal bir yer ziyaret edilir. Orada kurban kesilerek kan akıtılır ve yaşlı birine çocuğun saçları kestirilir. Kesilen saç burada bırakılır ve 'Ben çocuğu aldım, sen de saçı al.'*" denir. (Arık: 2005: 162)

Kırgızlar'daki kurban olgusunun Anadolu halk kültürüne yansımaları ise dini bir ritüel olan bayramda kesilen kurbanın yanı sıra yaygın olarak evliya ve ziyaret yerlerine adak kurbanları kesilmesi biçimindedir. Hacıbektaş türbesi adak ve ziyaret yerlerinin başında gelenlerdendir.

Sayılar

Türk folklorunda sayılar üzerine kurulan inançların kaynakları hem İslam dinine, hem de Orta Asya yaşayışına ve Şamanizme dayanmaktadır. Türkler'de kutsal sayılan sayılardan biri kırk sayısıdır. Manas Destanı'nda sık sık karşımıza çıkan kırk sayısının ilk çağlardan bu yana kutsallığına inanılmıştır.

Manas'ın, Kurmanbek'in, Sayitbek'in, yanlarında kırk yiğit olması Manas'ta. "Kırk çocuk", "Kırk yiğit", "Kırk savaşçı", "Kırk gelin", "Kırk yoldaş", "kırk kılıç", "kırk kulaç" gibi ifadelerle belirtilmesi kırk sayısına verilen önemin işaretlerindendir. Günümüzde de "Kırk kulaç", "Kırk basması", "Çocuğun kırkının çıkması", "kırklama" gibi inanma ve uygulamalarla kırk sayısının kutsallığı aynı ölçüde önemini korumaktadır. Dede Korkut'ta da, 'Beyrek, Melik'in kızını alıp geri döner. Kırk gün kırk gece toy düğün olur. Dede Korkut gelip boy boy-lar, soy soylar.' Biçiminde kırk sayısına önemle vurgu yapılır.

Kaynağı eski Türk inançlarına bağlanan kırk motifi Kırgızların türeyişini anlatan bir efsaneyle ilgilidir. Bu efsane: 'Sagin Han adlı bir Kazak hükümdarının ellerini suya soktukları anda üzerlerine nur (kut) indiği için gebe kalan kırk kız babaları tarafından dağa sürülüp çoğalırlar ve Kırgız kavmini meydana getirirler'. (Gökalp, 1974:99) Kırk Kız efsanesinin bir benzeri de Kocacaş Destanında görülmektedir.

Renkler

Ak rengi, kültürümüzde duruluğun, saflığın temizliğin ve olgunluğun sembolü olarak kullanılmıştır. Selçuklular ve Osmanlılardaki ak sancak da adalet ve gücün sembolü olarak düşünülmüştür. Pek çok Türk boyunun bayraklarının beyaz olması sebebiyle bu rengin Türkler için hükümlanlık yanında temizliğin, iyiliğin sembolü anlamına geldiği söylenebilir.

Kırgız halk kültüründe ak renk yaşlılığın ve bilgeliğin de sembolüdür. Bu gün de halen Kırgız Türklerinde "Aksakallılar" bilgeliğin ve olgunluğun sembolü olarak toplumun en saygın üyeleridir.

Aşıklar

Manas Destanı yüzyıllar boyu sürüp gelen bir geleneğin ürünü olarak yaratılmış "Manasçı" denilen saz şairlerinin ortak ürünüdür. Manasçılar'ın Anadolu'daki uzantıları ise halk hikâyeleri anlatan aşıklardır.

Süt Kardeşliği

Manas Destanı'nda gördüğümüz "süt Kardeşi" olayının bugün Anadolu'da hâlâ varlığının korunduğu bilinmektedir. Destanda "Cıyırtı Hatun Almambet'i "Yavrum!" diye kucakladığı vakit kurumuş memelerinden süt akıverdi. Almambet ile oğlu Manas'a memelerini emip kardeş olunuz! diyerek ikisine memelerini emzirdi. Bu törenle Manas'la Almambet birbirine öz kardeş oldular" denmektedir. Kırgızistan'da gördüğümüz bu gelenek gibi Anadolu'da da aynı kadının emzirdiği iki çocuk öz kardeş sayılıp süt kardeşlerini hayatları boyunca öz kardeş olarak bilirler.

Alkış – Kargış (Dua-Beddua)

Manas'ta sık sık rastlanan alkış ve kargışlar (dua ve bedduaalar) günümüzde de yaygın olarak kullanılmakta olup, Manas'ta; Koşay Ağa'nın Manas'ı

"Yolun açık olsun" diye dua ederek uğurlaması, günümüzde de önemli bir iş giden ya da yolculuğa çıkanların arkasından söylenen alkışlarımız arasında yaşamaktadır.

Manas'ta geçen kargış konumundaki "*Ayak bastığın yere ot bitmez zalim*", "*Tanrı belasını versin*" biçimindeki söyleyişler Anadolu'da da kötü niyetli insanlara bir yakıştırma olarak hâlâ söylenmektedir.

Kırgız Aygül Çiçeği (Anadolu'da Ters Lale)

Kırgız halkının kutsal kabul ettiğini 'Aygül' çiçeği için Kırgız halk kültürü anlatımları arasında:

"Bir zamanlar zengin bir adamın Aygül adlı kızının Kozu Ulan adında bir sevgilisi varmış. Kozu Ulan, Aygül'e duyduğu samimi duygular nedeniyle dolayı halk arasında cesur biri olarak tanınıyormuş. Akrobaların ve babasının rızasını alan Aygül ile Kozu Ulan'ın nikahı kıyılmış. Gençlerin evlilik günü geldiğinde düşman birlikler bölge halkına saldırmış. Düşmanlara karşı koyan Kozu Ulan hayatını kaybetmiş. Düşman karşısında zafer kazanan atlılar, Kozu Ulan'ın kalbini, Aygül'e teslim etmiş. Güzel Aygül, eşinin ölümünü kabul edememiş, onun kalbini alarak çıktığı kayalığın tepesinden kendisini aşağıya bırakmış. Günler sonra aynı yerde ismi bilinmeyen bir çiçek yükselmiş. Halk bu çiçeğe Aygül ismini vermiş." biçimindeki anlatının Anadolu'da 'Ters Lale' adı ile benzerleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları:

Her sabah göbeğinden su yaydığı için "*ağlayan lale*" de denilen ters laleye, Anadolu'da gelinler evlerinden çıkarken başlarına kırmızı tül bent atıldığı ve boynunu bükerek evden ayrılırken ağladığı için "*ağlayan gelin*" de denir.

Alevi Bektaşî kültüründe *Ters Lale* Hz.Hüseyin'in Kербela'da şehit edilmesine tutulan yasın simgesi olarak gösterildiğinden, ters laleye *Kербela* da denir.

Anadolu'nun bazı yörelerinde, belki bu nedenledir ki Van ve havalesinde Müslüman mezar taşlarına *ters lale* motifi işlenmiş, mezarlıkların çevresi ters lalelerle süslenmiştir.

Ferhat ile Şirin'in öyküsünde de karşılaşırız Ters Lale ile: *Şirin'in ölüm haberini alan kara sevdalı Ferhat, elinde tuttuğu baltayı savurarak başını yarar ve akan kanlarından laleler filizlenir. Fakat bu laleler ters lale biçimindedir.*

Ters Lale'nin Mimar Sinan'ın baş eseri Selimiye Camii öyküsü ise şöyle anlatılır:

"Selimiye Camisi'nin yapılacağı mevki, bir bayana ait lale bahçesidir. Mimar Sinan eserini burada yapmak istediğini padişaha söyler. Ancak bayan bahçesini vermek istemez. Israrlar sonucu bayan "eğer eserde benden bir hatıra olursa bahçemi vereceğim" der. Bunun üzerine Mimar Sinan'da müezzinler mahfelindeki mermer ayağa ağlayan kadın ve üzüntünün sembolü olarak "Ters Lale"yi işletir." biçiminde çeşitli anlatılardır.

Bu durum Kırgız ve Anadolu Türklüğündeki ortak halk kültürü değerlerinin günümüze benzer boyutlarda yansımalarıdır.

KAYNAKLAR

- Arık, Durmuş (2005), AÜİFD, XLVI, S.1, s.157-174.
- Başbuğ, Hayri (1986), *Aşiretlerimizde At Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Dilek, İbrahim (2002), *Altay Destanları I*, TDK Yay. Ankara.
- Ekici, Metin (2004), *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ Yay. Ankara.
- Elçin, Şükrü (1986), *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Elçin, Şükrü (1992), *Türk Dünyası, El Kitabı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Ergun, Metin (2006), *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yay. Ankara.
- Erşahin, Seyfettin (1999), *.Kırgız/ar ve İslamiyet*, SEK Yayınları, Ankara.
- Genç, İlhan (Komisyon), (2014), *Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey*, TOBB Yay., Ankara.
- Gökalp, Ziya (1976), *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bak. Yay., İstanbul.
- Günay, Umay, (1986), *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- Gündüz, Şinasi, (1998), *.Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Gürsoy-Naskali, Emine, (1995), Wilhelm Radloff, Manas, *Destanı, Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri*. Türksoy Yayınları, Ankara.
- İnan, Abdülkadir, (1968), *Makaleler ve incelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnan, Abdülkadir (1986), *Tarihte ve Bugün, Şamanizm*, Türk Kültür Dil ve Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Basım, Ankara.
- İnayet, Alimcan (2004), *Uygur Halk Destanları I*, TDK Yay. Ankara.
- İvgin, Hayrettin (2016), *Manas (Mitolojik Destan Roman)*, Kültür Ajans Yay. Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1987), *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kalafat, Yaşar (1990), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmut (1986), *Divan ü Lügati't Türk*, (Besim Atalay Çevirmesi), C.III. Ankara.
- Köse, Nerin (2002), *Kocacaş Destanı*, İzmir.
- Köse, Nerin (2004), *Ak Möör Destanı*, İzmir.
- Köse, Nerin (2005), *Kurmanbek Destanı*, İzmir.
- Reichl, Karl (2002), (Çev. Doç. Dr. Metin EKİCİ), *Türk Boylarının Destanları*, TDK Yay. Ankara.
- Tanyu, Hikmet (1987), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara.

Yardımcı, Mehmet (1975), “Manas Destanında Geçen Halk Kültürü Değerlerinin Günümüzdeki İzleri” *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, Yıl:3, Cilt:3, s.9, Ankara.

Yardımcı, Mehmet (1999), *Destanlar*, Ürün Yay. Ankara,.

Yudahin, K. K. (1994), *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A. Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERZURUMLU EMRAH'IN ŞİİRLERİNDE DİN VE TASAVVUF

RELIGION AND ISLAMIC SUFISM IN THE POEMS OF EMRAH FROM ERZURUM (ERZURUMLU EMRAH)

РЕЛИГИЯ И СУФИЗМ В СТИХАХ ЭРЗУРУМЛЮ ЭМРАХА

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇİFTLİKÇİ *

ÖZ

Erzurumlu Emrah, Malatyalı Fahrî ve Diyarbakırlı Celâl, Bayburtlu Hicranî gibi doğduğu şehrin adını bütün dünyaya duyurmuş, doğum yerleriyle anılan ve tanınan bir Anadolu insanıdır. Ercişli Emrah'tan neredeyse iki yüzyıl sonra yaşamış ve mahlas benzerliğinden dolayı onun şöhretinden de yararlanmıştı. Çokları Emrah mahlaslı şiirlerin öncelikle Erzurumlu Emrah'a ait olduğunu sanmışlardır.

Bu makalede; Erzurumlu Emrah'a ait olduğunu kesin olarak bildiğimiz şiirlerden, Abdülkadir Erkal'ın 2014 yılında hazırladığı Emrah Divanı adlı kitaptaki şiirlerden hareket ederek, onun şiirlerindeki din ve tasavvuf unsurlarını incelemeye çalışacağız. Şu bir gerçek ki Erzurumlu Emrah'ın din ve tasavvuf konulu şiirlerinin çoğunluğu aruzlu şiirlerdir.

Niksar, Trabzon, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Kastamonu, Çankırı, Konya, Niğde, Malatya, İstanbul gibi illeri gezen, buralarda, âşıklerle tanışan, atışan Erzurumlu Emrah'ın yetiştirdiği ve el verdiği pek çok âşık bulunmaktadır. O nedenle halk edebiyatında bir “Emrah kolu” oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurumlu Emrah, din ,tasavvuf, Emrah divanı.

ABSTRACT

Emrah from Erzurum (Erzurumlu Emrah) was an Anatolian person who announced the name of the city he was born to the whole world like Fahrî from Malatya (Malatyalı Fahrî) and Celâl from Diyarbakır (Diyarbakırlı Celâl), Hicranî from Bayburt (Bayburtlu Hicranî). He lived almost two centuries after Em-

* İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. Malatya/TÜRKİYE
(ramazan.ciftlikci@inonu.edu.tr)

rah from Ercis (Ercisli Emrah) and also benefited from his fame due to his pseudonym similarity. Many thought that the poems with the pseudonym Emrah belonged primarily to Emrah from Erzurum (Erzurumlu Emrah).

In this article; we try to examine the religion and mysticism elements in his poems, based on the poems that we definitely know that are belong to Erzurumlu Emrah, and the poems in the book called Emrah's Divan, prepared by Abdülkadir Erkal in 2014. It is a fact that the majority of Emrah's poems on religion and Sufism are prosody poems.

There are many ashiqs grew and gain approval by Emrah from Erzurum (Erzurumlu Emrah) who traveled to cities such as Niksar, Trabzon, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Kastamonu, Çankırı, Konya, Niğde, Malatya and Istanbul, acquaintance and atismak (reciprocal poetry/say mutually poetry) there. For this reason, an "Emrah branch" has been formed in folk literature.

Key Words: Emrah from Erzurum (Erzurumlu Emrah), religion, Islamic sufism, Emrah's divan.

El Fakirü Pür Günah Erzurumlu Derviş Emrah

Emrah'ın şiirlerini Erman Artun, 1. Aşık Tarzı, halk edebiyatı nazım şekilleri ve halk diliyle yazılmış şiirler; 2. Aşık Tarzı, halk edebiyatı nazım şekilleri ve divan edebiyatı kelime kadrosuyla yazılmış şiirler; 3. Divan edebiyatı tarzı, divan edebiyatı nazım şekilleri ve divan edebiyatı kelime kadrosuyla yazılmış şiirler biçiminde üç kümeye ayırmış; ayrıca Türk şiir geleneğine uygun olarak da: 1. Divan şiiri tarzındaki şiirleri, 2. Dini- tasavvufi halk edebiyatı tarzındaki şiirleri, 3. Aşık edebiyatı tarzındaki şiirleri biçiminde üç kümeye ayırarak incelemiştir. (Artun: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları web sitesi)

Bizim belirlediğimize göre de Emrah'ın hece ve aruz ölçüsüyle yazdığı veya söylediği bütün şiirleri, konu ve muhtevası bakımından üç öbekte toplayabiliriz:

1. Dini ve tasavvufi konular (İlahi kaynak), 2. Aşk (Beşeri kaynak), 3. Nasihat (Didaktik/ Öğretici kaynak). Bu şiirlerin büyük bir bölümünde aruz; bir bölümünde ise, hece ölçüsü kullanılmıştır. Bazılarının besteli olduğunu ve TRT Repertuarına kaydedildiğini ilgili bölümde belirtmiştik. Aruzlu şiirler, Matbu Divanında yayımlanmış, heceli şiirleri ise Emrah ile ilgili çeşitli kitaplarda yer almıştır. Bu şiirlerin tümü iki bölüm halinde en son Abdülkadir Erkal'ın hazırladığı Emrah Divanı, İnceleme –Karşılaştırmalı Metin'de toplanmıştır(Erkal:2014,2016). Buraya alınmamış az sayıda şiir mevcuttur.

Araştırmamızda Emrah'ın bütün şiirlerindeki dini ve tasavvufi unsurları çözümleyerek bazı sonuçlara ulaşmaya çalışacağız.

Erzurumlu Emrah'ta genel olarak Dini ve tasavvufi unsurların aruzlu şiirlerde daha yoğun bir biçimde işlendiğini heceli şiirlerde ise daha yüzeysel olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Yani, dini ve tasavvufi konuları çoğunlukla aruzlu şiirlerinde; beşeri aşkı ve dünyevi konular ile öğretici (didaktik) mahiyet-teki konuları ise, yoğun olarak hece ölçüsüyle ifade etmiştir. Enel-hak felsefesi-ne bağlı olan Emrah Baba, şiirlerinin tümünde bu anlayışa uygun bir tavır ta-kınmaktadır:

Nazm-ı pakimden gelir Emrah enel-hak na'rası

Bir hakiki aşk-ı ber-darım ki darım dildedir

(Divan-ı Emrah:1916, 10; Karadağ:1996,389; Erkal:2014, 67)

Emrah'ın aruzlu şiirleri arasında yer alan ve Bahar zade Feride Hanım'a nazire olarak yazılmış bir münacatta Allah'a yalvararak sırlara agah olmayı dilemekte ve diğer bir münacatta ise, **Allah**'ı muazzam bir padişaha benzetmektedir:

İlahi dilerim senden beni benden haberdar et

Bana fazlınla nefsim bildirip agah-ı esrar et

(Divan-ı Emrah:1916, 6; Göksel:1966, 201; Akman:2011, 36; Erkal:2014, 54)

Hakimü'l-ahkamsın hikmet senindir ya hakim

Bir muazzam padişahsın kim sana olmaz nedim

(Divan-ı Emrah:1916, 37; Göksel:1966, 200;Akman:2011, 33; Erkal:2014, 172)

Matbu Divanında da yer alan bir müseddeste, günahlarını affetmesi için Allah'a şöyle yalvarmaktadır:

Ne veçhile varam dergahına yüz bin günahım var

Ümidim kesmezem senden Muhammed gibi şahım var

(Divan-ı Emrah:1916, 19; Göksel:1966, 173; Akman:2011, 111-12; Erkal:2014, 281-82)

Hazret-i Muhammed için yazılmış bir na'atte ise, ey Allah'ın sevgilisi seni Allah övmüştür; ey "Ta-ha", fakir Emrah nasıl seni övmesin diyerek peygamberimizi yüceltmıştır:

Ya resulallah nice vasf etmesin eşya seni

Rahmet irsal eyledi alemlere Mevla seni

*Her nice medh eylesem a'lasın andan ya resul
Nur-ı zatından yaratmıştır Hüda icla seni*

*Nazil oldu şanına ta'zim için yüz dört kitab
Bilmeyenler bildiler ey hace-i dana seni
Ahmeda mahluk değil halık seninle fahr eder
Anın için eylemiştir cümleden a'la seni
Ya Habibullah vassafın senin Allah'tır
Nice medh etmesin fakir Emrahi ya Ta-ha seni*

(Divan-ı Emrah:1916, 52; Göksel:1966, 202; Karadağ:1996, 270; Akman:2011, 25; Erkal:2014, 242)

Bir diğer na'tte ise, Emrah gibi günahkar bir kulun O'nu övmesinin mümkün olmadığını; peygamberimizi dört kitabın övdüğünü belirtir:

*Seni medh eylemek mümkün müdür Emrah gibi 'asi
Senin na'at-i şerifin dört kitap içre hüveydadır*

(Divan-ı Emrah:1916, 14; Göksel:1966,202; Akman:2011, 26; Erkal:2014, 89)

Emrah'ın şiirleri arasında Hazret-i Muhammed'in yanı sıra Hazret-i Adem, Hazret-i Nuh, Hazret-i İbrahim (Halilü'l-Rahman), Hazret-i Musa, Hazret-i Süleyman, Hazret-i Yakup, Hazret-i Yusuf, Hazret-i Eyyup, Hazret-i İsa ve Meryem, Lokman, Hazret-i Hızır ve İlyas gibi **peygamberler ve peygamberlik makamında sayılan zatlar** da anılmakta ve bu zatlara telmihler yapılmaktadır.

Peygamberlerden sonra Azrail (Erkal:2014, 216), Kiramen-Katibin (Erkal:2014, 126, 282) gibi Allah'ın **meleklerine** de telmihler yapılmıştır.

Emrah'ın Kastamonu'da iken Çörekçi zade Lütü Efendi'nin bir şiirine nazire olarak yazdığı "aşk" redifli bir gazelde ise, sadece şair değil, bütün alem şarih olsa dahi, aşk mecmuasının sırlarının tümünün mahşere kadar yine de şerh olunamayacağını bildirmektedir. Bu beyit, "Bütün ağaçlar kalem, bütün denizler mürekkep olsa Kur'an-ı Kerim'i şerh edemez" mealindeki hadis-i şerife telmih yapılmaktadır:

*Sen değil 'alem kamu Emrahi şarih olsalar
Şerh olunmaz haşre dek mecmua-yı esrar-ı 'aşk*

(Divan-ı Emrah:1916, 27; Akman:2011, 15-16, 60; Erkal:2014, 138)

Emrah, **mukaddes kitapları** anarken Kur'an-ı Kerim'den şöyle söz etmektedir:

*Nicedir fehm edegör şevket-i Kur'an-ı Kerim
Bir ulu mu 'cizedir hazret-i Kur'an-ı Kerim*

(Divan-ı Emrah:1916, 37;Göksel:1966, 205-206; Erkal:2014, 171)

Şair, gönlünün bağlandığı güzeli tanımlarken mukaddes kitapların da adını anmaktadır:

*Bilinmez Furkan mıdır İncil midir yoksa Zebur
Bi-vefa hub dilbere bend oldu gönlüm çaresiz
(Divan-ı Emrah:1916, 22-23; Erkal:2014, 118)*

Emrah şiirlerinde sık sık **ayet ve hadislerden** iktibaslar yapmaktadır. (Erkal:2014, 25-26’da 20 ayet ile 3 hadisin iktibas edildiği tespit edilmiştir.) Tespit edilmeyen iktibaslarla birlikte bu rakamlar daha da artmaktadır. Medresede Kur’an-ı Kerim’i ezberleyerek tüm yaşamını bu kutsal kitaba göre düzenleyen; samimi bir dindar ve ehl-i tarik bir aşık olan; önce derviş, sonra da şeyh olan Emrah Baba’nın Kur’an-ı Kerim’in muhtevasına hakim olduğunu söyleyebiliriz. Matbu Divan’da bulunmayan bir gazelin ilk mısraı Türkçe olarak söylenirken ikinci dizesi uyaklı sözcüklerden oluşan ayet iktibaslarıyla örülmüştür. (Bektaşî şairlerinden Edip Harabi Baba’nın da Divan’ında bu tarzda oluşturulmuş bir nefesi bulunmaktadır.);

*Fikr bu demdir Emrah ki teslim ede yolunda can
Edelim teslim-i can İnnaleyhiraci’un
(Erkal:2014, 217; 57’de bir başka örnek bulunmaktadır.)*

Ayet ve hadislerden sonra **deyim ve atasözlerinin** de şiirlerde büyük ölçüde kullanıldığını hatırlatalım. (Örneklemeler için bkz. Alptekin:2004, 59-62; Erkal:2014, 26-29; çeşitli şiirlerindeki dua ve bedduaların örneklenmesi için bkz. Alptekin:2004, 62)

Emrah’ın tasavvufî kişiliğini ortaya koyan önemli metinlerden biri de **devriyesidir**. Emsalleri arasında önemli bir yeri olan bu devriye:

*Hakikatte zaman mekan yok iken
Zamansız mekansız zamanda idim
Alemdede ademde nişan yok iken
Cibal-i ademde burhanda idim, diye başlamakta;*

*On iki tarikden bir nebze aldım
Nice mürşidlerin nezdinde kaldım
Ahir Nakşibendi bahrine daldım
Sıdkıyla hidmet-i piranda idim, diye sürmekte ve;*

*Emrah sana haktır bu ilm-i esrar
Birlik hakikatin eyledin ikrar
Neylerem mektebi mantıkı izhar
Ezelden mekteb-i irfanda idim,*

diye bitmektedir. Aşkun, bu devriyeyi “İcmalen dasitan-ı uhrevi” başlığıyla yayımlamıştır. (Aşkun:1942, 42) Bazı kaynaklarda 30, (Akman:2011, 177-81);

bazılarında ise, 26 dörtlükten oluşmaktadır. (Göksel:1966, 240-43; Ural:1976, 89-93; Karadağ:1996, 95-99; Artun:2011, 232-35; Erkal:2014, 326-29) Güney’lerde 26 dörtlük sehven iki ayrı numara verilerek yani, ikiye bölünerek iki ayrı şiir olarak yayımlanmıştır. (Güney’ler:1960, 66-69) Elgin’de ise, çok eksik bir metin olarak bulunmaktadır. (Elgin:2014, 106-107) Bu metin, insanların, dünya ve alemin yaratılışını kalü bela’dan başlayarak ele almaktadır. Peygamberleri anarak sözü kendisine getiren şair, irfan mektebinde ezelden beri okuyup ders aldığını bildirmektedir. Bu formatta yazılmış devriyelerin kurgusuna uygun olarak düzenlenmiş bulunan bu devriye emsallerinin birçoğundan üstündür.

Nazmımız dürdanedir deryaları seylab eder

Gerçi Emrah katreyiz amma ki yemden gelmişiz

(Divan-ı Emrah, 22; Karadağ:1996, 428; Erkal:2014, 115)

diye biten gazeline şairin, bize her gönül bir Ka’bedir, her su zemzemer; biz hakikat bezminin cam ve cem aşkıdan geliyoruz diyerek tasavvufi düşüncelerini açıkça ifade etmiştir.

Şiirleri arasında **Dört halife** ve **Ehl-i beyt** de yeri geldikçe hatırlanmaktadır:

Mededkaranımız Sıddık ile Faruk u zi’n-nureyn

Ali’ü’l-Murtaza kim şah-ı merdanşir-i yezdandır

(Divan-ı Emrah, 17; Karadağ:1996, 387; Erkal:2014, 97)

Şeyheyn-i hulefa Ebubekr Ömer

Ser-tac-ı ehlullah Osman ü Haydar

Erenler içinde cihad-ı ekber

Şah-ı Merdan ile meydanda idim (...)

Gördüm şehadetin şah-ı Hüseyin’in

Kerbela cenginde giryanda idim

(Akman:2011, 177-181; Erkal:2014, 329)

Fuzuli’ye nazire olarak yazılmış olan “Su” redifli gazeline: “Sakiya sun Şah Hüseyin’in aşkına atşana su” diye söze başlayan Emrah, “Aşık isen sen de bari içme kana kana su” diyerek **Kerbela şehitlerini** anmıştır. (Erkal:2014, 221)

Emrah’ın adlarını andığı ya da telmihte bulunduğu **mutasavvıf şahsiyetler** arasında Bilal-ı Habeşi, Hallac-ı Mansur, Şeyh Bahaeddin Muhammed, Şeyh Halid-i Bağdadi, Şeyh Şaban-ı Veli, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Habip Baba, Akkırmanlı Nakşi Ali ... gelmektedir. Görüldüğü gibi, Emrah, her bulunduğu ilde, orada yaşamış veya defnedilmiş olan velilerle ve yörenin yaşayan mutasavvıflarıyla yakından ilgilenmiştir. Ömrünün son yıllarında Niksar’a yerleşerek birçok tekkenin bir arada bulunduğu bir mahalleye, Tekke bayırı denen semte yerleşmesi de onun mutasavvıf kişiliğine uyan bir davranıştır.

Emrah'ın aruzlu veya heceli şiirleri arasında İskender, Dara, Karun, Rüstem, Cem, Eflatun gibi **tarihi ve efsanevi şahsiyetler** de yeri geldikçe anılmaktadır.

Emrah Divanı'nda Abdülkadir Erkal'ın düzenlediği “Kelime ve Kavramlar İndeksi” (s. 410-35) ve “Sözlük” den de anlaşılacağı üzere adı en fazla geçen kahraman **Mecnun**'dur. Mecnun'la birlikte Leyla'yı da anan şair, adeta Mecnun ile özdeşleşmekte ve tıpkı kendisinde Mecnun'dan fazla aşıklık yeteneği olduğunu düşünen Fuzuli gibi, Emrah da beşeri aşktan ilahi aşka sıçramaktadır. Mecnun ile Leyla'dan başka Ferhad ile Şirin'den; Vamık u Azra'dan da söz etmiştir. Şiirlerde en çok kullanılan kelime ve kavramlar arasında: Aşk-Uşşak-Aşık; Yar, Canan, Dilber; Gönül, Gül, Bülbül; Dünya, Zahit ve Saki bulunmaktadır.

Bu kavramların bir kısmı yaşadığımız dünyayla bir kısmı ise manevi alemle ilgilidir. Şairin bu kelime ve kavramları ölçülü ve birbirine denk bir biçimde kullandığını görüyoruz. Bir yandan beşeri aleme bağlılık göstermekte diğer yandan da yarın ölecekmiş gibi ahirete hazırlanmaktadır. Bu tespitler Emrah'ın dengeli bir ruhsal derinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak Emrah'ın bütün şiirlerini taradığımız zaman şairimizin **ben ve benlik** kavramları çevresinde çok sayıda metin oluşturduğunu fark ettik. Bu şiirlerden hareketle onun kişiliğinin çözümlenmesi bir başka araştırmamızın konusunu oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

AĞBABA, Avtandil, Erzurumlu Emrah'ın Şiirlerinde Tasavvuf, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.51, Aralık 2013, s. 175-82

AKMAN, Eyüp, Kastamonu Kaynaklarında Erzurumlu Emrah (Müntahabat-ı Eş'ar), (2.bas.) Gazi Kitabevi, Ank. 2011

AKYOL, Türkan, Çeşitli Yönleri ile Erzurum ve Çevresi, Erzurum 1968, s.198

ALANGU, Tahir, 100 Ünlü Türk Eseri, Milliyet Yay., 2 cilt, İst. 1974, s.522-530

ALBAYRAK, Nurettin, Erzurumlu Emrah, Timaş Yay., İst. 2001

ALBAYRAK, Nurettin, Erzurumlu Emrah maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.XI, İst. 1995, s.337-38

ALGAR, Hamid, Nakşibendilik, 4. Bas., İnsan Yay., İst. 2013

ALPTEKİN, Ali Berat, Palandöken'in Zirvesindeki Aşık Erzurumlu Emrah, Akçağ Yay., Ank. 2004

ALPTEKİN, Ali Berat, Erzurumlu Emrah Bibliyografyası, KBY, Ank. 1986

ALPTEKİN, Ali Berat, Şeytan Bunun Neresinde Redifli Koşma Kimindir?, Erciyes, S. 102, Haziran 1986, s.5-10

ALPTEKİN, Ali Berat, Erzurumlu Emrah'ın Türk Cemiyetine Gösterdiği Yol, Erciyes, S. 102, Haziran 1986, s. 20-25

ALPTEKİN, Ali Berat, Halk Hikayelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yay., Ank. 2002

ARİF EFENDİZEDE H.ZİYAEDDİN, Emrah, Açık söz gazetesi, Kastamonu, 4 Şubat 1340/1924

ARTUN, Erman, 19.Yüzyıl Aşıklık Geleneğinde Aşık Erzurumlu Emrah'ın Yeri, Aşık Edebiyatı Araştırmaları, Kitabevi, İst. 2008, s.167-77; Türko-loji sitesi

ARTUN, Erman, Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı, Karahan Kit., Adana 2011, s.375-77

ARTUN, Erman, Aşık Edebiyatı Metin Tahlilleri, Karahan Kit., Adana 2011, s.224-34

ARTUN, Erman, Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri, Karahan Kit., Adana 2011, s.232-35

ASLANOĞLU, İbrahim, Erzurumlu Emrah'a Dair Notlar, Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri. Konya Turizm Derneği Yay., Ankara 1976, s.194-99

ASLANOĞLU, İbrahim, Erzurumlu Emrah'ın Son Günleri ve Ölümü, Türk Folkloru, Ağustos 1986, s. 3-5

ASLANOĞLU, İbrahim, Erzurumlu Emrah'ın Yaşamıyla İlgili Belgeler ve Bilgiler, III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, Eskişehir 1987, s.53-59

AŞKAR, Mustafa, Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı, KBY, Ank. 1998

AŞKUN, Vehbi Cem, Büyük Halk ve Saz Şairi Emrah, Seçme Şiirler ve Selvican Hikayesi, Kamil Matbaası, Sivas 1942

AŞKUN, Vehbi Cem, Emrah Hiçbir Zaman Sahte Şöhret Değildir, Türk Folklor Araştırmaları, C.16, S.321, Nisan 1976, s. 7609-7610

ATILGAN, Halil, Malatya Musiki Folkloru, Malatya Belediyesi Malatya Belediyesi Yay., Malatya 1999, s.68-69

ATILGAN, Halil, Türkülerin İsyanı, Akçağ Yay., Ankara 2003

AYDIN, Seçkin, Aşık Tokatlı Nuri'nin Şiirlerinde Gelenek ve Halk Eğitimi Unsurları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 2001, (Tokatlı Nuri ve Erzurumlu Emrah'a Mal Edilen Şiirler, s. 311-47, 39 şiir)

BAĞIŞ, Orhan, Niyazi-i Mısri Divanında Din ve Tasavvuf, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Eserleri Bilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ank. 1995

BANARLI, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, MEB Yay., İst. 1979, s.852-54

BALİ, Muhan, Ercişli Emrah ile Selvihan Hikayesi, Atatürk Üniv. Yay., Ank. 1973

(BAYRI), M. Halit, Halk Şiiri, XIX. Yüzyıl, Varlık Yay., İst. 1956

BORATAV, Pertev Naili, Türk Folklorunda Erzurum ve Erzurumlu Emrah, Oluş, Aralık 1939; Folklor ve Edebiyat, Adam Yay., İst. 1982, s.40-46

BORATAV, Pertev Naili-Halil Vedat Fıratlı, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Maarif Mat., Ank. 1943

BURSALI MEHMET TAHİR, Osmanlı Müellifleri, C. 2, Matbaa-i Amire, İst. 1333/1915, s. 84; yeni harflerle: Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İst. 1972, c.2, s.91-92

CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yay., Ank. 2005

CERRAHOĞLU, Münir, Çankırı Halk Edebiyatında Tokatlı Nuri'nin Yeri, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, C. 2, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay., Tokat 2015, s.57-65

ÇALDAĞ, M. Mustafa, Şair-Saz-Vaiz Üzerine, Türk Folklor Araştırmaları, S. 123, 1959, s. 2023-24

ÇETİN, İsmet, Hayatta Olmayan Aşıkların Günümüzde Yayılma Alanları ve Erzurumlu Emrah, Erciyes, S. 102, Haziran 1986, s. 10-15

ÇİFCİ, Fazıl, Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler, Kastamonu Belediyesi Yay., Ank. 2006

DAŞDAN, Nihangül. Eflatun Cem Güney'in Halkbilimi ile İlgili Çalışmaları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012

DENİZ, Rasim, Yazmalarda Emrah Mahlaslı Şiirler, Erciyes, S. 101, Mayıs 1986, s. 13-20

DENİZ, Rasim, Emrah'ın Az Bilinen Şiirleri, Erciyes, Erciyes, S. 102, Haziran 1986, s. 26-34

DENİZ, Mehmet, Emrah Divanı Üzerine, Polemik (dergi), S.32, Ank., Aralık 1992

DİZDAROĞLU, Hikmet, Erzurumlu Emrah'ın Yeni Şiirleri, Türk Halk Bilgisi Haberleri, S.125, Ocak 1947

DİZDAROĞLU, Hikmet, Erzurumlu Emrah'ın Neşredilmemiş Şiirleri, Ülkü, S.16, Nisan 1948

DİZDAROĞLU, Hikmet, Halk Şiirinde Türler, TDK Yay., Ank. 1969

DİZDAROĞLU, Hikmet, İki Adaş Saz şairi: Ercişli Emrah-Erzurumlu Emrah, Türk Folkloru, S. 11, Haziran 1980, s. 3-5; S. 12, Temmuz 1980, s. 3-5

DOĞAN, Ahmet, Bayburtlu Celali Baba, Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri, Ank. 1999

DOĞAN, Ahmet Selim, Erzurumlu Emrah'ın Hayatı ve Eserleri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst. 1996

DUMAN, Mustafa, Erzurumlu Emrah Trabzon'a Geldi mi?, Trabzon Halk Kültürü, İst. 2011, s. 305-308

DÜZGÜN, Dilaver, Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Erzurumlu Emrah, Milli Folklor, S. 47, Güz 2000, s. 52-55

DÜZGÜN, Dilaver, Erzurum'da Kahvehaneler ve Aşık Kahvehaneleri, Aktif Yay., Erzurum 2005

DÜZGÜN, Dilaver, Dertli Divanı, Karşılaştırmalı Metin, Fenomen Yay., Erzurum 2011

DÜZGÜN, Dilaver, Eflatun Cem Güney'in Erzurumlu Emrah ile İlgili Çalışmaları, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.51, Aralık 2013, s. 149-58

ELGİN, Mustafa Necati, Divan-ı Emrah, Niksar Belediyesi Yay., Ank. 2014

EMİROĞLU, Selim-Ramazan Çiftlikçi-Kemal Deniz, Masal Babası: Eflatun Cem Güney, MAD Yay., Malatya 2011

ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marifet Yay., İst. 1990

ERGUN, Sadettin Nüzhet, Türk Şairleri, Emrah (Erzurumlu), C. 3, İst. 1935, s. 1269-76

ERKAL, Abdülkadir, Erzurumlu Emrah Divanı, İnceleme, Karşılaştırmalı Metin, Birleşik Yay., Ank. 2014; Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yay., Erzurum 2016

ERTEKİN, Eşref, Erzurumlu Emrah'a Dair, Halk Bilgisi Haberleri, S.116, Haziran 1941

Evliyalara Ansiklopedisi, C.6, Türkiye gazetesi Yay., İst. 1992

FEYZİOĞLU, Nesrin, Erzurumlu Emrah'ın Derlenmiş ve Bestelenmiş Şiirleri, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 7, S.1, 2006, s. 175-82

(FINDIKOĞLU), Ziyaeddin Fahri, Erzurum Şairleri, Sanayi-i Nefise Mat., İst. 1927, s. 71-80; Eski ve yeni harfli basım: Haz.: Abdülkerim Dinç, Erzurum 2011 Dizisi, Ank. 2010, s.74-79

GÖKSEL, Necati Turgut, Aşık Emrah, Hayatı-Edebi Şahsiyeti ve Şiirleri, Tuğrul Mat., Niğde 1970 (iç kapak:1966)

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Tasavvuf, Gerçek Yay. İst. 1985

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Mezhepler ve Tarikatlar, Gerçek Yay. İst. 1985

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Yunus Emre ve Tasavvuf, Remzi Kitabevi, İst. 1961

GÜLÇİÇEK, Demet, Aşık Kollarında Gelenek, Etkileşim, Eğitim ve Pir Sultan Abdal Kolunun Oluşumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 2012

GÜNAY, Umay, Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yay., Ank. 1992

GÜNDÜZ, Erol, Divan Şairi Kazakzade İbrahim Ta'ib'in Koşmaları, UTEK 2014, Saraybosna 2014, s. 221-35

GÜNER, Ahmet, Tarikatlar, Milliyet Yay., İst. 1986

(GÜNEY), Eflatun Cem, Erzurumlu Emrah, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri, Vilayet Mat., Sivas 1928

GÜNEY, Eflatun Cem-Çetin Eflatun Güney, Erzurumlu Emrah, Hayatı ve Şiirleri, İstanbul Maarif Kütüphanesi ve Mat., İst. 1950, 1960 (2. Basım)

GÜNEY, Eflatun Cem, Halk Şiiri Antolojisi, Varlık Yay., İst. 1958

HÜSEYİN VASSAF, Sefine-i Evliya, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2011

İNAL, İbnü'l-Emin M. Kemal, Son Asır Türk Şairleri, Cüz: II, MEB Yay., İst. 1969, s.313-14

İZ, Mahir, Tasavvuf, Rahle Yay., İst. 1974

KAÇAR, Burhan, Erzurumlu Emrah'ın Hayatı Hakkında Bazı Düşünceler, VIII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, Eskişehir 2000, s. 127-37

KARA, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İst. 1985

KARADAĞ, Metin, Erzurumlu Emrah, Yaşamı-Sanatı-Şiirleri, Ayyıldız Yay., Ank. 1995

KARADAĞ, Metin, Yunus Emre'nin Erzurumlu Emrah Üzerindeki Etkileri, Milli Kütüphane Yunus Emre Sempozyumu, (Bildiriler), Ank. 1990, s.183-98; Milli Kültür, S. 74, s.

KARADAYI, Osman Nuri, Şiirlerinden Hareketle Erzurumlu Emrah'ın Tarikat Çevreleri ile İrtibatı ve İlahi Aşk Anlayışı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 52, Haziran 2014, s. 215-41

KASIR, Hasan Ali, Erzurum Şairleri, Dergah Yay., Erzurum Kitaplığı, İst. 1999, s. 88-93

KAYA, Doğan, Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar, AKM Yay., Ank. 2001, s.67

KAYA, Doğan, Aşık Ruhsatı, Sivas Belediyesi Yay., Sivas 2011

KAYA, Doğan, Edebiyatımızda Aşık Kolları ve Şenlik Kolu, Aşık Edebiyatı Araştırmaları, Kitabevi, İst. 2000, s.13-23

KAYA, Doğan, Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ank. 2007

KOZ, M. Sabri, Edebiyatımızda Ortak Mahlaslar Sorunu, Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, Bildiriler, Eskişehir 1987, s.169-79

KOZ, M. Sabri, Aşık Kolu, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.1 , Dergah Yay., İst. 1977, s.195

KÖKSAL, Hasan, Erzurumlu Emrah'ın Şiirlerinde Aşk ve Telmihi Unsurları, Erciyes, S.101, Mayıs 1986, s. 20-30

KÖKSAL, Hasan, Erzurumlu Emrah'ta İlahi Aşk, Erciyes, S. 102, Haziran 1986, s. 26-34

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, XIX uncu Asır Saz şairlerinden Erzurumlu Emrah, Evkaf Mat., İst. 1929

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, XIX uncu Asır Saz şairlerinden Erzurumlu Emrah –Aşık Dertli, Kanaat Kitabevi, İst. 1940

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Saz Şairleri, 5 cilt, Milli Kültür Yay., Ank. 1966

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank. 1976

KURNAZ, Cemal, Hayali Bey Divanı'nın Tahlili, Kurgan Edebiyat, İst. 2012

KURNAZ, Cemal-Mustafa Tatçı, Bayburtlu Celali ve Şiir Dünyası, MEB Yay., Ank. 2000

MEHMET ABDULAZİZ ERZURUMİ (Hazırlayan), Divan-ı Emrah, Şems Mat., İst. 1332 (1916)

(ONAY), Ahmet Talat, Aşık Tokatlı Nuri, Çankırı 1933, s. 11-28

ONAY, Ahmet Talat, (Haz. Cemal Kurnaz), Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, Akçağ Yay., Ank. 1996

ORAL, M. Zeki, Tokatlı Aşık Nuri, Niğde Halkevi Yay., Köy Öğretmeni Basımevi, Ank. 1936

ÖZARSLAN, Metin, Erzurum Aşıklık Geleneği, Akçağ Yay., Ank. 2001

ÖZDEMİR, Ahmet, Cönklerden Günümüze Halk Şairlerimiz, İst. 1993, s.109-116

ÖZEROL, Süleyman, Hekimhanlı Ozan Kul Emici, MAD Yay., Malatya 2013.

ÖZTELLİ, Cahit, Erzurumlu Emrah'a Mal Edilen Şiirler, FAK Yıllığı-1975, Ank. 1975, s.44-76

ÖZTELLİ, Cahit, Sahte Şöhret Bir Ozan: Erzurumlu Emrah, Ank. 1976

ÖZTELLİ, Cahit, Erzurumlu Emrah Hakkında Yeni Notlar, Türk Folklor Araştırmaları, C. 2, S. 29, Aralık 1951, s.454-55

ÖZTELLİ, Cahit, Vahit Lütfi Salcı'nın Gizli Hazinesi, Türk Folklor Araştırmaları, C. 2, S. 31, Şubat 1952, s.484

ÖZTELLİ, Cahit, Emrah'ın İkinci Baskısı, Türk Folklor Araştırmaları, C. 2, S.25, Ağustos 1951, s.390-91

ÖZTELLİ, Cahit, Emrah (Erzurumlu) mad. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 3, Dergah Yay., İst. 1979, s.39-40

POYRAZOĞLU, Ahmet, Ercişli Aşık Emrah, Değişleri, İst. 2001

SAKAOĞLU, Saim, Ercişli Emrah, KBY, Ank. 1987

SAKAOĞLU, Saim, Erzurumlu Emrah'ın Türk Saz Şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar, Erciyes, S.101, Mayıs 1986, s. 31-34

- SAKAOĞLU, Saim, Emrah'ın Hayatı ve Hakkında Yapılan Yayınlar, Erciyes, S.101, Mayıs 1986, s. 3-5
- SAKAOĞLU, Saim-Ali Berat Alptekin, Türk Saz Şiiri Antolojisi, (14-21. Yüzyıllar), Akçağ Yay., Ank. 2006
- SAKAOĞLU, Saim, Eflatun Cem Güney, Kömen Yay., Konya 2014
- SAKAOĞLU, Saim, Aşık Edebiyatı Araştırmaları, Kömen Yay., Konya 2015
- SALCI, Vahit, Aşık Emrah, Hayatı ve Sanatı, Yeni Türk Mec., C. 6, S. 61, İst. 1938, s. 1291-96
- SALCI, Vahit, Aşık Emrah ve Sanatı, Yeni Türk, S.41, İst. 1936, s. 271
- SARAÇOĞLU, Ali, Ercişli Emrah, Gökyüzünde Bölük Bölük Turnalar, KBY, Ank. 1999
- SEVENGİL, Refik Ahmet, Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri, Atlas Kit., İst. 1965, s.279-84
- SEYİDOĞLU, Bilge, Emrah'ın sesi, , Erciyes, S.101, Mayıs 1986, s. 9-12
- ŞAHİN, Hüseyin-Süleyman Özerol, Arguvan Türküleri, Halkbilimsel Bir Araştırma Denemesi, Akev Yay., İst. 2004
- ŞENEL, Süleyman, Kastamonu Aşık Fasılları, C. 1,İst. 2007,s. XXXIII
- ŞİMŞEK, Selami, Erzurumlu Emrah'ın Şiirlerinde Tasavvufî Neşve, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Erzurum 2007
- TAN, Nail, Halk Edebiyatı Bir Sarp Kale, Kültür Ajans, Ank. 2012
- TAN, Nail, Öz, Köz, Söz, Türk Halk Kültürü Araştırmaları, Kültür Ajans, Ank. 2014
- TAN, Nail, Yel Kayadan Ne Aparır, Ankara 2016
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, XIX. Asır Türk Edebiyatı, Çağlayan Kitabevi., İst. 1976, s.101-103
- TATÇI, Mustafa, Yunus Emre Divanı, 2 cilt, KBY, Ank. 1990
- TATÇI, Mustafa, Hayreti Divanında Din ve Tasavvuf, Horasan Yay.,Ank. 2009
- TOSUN, Necdet, Bahaeddin Nakşibend, İnsan Yay.,İst. 2004
- TOYGAR, Kamil, Erzurumlu Emrah'ın Anıt Mezarının Açılışı Münasebetiyle, Erciyes, S. 102, Haziran 1986, s. 3
- TÜRK HALK MÜZİĞİ SÖZLÜ ESERLER ANTOLOJİSİ, 3 Cilt, TRT Yay., Ank. 2000-2002
- URAL, Orhan, Dost Elinden Gelen Turna, Erzurumlu Emrah, Hürriyet Yay., İst. 1976; Özgür Yay. İst. 1984, 2000
- URAZ, Murat, Aşık Emrah, Hayatı ve Seçme Şiirleri, Yeni Şark Kitabevi, İst. 1940; Aydınlık Basımevi, İst. 1943
- (YAMAN), Talat Mümtaz, Erzurumlu Emrah'ın Neşredilmemiş Koşmaları, Halk Bilgisi Haberleri, S.41, 1944
- YARDIMCI, Mehmet, Emrah ve Emrah Kolundaki Tokatlı Aşıklarda Gelenek ve Etkileşim, VIII. UATHES, Eskişehir 2000, s. 281-91

YARDIMCI, Mehmet, 16. Yüzyıldan Günümüze İz Bırakan Zileli Şairler, Zile Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2004

YARDIMCI, Mehmet, Aşıklarımız, Ürün Yay., Ank. 2013, s. 329-50

YILDIZ, Alim, Şeyh Halid Divanı, Esform Ofset, Sivas 2004

(YURDATAP), Selami Münir, Erzurumlu Emrah Divanı, İst. 1947

YURDATAP, Selami Münir, Erzurumlu Aşık Emrah, Bozkurt Kit., İst. 1963

ANADOLU GİYİM KUŞAM VE SÜSLENME SÖZ HAZİNESİNDEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLER

TURKISH WORDS FROM ANATOLIAN CLOTHING AND ORNAMENTATION IN THE TREASURE TERM

ТЮРКСКИЗМЫ В ЛЕКСИКЕ ОДЕЖДЫ И УКРАШЕНИЙ АНАТОЛИИ

Baybars GÜLENSOY*

ÖZ

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce, dünyanın çok çeşitli coğrafyalarında yurt tutmuş ve devlet kurmuşlardır. Orta Asya, Karadeniz'in kuzeyi, Hazar ve çevresi, Mezopotamya, Ön-Asya, Kafkaslar Asyanın Güney-Batı gibi bu yerlerinde, hem bozkır hem de şehir medeniyetlerinin zengin örneklerini bu medeniyet ve kültürün ağırlığını dil, yer adları ve inançlar oluşturmuyordu.

Bunların yanında etnografik yaşam kültürü de yeni yurtlarında yerini alıyordu. Doğal olarak yurt edindikleri Anadolu topraklarında günlük giyim-kuşam ve süslenme kültürünün izleri, yeni coğrafyanın kültürüyle birleşerek söz varlığının çoğalmasına neden olmuştu.

Bu makalede; Anadolu'da tarih boyunca giyim-kuşam ve süslenmeyle ilgili söz hazinesindeki Türkçe sözcükler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, giyim-kuşam, süslenme, söz hazinesi, Türkçe sözcükler.

ABSTRACT

Before the Turks came to Anatolia, they settled in various geographies of the world and established states. In these parts of Central Asia, the north of the Black Sea, the Caspian and its surroundings, Mesopotamia, Pre-Asia, the Caucasus South-West of Asia, rich examples of both steppe and urban civilizations were formed by language, place names and beliefs.

In addition to these, the ethnographic life culture was also taking its place in their new home. Naturally, the traces of daily clothing and decoration culture in the Anatolian lands where they settled in, combined with the culture of the new geography caused the increase of vocabulary.

* Selçuk Üniversitesi Grafik Sanatları Müteveffa Öğretim Görevlisi. Konya/TÜRKİYE
(Baybars Gülensoy /20 Aralık 1964-08 Aralık 2011/Ölümünün 10. Yılı)

In this article; Turkish words in the vocabulary related to clothes and ornamatation in Anatolia throughout history have been discussed.

Key Words: Anatolia, clothes, ornamatation, vocabulary/treasure, Turkish words.

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya, Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa gibi geniş coğrafyada yurt tutup, devletler kurmuşlar, fetihler ve savaşlarla birlikte bozkır medeniyetinin zengin örneklerini gittikleri coğrafyada yaşayan insanlara da öğretmişlerdir.

Türk tarihinin en eski kavimlerinden olan Hunlar, hem Asya'da hem de Orta Avrupa'da (Macaristan ovalarında) hüküm sürmüşler, **Pazırık** gibi kurganlarda ve ona benzer yüzlercesinde Hun sanatının zengin örneklerini, sanki kendilerinden sonraki nesillere ulaştırabilmek için gizlemişlerdir. Macaristan'da çıkarılan hazinelerdeki altın, gümüş ve bronz süs eşyaları ve takılar Hun sanatının zengin örnekleri olup, Nejat Diyarbekirli'nin '**Hun Sanatı**' adlı eserinde de yerlerini almıştır.

Karadeniz'in kuzeyindeki **Deşt-i Kıpçak** (Kıpçak ovalarında)'ta devlet kurup uzun yıllar yaşamayı başaran **Sakalar** ile **İskitlerin** *giyim-kuşam, süslenme, kap-kacak (mutfak), at koşum ve çiftçilikle* ilgili etnografik malzemeleri Saint Petersburg'daki ünlü *Ermitaj Müzesi*'nde sergilenmektedir. İskit sanatının zengin malzeme örnekleri, büyük boy dört ciltlik Rusça '**İskitler**' adlı eserde yer almaktadır.

Peçenek ve Kuman-Kıpçak eserlerinin güzel örnekleri bugün Avrupa'nın pek çok müzesinde sergilenmektedir.

Milattan önce yaşayan bu Türk kavimlerinin yanında, bugün Sibirya'ya adını veren Sabir Türkleri, torunlarının pek çoğu bugün Kafkasya'da yaşayan Avar Türkleri, Doğu Türkistan'da devlet kuran eski Uygurların torunları Yeni Uygurlar ile Budizmi benimsemiş olan Sarı Uygurlar; IX. yüzyıldan itibaren Batı'ya yönelerek Anadolu, Azerbaycan, İran, Suriye ve Kerkük-Tellafer-Tuzhurmatu-Musul üçgeninde yaşayan Irak Türkmenleri (Oğuzlar) Türk kültürünün taşıyıcılarıdır.

VIII. yüzyılda Orhun vadisinde devlet kurmuş olan 'Köktürkler', yalnız bıraktıkları 60'a yakın yazıt ile tanınmazlar. **Kültigin, Bilgekağan ve Tunyukuk yazıtları** bize eski Türklerin dili, sosyal hayatı, devlet düzeni hakkında bilgi verdiği kadar, onlardan kalan ve bugün Moğolistan'ın başkenti Ulaanbaator'daki Millî Müze'de sergilenen 'Köktürk Hazinesi' de o devrin giyim-kuşam ve süslenme malzemeleri hakkında bilgi vermektedir. Nisan 2007'de

İstanbul'da Sabancı Müzesi'nde '**Cengiz Han ve Oğulları**' adlı zengin sergi içinde yer alan '**Köktürk Hazineleri**' seksiyonundaki *bilezik, yüzük, kolye, başlık* gibi çeşitli süs eşyalarının güzelliği ve zenginliği eski Türk insanının süslenmeye verdiği önemin belgeleridir.

Türk erkeği de savaş ve barışta özel giyim-kuşamına dikkat etmiş, hattâ süslenmesini de bilmıştır. Bugün Kazakistan'ın başkenti Almatı'nın merkezinde, uzun bir sütunun üzerinde ayakta dimdik duran '**Altın elbiseli adam**' heykeli, binlerce yıl önceki Türk giyim-kuşamının zenginliği yanında sanat yönünü de göstermektedir.

Bugün Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da devlet kurup adlarına para bastırmış olan Türkler ile, Rusya'nın idaresi altında yaşayan Kırım, Kazan, Mişer, Başkurt, Çuvaş, Kapakalpak, Nogay Türkleri, Sibirya Tatarları, Altay-Şor-Lebet-Kaça-Koybal Türkleri ile Romanya ve Moldavya toprakları içinde yaşayan Gagavuz ve Romanya Tatarlarının giyim-kuşam ve süslenme malzemeleri ayrı güzellikte ve zenginliktedir.

Milattan önceki yıllarda, Roma ve Bizans imparatorlukları zamanında Anadolu'ya gelen Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Saka Türklerinin beraberlerinde taşıdıkları giyim-kuşam ve süslenme örnekleri bugün onların torunları tarafından Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kullanılmaktadır. Diyarbakır yöresindeki Karacadağ'da yaşayan Türkmenlerin; Muş ovasında yaşayan Karapapakların; Kars ve Iğdır yörelerinde yaşayan Azerilerin; Elâzığ, Malatya, Adıyaman, Urfa yöresinde yaşayan Türkmenlerin; Toroslarda yaşayan Yörük-Türkmenlerin; Aladağlarda ve Batı Anadolu'da yaşayan Yörük ve Türkmenlerin giyim-kuşamları ile süslenme tarzları birbirinden çok farklı ve zengindir.

Türkler Anadolu'yu yurt tuttuktan sonra, çeşitli yörelerde yaşayan yerli halklarla da bir arada yaşamasını bilmişler, onlara kendi dil ve kültürlerini öğrettikleri gibi, onların dil ve kültürlerinden de etkilenmişlerdir. XVI. yüzyılda Kıbrıs'ın fethi ile Anadolu'nun Konya-Karaman-Kayseri-İçel yörelerinden bu yeni topraklara göçürülen binlerce Türk aile yerli Kıbrıslıların giyim-kuşam, dil ve kültürlerinden etkilendikleri gibi, 500 yıl içinde onlara da *mutfaktan kap-kacağa, giyim-kuşamdan süslenmeye* pek çok öge vermişlerdir. Bugün Rumca konuşup, Türk'ün baklavasını, helvasını, peynirini, karnıyarığını, pilâvını yiyecek, şalvarını, cepkenini, terliğini giyen Rumların sayısı oldukça fazladır. Kıbrıs Rumcasında yaşayan Türkçe kelimeler hakkında **Prof. Dr. Şerif Baştav** ile Kıbrıslı halkbilimcisi **Mahmut İslâmoğlu**'nun verdiği bilgiler ufkumuzu genişletmektedir.

Türkerin Anadolu'yu vatan tutmasından sonra 24 Oğuz boyundan *Kayı, Bayat, Kınık, Kızık, Peçenek, Yıva, Yüreğil, Salur, Çavuldur, Dodurga* vb. gibi en az 22'si Anadolu'nun çeşitli yörelerini yerleşmişlerdir. Daha sonraki yıllar içinde *Türkmenler, Özbekler, Azeriler, Karapapaklar, Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Kazan Tatarları, Mişerler, Kırım Türkleri* ve *Tatarları* ile *Kafkas Türklerinden* büyük bir bölümü de Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu boyların her biri kendi ağız özelliklerinin yanında, giyim-kuşam ve süslenme malzemelerini de

beraberlerinde getirmişler, daha sonra komşu halklardan ve öteki Türk boylarından da etkilenerek bu malzemelerini zenginleştirmişlerdir.

Anadolu insanının Orta Asya'dan taşıdığı giyim-kuşam malzemeleri hem çok renkli, hem de çeşitlidir. Toroslarda yaşayan Türkmen kadınlarının başlık, kolye, bilezik, yüzük vb. gibi takıları altın, gümüş ve bronzdan imal edilmiştir. Giydikleri elbiselerin desenleri çiçekli, renkleri kırmızı, sarı, mavi ve tonlarıdır. Şalvarlarının kesimi, yapısı, ağı bile Rumeli, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan kadınlarıninkinden farklıdır. Bu farklılık öteki bölgeler için de geçerlidir.

Türk insanı Anadolu'ya geldikten sonra Arap, Fars, yerli Rum, yerli Ermeni gibi halkların söz hazinesinden bazı sözcükleri almışlar, kendi ses ve biçim yapısına göre değiştirerek bugüne kadar da kullanmışlardır. Meselâ:

Abâni, ağabani “Kadınların giydikleri bir tür üstlük” < Farsça: *abânî*

Abiye “Giyinik, gece kıyafeti giymiş” < Fransızca: *habille* < *Habiller* ‘giydirmek’

Aksesuvar “Eklenti, süs” < Fransızca: *accessoire* < Latince: *accedere*

Alagarson “Oğlan gibi (saç kesimi)” < Fransızca: *a la garçon*

Alyans “Nikâh yüzüğü” < Fransızca: *alliance*

Atlet “Fanila” < Fransızca: *athlete* ‘sporcu’

Blucin < İngilizce: *blue* ‘mavi’ + *jeans* “bir tür pamuklu kumaş”

Bluz < Fransızca: *blouse*

Bot “Postal, çizme” < Fransızca: *botte*

Broş “Göğüs takısı” < Fransızca: *broche*

Bukle < Fransızca: *boucle* < Latince: *buccula*

Çorap < Farsça: *cûreb/gûreb*

Dekolte “Gerdanı açık giysi” < Fransızca: *decolte* < Latince: *collum* ‘boyun’

Dölbent, dörbent, tülbent < Farsça: *dülbent*

Entari, enteri, entere < Arapça: *‘anterî* < Farsça: *enderî* [< ender ‘iç’]

Fistan < Yunanca: *fustani*

Fötr, foter “Bir tür şapka” < Fransızca: *feutre* ‘keçe’

Fön < Almanca: *föhn* ‘Alplerde esen sıcak güney rüzgârı’

Fular < Fransızca: *foulard* ‘hafif atkı’

Frapan ‘göz alıcı’ < Fransızca: *frappant* ‘çarpıcı’

Gerdanlık < Farsça; *gerdan* + Türkçe: *lık*

Gondura, kundura < İtalyanca: *condura* ‘imalât; fabrikasyon’ < Latince: *condere* ‘kurmak, inşa etmek’

Gürdale, kurdale < İtalyanca: *cordola* ‘ince şerit’

Jarse “Bir tür yünlü kumaş” < *Jarsey* ‘İngiltere’de bir ada’

Jartiyer “Çorap bağı” < Fransızca: *jarretiere* < *jarret* ‘bacağın iç tarafı’ < Keltçe

Kaşkol < Fransızca: *cachecol* ‘boyunluk’

Kasket < Fransızca: *cascuette*

Kolye < Fransızca: *collier* < Latince: *collare*

Kravat < Fransızca: *cravate* < Özel ad: Croate ‘Hırvat’

Külöt ‘don’ < Fransızca: *culotte* < *cul* ‘kıç’

Pantolon, pantol, pontur, pontur, potur “Pantolon” < Özel ad: *Pantolone* ‘Bir İtalyan palyaçosunun adı’

sözcükleri Türkçeye ödünç girmiş yabancı kökenli sözcüklerdir. Daha bunlar gibi onlarca örnek verebiliriz.

Türkler Anadolu’ya geldiklerinde binlerce Türkçe sözü de ‘dillerinde taşıyarak’ getirdiler. Bunlardan bazıları Asya’dan geldikleri yörenin ses özelliğine göre kullanıldığı için bin yıla yakın bir süredir de aynı biçimde kullanılageldiler. Böylece, dilcilerin ‘*Türkiye Türkçesi Ağızları*’ ya da ‘*Anadolu ve Rumeli Ağızları*’ adını verdikleri ağızlar ortaya çıktı. Bu ağızlarda yaşayan sözcüklerin farklılığından dolayı çok zengin varyantlar oluştu. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan 12 ciltlik ‘*Derleme Sözlüğü*’ ile bu sözlüğün 3 ciltlik ‘*Kavramlar Dizini*’nde bu zenginliklerin %90’ı gösterilmiştir. Henüz bu sözlüğe giremeyen köy ve ilçelerin söz hazinesi de tarandığında sözlüğün daha zenginleşeceği açıktır. Biz, ‘*Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*’nü hazırlarken bu farklılıklardan yararlandık.

Aşağıda vereceğimiz Türkçe giyim-kuşam ve süslenme ile ilgili sözcükler örnek mahiyetinde olup, bu söz hazinesinin engin ve zenginliğini vurgulayacaktır. İşte örneklerden bir bölümü:

Ağaçalık, ağçalık “Köy kadınlarının iş yaparken giydikleri, uçkurlu, geniş ağı ve uzun gâçalı don, şalvar” < Tü. *ağ+ı+çalık* ‘verev şekilde kesilmiş olan”

Ağlık, ahlık, ahlık, ağluk, aklık “Pudra, düzgün, allık” < *ak+lık*

Akıma “1) Enli bilezik; 2) Bir tür nakış; 3) Birkaç dizi gerdanlık < *ak-(ı)t-ma*

Akdon “İç pantolonu” < *ak* ‘beyaz, ak’ + *don* [< ET. *ton*] ‘elbise, giysi’

Alaca, alaça “Bir tür çubuklu kumaş” < *ala* ‘bir renk; alaca, karışık’ + *ca* ‘küçültme eki’

Alın bağı, alın çatkısı, alın çekisi “Alına bağlanan tülben” <

alın+bağ+ı/çat-kı+sı/çek-i+si

Arkalık, arkalık kuşak “Arkaya bağlanan kuşak” < *arka+lık kur+şa-k*

Arpacık “Erkek entarisine (geceliğine) yapılan bir tür nakış” < *arpa+cık* [krş. *Arpacık* “Küçük soğan”]

Asgı, asgu, ashu “Kadınların zincirle boyunlarına taktıkları altınlar” < *as-kı*

Aşık “Kadınların bir süs eşyası” < *aşık*

Aşıрма “Çarığın burnundaki ipler” < *aş-ır-ma*

At göğüslüğü/göküslüğü “Bir tür çorap nakışı” < *at göküs+lük+ü*

Argu, atkı, atkul “Atkı” < *at-kı*

Bardak, bağirdak, bagardak, bagartak, bağartlak, bağitlak, bardak,

bardaklık, bavırdak, boğırdak “çocuk düşmesin diye beşiğe veya salın çağa bağlanan kuşak” < **bağır+dak**

Bağ, bağacık, bağcak “Çorap bağı, ip” < **bağ+(a)cak/+cık**

Belcik, bellik, betlik “Bele bağlanan kuşak, kemer” < **bel+cek/+lik/+tik**

Belek, belag, bele, beleg “Kundak” < **bele-g/-k**

Beşibiryerde “Beş altından oluşan gerdanlık” < **beş+i+bir+yer+de**

Bezek, beyek, bezenk “Süs, ziynet” < ET. **beze-** ‘süslemek’ + **-k**

Bıyık “Bıyık” < ET. **bıdık < bıdık < bıdık**

Bilezik, bilenzik, bilersük, bülezük “Bilezik” < ET. **bilezük < bilek+yüzük**

Boncuk < ET. **bonçuk/monçuk**

Boylama “Kadın entarisi” < **boy+la-ma**

Börük “Kadın saç örgüsü” < **böl-(ü)k**

Bürgü, birük, börge, börük, bürme, bürü, burgu, bürümcük, bürün cük < **bür-/(ü)n-/-gü/-ük/-me/-ü**

Çapıt, çaput, çapurt “Paçavra” < ET. **çapgut**

Çarık, çaruk “Ayağa giyilen öküz başı derisinden yapılmış hafif ayak kabı” < ET. **çaruk**

Çatgı, çatkı “Alına bağlanan iki parmak eninde tülbent” < **çat-gı/-kı**

Çedik, çeduk, çeltik < **iç+edik** < ET. **etik/etük**

Çelgi “Başa bağlanan yemeni” < **çal-** ‘bağlamak’ + **gı**

Çıngıl, cıngır, çingil, “Boncuk, nazarlık” < **çın/cın** “Çınlama sesi” + **gır/gil**

Çevirgele “Tesbih” < **çevir-ge+le**

Dağar “Deri torba” < ET. **tagar**

Dakı, dahı, dakıntı, dakgı, daku “Takı, süs olarak takılan kolye, küpe, bilezik” < **tak- -ı [n-tı]**

Değirmi, degerni, degirmi, değirme, değirme, değmi, demi “Yemeni, yazma” < **değirmi** < ET. **tegirmi** ‘Daire şeklinde olan herşey’

Değişim, değişik, değiştirek, deyişeyh, deyişik “Yedek iç çamaşırı” < **değiş-** (**im/ik/tir-ek**)

Depelik, depeçelik “Altın ve gümüşlerle süslü başlık” < **tepe+lik** (+/çe+lik)

Dolak “Başörtüsü, tülbent, boyun atkısı” < **dola-(a)k**

Dolama “Mintan, gömlek; entari; önlük” < **dol-a-ma**

Düzgü “Kıyafet, üst baş” < **düz-** “düzeltmek, hazırlamak” + **-gü**

Düzgün “1. Allık; 2. süs, ziynet” < **düz-gün**

Duvak “Gelin kızların başına örtülen al ya da ak örtü” < ET. **tugak** “yüz örtüsü, kırmızı tül” < **tug+ak**

Elcik, elcek “Eldiven” < **el+cek/+cık**

Elpimek “Kumaş, elbise eskimek” < **eprimek** < ET < **opramak**

Giyisi, geysi, geygi, geyim, geyme, giyim, giyesi/keymek, keysi, keysi lik < ET. **ked(δ)- /im,-si, -gi, -me,-esi**

Göğüslük “Önlük” < ET. *kögüz+lük*

Gömlek, gönek, gönnek, göynek, köynek, könek, kövnek, köyneyh

“Gömlek” < ET. *könleg* < *kög* “göğüs” + *lek*

İlik, ilgik “İlik” < *il-* “İlmek, iliştmek; bağlamak” + *-k*

Kâkül, kâhkül “Alının üstünde bırakılan saç” < Moğolca: *kekül* [>

Farsça: *kâkül* > Türkçe]

Keşik, keşük, kesik “Renkli yünden balbağı” < Tü. *keşik* “sıra, nöbet” [< Moğolca: *keşig*]

Keysi, bk. **Giysi**

Kolbağ, kolbağı, kolçak, golçak, kolluk, kolsuz “Yelek” <

kol+bağ/+bağı/+çak/+luk/ +suz

Kuşak < ET. *kurşag* “kemer” < ET. *kur* “kemer”+*şa-k*

Kuşanmak “Giyinmek, kemer takmak” < *kur+şa-n-*

Oyulgama, oyulka “Gömlek dikişi; kalın, seyrek dikiş” < *oy-(u)l-ga+ma*

Ödük “Çocuk ayakkabısı” < *edik*

Saçbağı < *saç+bağ+ı*

Saçlık < *saç+lık*

Sakal < ET. *sakal*

Sakalduluk, sakalduruk, sakındırak, sakındırık “Sivas ve yöresi kadın giyiminde boyuna takılan gümüşten yapılmış aksesuar” < *sa-kal+duluk/+duruk/+dırak/+dırık* ‘addan ad yapan ek’

Sarık, saruk < *sar-(ı)k*

Sıkma, sıkman, sıktırma, sıttırma “İç gömleği” < *sık-ma/-man/-tır-ma/*

Sırt, sırtlık “Gömlek” < ET. *sırt* ‘sırt, arka’+*lık*

Silgi, silcek, silgeç “Başörtüsü, çarşaf” < *sil-* ‘Temizlemek’ + *-gi/-cek/-geç*

Sürtük “Pudra” < *sür-t-(ü)k*

Sürütme “Terlik” < *sür-(ü)t-me*

Takı, takıntı, takım, takıncak “Süs eşyası” < *tak-ı/-(ı)n-tı/-ım/(ı)n-cak*

Terlik < *ter+lik*

Toka < ET. *toku*

Uçgur, uçkur, uhcur, uçkur “Şalvar ya da don kuşağı” < *iç+kur* ‘kuşak’

Üzdürge “Ustura” < *üz-* ‘yüzmek’+*-dür-ge*

Üzüh, üzük “Yüzük” < ET. *yüzük*

Yağlık “Büyük mendil” < *yağ+lık*

Yaneç, yaneş, yangış, yanış “Nakış, süs” < *yanış*

Yanakdöğen < ET. *yangak+tög-en*

Yen, yeng, yin, ying “Giysi kolu” < ET. *yeng*

Yolgu “Ustura” < ET. *yüligü* “ustura”

Yüssük, yüzük < ET. *yüzük*

Verdiğimiz bu örnekler Anadolu ağızlarında yaşayan Eski Türkçe sözcüklerin yalnız bir bölümü olup, daha fazlası için “*Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*”ne bakılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Baybars Gülensoy, *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul 2007. MOTİF Vakfı yayınları.
2. TDK, *Derleme Sözlüğü*, XI Cilt, Ankara.
3. Tomris Tunç, *Derleme Sözlüğünün Kavramlar Dizini*, 3 Cilt. Ankara, TDK yay.

**SAZA YAZILAN ŞİİRLER VE HEKİMHAHLI ESİRİNİN
SARI TURNAH ADLI ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**A RESEARCH ON 'SARI TURNAH' POEM OF HEKİMHAHLI ESİRİ
AND POEMS WRITTEN FOR 'SAZ'**

**СТИХИ, НАПИСАННЫЕ ДЛЯ САЗА, И АНАЛИЗ
СТИХОТВОРЕНИЯ «САРЫ ТУРНАМ» ИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ХЕКИМХАНЛЫ**

Necdet KURT*

ÖZ

İnsanoğlu eskiden beri birçok canlı ve cansız nesneler ile arasında birtakım bağlar kurmuştur. Örneğin eski zamanlarda koruyucu bir unsur, avlanma arkadaşı ya da dini bir sembol olarak görülen evcil hayvanlar, günümüzde ailenin bir ferdi gibi tanımlanmakta ve sahipleri tarafından genellikle ailenin bir ferdi gibi görülmektedir (Plemons, 2008). Yine insanlarla mekânlar, kişisel araçlar veya enstrümanlar gibi birçok nesne arasında da güçlü bağlar oluşabilmektedir. Bağ kurulan bu nesnelerle ilgili üretilmiş olan türkû, şiir vb. çok sayıda edebi metin mevcuttur. Bu bildiride de âşıkların sazlarına taktıkları isimler ve Hekimhanlı Esirî'nin sazına yazdığı, sazı ile arasındaki duygusal bağ anlatan “Sarı Turnam” adlı şiir incelenmiştir.

Anahtar Kelime: Hekimhanlı Esirî, Sarı Turna, Saza yazılan şiirler.

ABSTRACT

Since ancient times, mankind has established some bonds with many living and non-living objects. For instance, domestic animals, which were seen as a protective element, hunting companion or a religious symbol in ancient times, are now defined as a member of the family and are generally seen as a member of the family by their owners (Plemons, 2008; Onur, 2012). Strong bonds can also occur between people and many objects, such as spaces, personal tools, or instruments. There are many pieces of literature created like folk songs, poems, etc. about those objects that people bounded. In this paper, the names the bards gave to their musical instruments and the poem “Sarı Turnam” written by Hekimhanlı Esirî, which describes the emotional connection with his saz, were examined.

Key Words: Hekimhanlı Esirî, Sarı Turna, Poems written for 'Saz'.

* Halkbilim Uzmanı. İZMİR/TÜRKİYE
(egecaddesi@hotmail.com)

Giriş:

Aşıklar dünyayı tanımlarken kendi iç dünyalarından hayata bakışları ve kendilerine özgün mizaçları doğrultusunda tanımlar ve eserlerini bu mizaç çerçevesinde üretirler. Bazı âşıklar kendilerine bir yoldaş olarak kabul ettikleri sazlarını, adeta bir insan yerine koyarak vefalı bir dost-arkadaş gibi görmüşler ve sazları ile aralarında duygusal bir bağ kurmuşlardır. Bundan dolayı öteden beri birçok aşığın sazlarına çeşitli şiirler yazdığı ya da çeşitli isimler koyduğu bilinmektedir. Bu durum âşıklık geleneğinin bir gerekliliği olmasa da geleneğe aykırı bir durum da değildir.

15.yy. ozanlarından Pir Sultan Abdal sazına “Sarı Tanburam” diyerek hitap etmiş, onu adeta insan yerine koyarak hem dertleşmiş hem de hasbihal ederek aşağıdaki dizeleri söylemiştir.

*Gel benim sarı tanburam
Sen ne için inilersin
İçim oyuk, derdim büyük
Ben anınçin inilerim*

*Koluma taktılar teli
Söyletirler bin bir dili
Oldum ayn-ı cem bülbülü
Ben anınçin inilerim*

*Koluma taktılar perde
Uğrattılar bin bir derde
Ayn-ı cem gecesi nerde
Ben anınçin inilerim*

*Göğsüme tahta döşerler
Durmayıp beni okşarlar
Vurdukça bağrım deşerler
Ben anınçin inilerim*

*Gel benim sarı tanburam
Dizler üstünde yatıram
Yine kırıldı hatıram
Ben anınçin inilerim*

*Sarı tanburadır adım
Göklere açar feryadım
Pir Sultan’ımdır üstadım*

Ben anınçin inilerim (Öztelli, 1989: 286)

Şiirden de anlaşıldığı üzere Pir Sultan ve sazı arasında bir dertleşme söz konusudur.

20. yy. en önemli halk ozanlarında Âşık Veysel sazı ile dertleştiği bir şiirinde onu adeta bir can yoldaşı yerine koymuş ve sazına şu dizelerle seslenmiştir.

*Ben gidersem sazım sen kal dünyada hey
Gizli sırlarımı aşikâr etme hey
Lal olsun dillerin söyleme yâda
Garip bülbül gibi ahu zar etme hey*

*Benim her derdime ortak sen oldun hey
Ağlarsam ağladın gülersem güldün hey
Sazım bu sesleri turnadan m'aldın hey
Pençe vurup sarı teli sızlatma hey*

*Gizli dertlerimi sana anlattım
Çalıştım sesini sesime kattım
Bebe gibi kollarımda yaylattım
Hayali hatır et beni unutma*

*Bahçede dut iken bilmezdin sazı hey
Bülbül konarmıydı dalına bazı hey
Hangi kuştan aldın bu avazı hey
Söyle doğrusunu sen inkâr etme hey*

*Sen petek misali Veysel de arı hey
İnleşir beraber yapardık balı hey
Ben bir insanoğlu sen bir dut dalı hey
Ben babamı ustanı unutma hey (Kaya, 2020: 153)*

Şiirin dizeleri incelendiğinde, aslı ağaç olan sazına insani bir kimlik kazandırdığı görülmektedir. Sazına; sırdaş, dert ortağı, evlat, bülbül, turna gibi anlamlar yüklenmiş, petek ve arı metaforu ile sazı ile arasındaki duygusal ortaklığı ifade etmiştir. “Ben babamı sen ustanı unutma” diyerek de vefa duygusuna işaret etmiştir.

Aydın’da yaşayan “Deli İmam” mahlaslı Âşık Mustafa Topal’da sazına “Dertli Dalım” diye isim koymuş ve sazına şiirler yazmıştır. Bu şiirlerden biri şu şekildedir.

*Ben döverim sen gülersin
Benim garip dertli dalım
Gam alır neşe verirsin
Benim garip dertli dalım*

*Senden başka yoktur dalım
Seninle güler ağlarım
Senle diner ahu zarım
Benim garip dertli dalım*

*Gönüllere post atarsın
Ben ağlarsam yas tutarsın
İnilemez pas tutarsın
Benim garip dertli dalım*

*Her gönüle hitabın var
Nota diye kitabın var
Ruha ilaç sevabın var
Benim garip dertli dalım*

*Gövden duttan çelik telin
Mana dolu perdelerin
Del'imam' la söyler dilin
Benim garip dertli dalım*

Yine burada da âşığın sazına yüklediği anlam ve âşıkla sazı arasındaki ilişki işlenmiştir.

Bağlama yapımcısı Tacettin Yurdakul'un verdiği bilgiye göre hayatını Adana'da geçirmiş olan ve Devran Baba mahlası (Çıplak, 2004: 77-89) ile şiirler yazan Mustafa Şahin Yılmaztürk (1942-2012), dokuz telli ve kendine göre ayrı bir akort sistemi olan sazına "Gürgür Baba" adını vermiştir. İstanbul'da yaşayan Âşık Haydar Tezel ise sazına şiirler yazmış "Dert Ortağım" adını koymuştur. Samsun'da yaşayan "Âşık Erdemli" mahlasını kullanan Selahattin Dülger ise sazına "Sarıköz" adını vermiştir. Görüldüğü gibi birçok âşık sazlarına çeşitli isimler vermiş, birçok âşık da buna ek olarak sazlarına şiirler yazmıştır.

Bunun yanında tarihte örneklerini gördüğümüz, "saza ve saz çalanlara" yöneltilen haksız eleştirilere karşı yazılmış taşlama niteliğinde şiirler mevcuttur. Bunların en bilineni Bolulu Âşık Dertli' ye aittir (d.1772-ö. 1846). Dertli'nin, "sazın içinde şeytan var" diyerek saz çalmayı günah sayıp eleştirenlere karşı taşlaması şu şekildedir.

*Telli sazdır bunun adı
Ne ayet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde*

*Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde*

*Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu*

*Be allahın şaşkın kulu
Şeytan bunun neresinde*

*İçinde mi, dışında mı
Burgusunun başında mı
Göğsünün nakışında mı
Şeytan bunun neresinde*

*Dut ağacından teknesi
Girişten bağlı perdesi
Behey insanın teres'i
Şeytan bunun neresinde*

*Dertli gibi sarıksızdır
Ayağı da çarıksızdır
Boynuzu yok, kuyruksuzdur
Şeytan bunun neresinde (Birgören, 2011: 172)*

Burada da âşık tarafından sazın fiziki tarifi yapılırken, dönemin adalet dağıtma makamı olan kadıların rüşvetle ilişkisine gönderme yapılmıştır. Diğer bir deyişle şeytanın aranması gereken yerin sazın içi değil de haram yiyen kadıların kafası olduğunu ifade etmiş ve sazın masumiyetine vurgu yapılmıştır.

Saza isim koymak ve duygusal bağ oluşturmak sadece âşıklara özgü bir durum olmayıp birçok saz sanatçısı da benzer duygularla sazlarına çeşitli isimler vermiştir. Bunlardan en bilinen örnek 1976 yılında tasarımını merhum Özay Gönülüm'ün yaptığı ve İstanbul Konservatuarı çalgı yapım bölümü kurucu hocası Cafer Açın tarafından imalatı yapılan üç kollu sazdır. Bu saza TRT'de Halit Kıvanç'ın sunuculuğunu yaptığı bir programda izleyicilerden isim önerisi istenmiş ve Tefenni Kaymakamı Yüksel Ayhan'ın verdiği Yaren ismi genel kabul görünce sazın adı "Yaren" olarak tescil edilmiş ve zamanla bu isim tüm Anadolu'ya yayılmıştır. Örneklerde de görüldüğü üzere sazı ile özel bir bağ kurmak veya ona çeşitli isimler takmak gerek âşıklar gerekse saz sanatçıları arasında öteden beri görülebilen bir durumdur.

Sarı Turna Şiiri:

Şiire biçim açısından baktığımızda 11'li hece ölçüsü ile 6+5 ve 4+4+3 şeklinde yazılmış ve bağlama mısra'ı aynen tekrar edilen düz koşma şeklinde olduğu görülmekte, kafiye örgüsünün ise **abab, cccb** şeklinde olduğu görülmektedir.

Birçok âşık Alevi-Bektaşî kültüründe Turna'nın⁵⁵ avazının Hz. Ali'nin avazına benzetilmesinden dolayı sazlarına Turna adı koymuştur. Hekimhanlı Esrîrî de (1843-1913) sazına "Sarı Turna" adını vermiş onu kendine yoldaş edinmiştir. Sarı Turna adını verdiği sazını adeta bir canlı yerine koyarak saziyla dertleştirdiği bir şiir

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. "Türkü Metinlerinde Sürrealist Yaklaşımlar ve Benzetmeler", Türküğ Dergisi Yıl 1, Sayı 1, s.42-43, Güz 2015.

yazmıştır. İnceleme konumuz olan **Sarı Turnam** şiiri halk arasında yaygınlaşarak ilk iki kıtası semah olarak havalandırılmıştır. Bu semah 14.01.1970 tarihinde Nida Tüfekçi tarafından, Sivaslı Âşık Mahmut Erdal'dan *Gine Dertli Dertli İniliyorsun* adıyla derlenmiş ve notaya alınmıştır. Şiirin sözleri halk ağzında anlamından çok uzaklaşmadan birtakım değişikliklere uğramış ve derleme kayıtlarına bu haliyle geçmiştir.

Şiirin orijinal metni Mehmet Yardımcı'nın 2017 yılında yayımladığı "Esirî Baba" adlı kitapta şu şekildedir.

Sarı Turnam

Fırgatlı fırgatlı ne inilersin

Sarı turnam sinen parelendi mi

Niçin el değmeden sen inilersin

Sarı turnam sinen parelendi mi

Sazım sana yâd düzen mi düzdüler

Tellerini haddeden mi süzdüler

Yâd el değip perdelerin bozdular

Sarı turnam sinen parelendi mi

Sana kelam söyler davudi diller

Şu senin sedana maildir eller

Göğsüne takayım alışkın teller

Sarı turnam sinen parelendi mi

*Beş perdeden çalınıyor **bağlama***

Esip fırgatınan sinem dağlama

Bulam ustasını canan ağlama

Sarı turnam sinen parelendi mi

Niçin yas tutarsın giydin karalar

Ahiret derdine nedir çareler

Esirî der nedir derde çareler

Sarı turnam sinen parelendi mi (Yardımcı, 2017: 39)

Görüldüğü gibi Esirî'nin orijinal şiirinde sazı ile bir dertleşme söz konusudur. Zaten ikinci kıtada sazına her zamankinden farklı olarak yapılan akordu, sazın metal tellerini, üçüncü şahıslar tarafından bozulan perdelerini, ifade etmekte ve sazın göğsündeki tezene izlerinden oluşan oyukları işaret edip, insanın sinesindeki dertlerle benzetmiştir.

Dördüncü kıtanın başındaki *Beş perdeden çalınıyor bağlama* dizesi büyük ihtimal cönkten yanlış çevrilmiş olmalı. Çünkü beş perdeli bağlama olmaz. Buradaki ifade bağlamada karar perdesini ifade eden *Baş perde* olmalıdır. Şiirin son dörtlükteki ikinci dize de şiire uygun değildir. Bu konuda Mehmet Yardımcı'nın ifadesi; şiirin yazılı olduğu cönkün çok yıpranmış olduğu ve o kısmın yıpranmadan dolayı

hatalı okunmuş olabileceği ve kendisinin herhangi bir metin tamirine gitmediği şeklindedir. Oysa şiir dikkatle incelendiğinde bu dörtlüğün:

Niçin yas tutarsın giydin kareler

Sızılar mı döşündeki yâreler

***Esirî** der nedir derde çareler*

Sarı turnam sinen parelendi mi

biçiminde olması şiirin ifade ve anlam bütünlüğü açısından daha yerine olacaktır.

Şiirin tamamından anlaşıldığı üzere Esirî belli bir süre sazını birine emanet vermiş veya herhangi bir nedenle sazından ayrı kalmış olmalı ki; sazıyla buluştuğunda perdelerinin, düzeninin bozulduğunu ve sazının hor kullanıldığını görmüş, can yoldaşı saydığı sazına bu şiiri yazmıştır. Şiirindeki *Bulam ustasını canan ağlama* dizesi ile de sazı ilk yapan ustasını bulup onarak (yaralarını sararak) *canan* yerine koyduğu sazının gönlünü almaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Şiirin Mahmut Erdal'dan derlenen Turna Semahı'nda kullanılan iki kıtası ise aşağıdaki gibidir:

Gine dertli dertli iniliyorsun

Sarı durnam sinen yaralandı mı

Hiç el değmeden de iniliyorsun

Sarı durnam sinen yaralandı mı

Yoksa ciğerlerin parelendi mi

Yoksa sana yad düzen mi düzdüler

Perdelerin tel tel edip üzdüler

Tellerini sırmadan mı süzdüler

Allı da durnam telli de durnam

Sinen de yarelendi mi

Yoksa ciğerlerin parelendi mi

Değiştirilmiş olan bu metinde de görüldüğü gibi şiir anlamından çok uzaklaşmadan bazı kelimeler değiştirilmiş ve her kıtaya **Yoksa ciğerlerin parelendi mi** şeklinde bir dize eklenmiştir. İlginç olan durum ise saza verilen Sarı Turna ismine yazılan ve metinlerinde istihare, iham gibi edebi sanatlar kullanılmış şiirin ezgiyle terennüm edilmeye başlandıktan sonra gerçek bir turnaya yazılmış gibi algılanmış olmasıdır.

SONUÇ

Birçok âşık için sazı, sadece icra için kullanılan bir enstrüman değil, kendilerini ifade eden bir araç, karanlıkta ışık tutan bir rehber, hatta aile fertlerinden biri gibi görülmüş ve bir can gibi değer görmüştür. Yukarıda çeşitli örnekleri görüldüğü üzere tarihin her döneminde çok sayıda âşık ve ozan çaldıkları sazlarını adeta canlı bir varlık gibi görmüş, sazlarına çeşitli isimler vermiştir. Âşıkların birçoğu sazlarına şiirler yazmış, bazen de onlarla dertleşmiş ve sanatlarını bu minvalde icra etmişlerdir. Esirî'nin, tamamen Sarı Turna adını verdiği sazına yazdığı şiir halk ağzındaki değişiklik ve semah içerisinde okunuyor olması nedeniyle, zaman zaman birçok dinleyici arasında Alevi-Bektaşî kültüründe kutsal sayılan turna kuşu için yazıldığı

algısı oluşmuş, bu nedenle de halk arasında “Turna Semahı” olarak anılmaya başlanmıştır.

KAYNAKLAR

BİRGÖREN, Hamdi (2011). Âşık Dertli Divanı, TC. Bolu İl Kültür ve Turizm İl Md. Yayınları, No 4, S. 172.

ÇIBLAK, Nilgün (2004). “Günümüz Âşıklarından Devran Baba”, *Millî Folklor*, C.8, Y.16, S.61, ss.77-89.

KAYA, Doğan (2020). *Âşık Veyssel*, 3. Baskı Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas.

KURT, Necdet (2011). "Türkü Metinlerinde Sürrealist Yaklaşımlar ve Benzetmeler", *Türkü Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, s.42-43, Güz 2015.

ÖZTELLİ, Cahit (1989). *Pir Sultan Abdal Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul.

PLEMONS, April. M. (2008). Commodifying fido: Pets as status symbols (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Texas: Texas A&M University:.

YARDIMCI, Mehmet (2017), *Esirî Baba Hayatı, Sanatı, Değişleri*, İstanbul, Özgül Yayınları.

URL 1:[https://tr.wikipedia.org/wiki/Y%C3%A2ren_\(%C3%A7alg%C4%B1\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Y%C3%A2ren_(%C3%A7alg%C4%B1))

URL2: <https://www.devranbaba.com/gunumuz-asiklarindan-devran-baba-nilgun-ciplak>

URL3: <https://www.repertukul.com/GINE-DERTLI-DERTLI-INILIYORSUN-1603>

Mülakatlar:

05.04.2021 Tarihinde Âşık Haydar Tezel ile yapılan görüşme.

06.04.2021 Tarihinde âşık Deli İmam’la yapılan görüşme.

15.04.2021 Tarihinde Devran Baba ile yakınlığı olan bağlama yapımcısı Taci Yurdakul ile yapılan görüşme.

23.04.2021 Tarihinde Âşık Erdemliyi yakından tanıyan bağlama yapımcısı Emin Sancak ile yapılan görüşme.

BİLİMSEL EKSEN DERGİSİ

ISSN: 1309-5811

Yayın İlkeleri

- 1) Bilimsel Eksen Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- 2) Bilimsel Eksen Dergisinde *[iletişim, arkeoloji, sosyoloji, felsefe, tarih, antropoloji, etnoloji, psikoloji, onomastik (ad bilimi), sanat tarihi, hukuk]* alanında makalelerin yanı sıra bu konularda; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
- 3) Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.
- 4) Bilimsel Eksen Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.
- 5) Bilimsel Eksen Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe öz ve anahtar kelimeler, İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.
- 6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle öz ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça öz ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 10) Özler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özler de kabul edilmeyecektir.
- 11) Özler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özünü içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duymayacağına karar vermesine imkân vermelidir.
- 12) Özlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan problem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya konulur. “Çok, az, büyük, biraz” vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya

da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler genellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özte; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (Keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gömü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a)Yazının Başlığı

-Türkçe başlık

-İngilizce başlık

-Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özler

-Türkçe öz ve anahtar kelimeler

-İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki öz ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

a) Makale Metni

b) Kaynakça

c) Ekler (varsa)

d) Geniş öz (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft Word) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18) Yazılar (makaleler), başlıklar, özler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minimum 2000 kelimedenden az olmamalıdır. Yani, Bilimsel Eksen dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içeride belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ,M.Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Makale ve bildiriler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar dergiye ait olan e-posta (e-mail) ile dergiye ulaştırılacaktır. Yazılar; derginin **www.bilimseleksen.com** sitesinde “makale gönder” tıklanarak mevcut “Makale Gönder Formu” doldurulacak bu formla birlikte iletilecektir. İleti e-posta (e-mail) olarak mutlaka **(bilimseleksendergisi@gmail.com)** aracılığıyla gönderilecektir.

23) Dergi Temsilcileri aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka **(bilimseleksendergisi@gmail.com)** e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

SCIENTIFIC AXIS JOURNAL

ISSN: 1309-5811

Publication Principles

1) *Scientific Axis* published three times a year is an international peer reviewed journal.

2) *Scientific Axis* journal includes scientific articles about folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.

3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Scientific Axis* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.

4) The languages of the *Scientific Axis* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Crimean Tatars etc.), English and Russian.

5) Writings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writting) should be include abstract, and Keywords Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.

6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and Keywords.

7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and Keywords in Turkish, English and language of main text abstract and Keywords.

8) The article in English should be include English and Turkish abstract and Keywords.

9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and Keywords.

10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.

11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

12) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as "So, little, big, little" etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a

particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Keywords also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Keywords should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of Keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and Keywords
- English abstracts (summary) and Keywords

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and Keywords in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS Word program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writtings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Scientific Axis* journal, writtings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of **“Bibliography”**. Those are listed in alphabetical order in that the surname of the auther mainly located. **“Bibliography”** will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009).. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılarda Musa-hiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of www.bilimseleksen.com by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (bilimseleksendergisi@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel.(bilimseleksendergisi@gmail.com.)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blanking principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) Writtings (articles) sent to our journal, will not be paid any royalties when published.

ЖУРНАЛ “НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН”

ISSN: 1308-5811

Требования к авторам

1) Журнал “Научный Меридиан” является реферируемым журналом и издаётся три раза в год.

2) В журнале “Научный Меридиан” наряду со статьями в области социальных наук [Археология, Социология, Философия, История, Антропология, Этнология, Этнография, Ономастика, Искусствоведение, Юриспруденция] печатаются и литературно-критические статьи, очерки, эссе, информации о презентации книг, репортажи.

3) Предъявляемые в журнал “Научный Меридиан” статьи не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

4) Статьи могут быть написаны на турецком языке и на разных диалектах тюркского языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский и т.п), а также на английском и русском языках.

5) Статьи могут быть написаны латинским и арабским шрифтами или кириллицей. Однако, аннотации (abstract), ключевые слова (keywords) и источники должны быть написаны латинскими буквами.

6) Статьи, издаваемые на турецком языке, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова как на турецком, так и на английском языке.

7) Статьи, издаваемые на диалектах тюркского языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на турецком, английском языках и на указанных диалектах.

8) Статьи, издаваемые на английском языке, вместе с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотации и ключевые слова и на турецком языке.

9) Статьи, издаваемые на русском языке, вместе с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотации и ключевые слова на турецком и английском языках.

10) Все аннотации должны состоять из 100-250 слов без абзаца. Аннотации, состоящие из одного предложения и менее, чем из 100 или более 250 слов категорически приниматься не будут.

11) Все аннотации должны содержать краткий смысл статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новизны, методов исследования, диспута, предложений и результатов. По аннотации читатель должен определить связана ли она с его специальностью и нужно ли ему читать всю статью.

12) В аннотации должна быть чётко поставлена проблема и указан путь её решения. А также должны быть определены методы, сфера, время, место и данные исследования, уточнена разница между выдвинутой проблемой и похожими на неё проблемами, указаны самые важные итоги и их вклад в науку. Открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные “много, мало, большой, немножко” не принимаются. Информация должна быть уложена в одно предложение, а новинка и итог можно

сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В аннотациях нельзя использовать рисунки, ссылки и рекомендации.

13) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны быть определены строго из применённых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должно быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти.

14) Заглавие статьи не должно превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идею и положения статьи.

15) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

16) Правила написания статьи:

а) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья.

б) Аннотации

-Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишутся аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья.

с) Текст статьи

д) Источники

е) Приложения (если имеются)

ф) Обширная аннотация (по требованию)

17) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Cyr (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты.

18) Статья, включая заглавие, аннотацию, текст, сноски, источники и т.п. должна состоять не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Научный Меридиан” не менее 5 страниц.

19) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

20) Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

21) Место сносок в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице **www.bilimseleksen.com** кликая над “makale gönder” надписью и заполняя форму “Makale Gönder Formu”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должны отправляться по адресу (**bilimseleksendergisi@gmail.com**)

23) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (**bilimseleksendergisi@gmail.com**)

24) Каждая статья, принятая для публикации, будет отправлена двум специалистам, членам совета редколлегий для рассмотрения и она будет напечатана на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколлегий не будут осведомлены об авторах статей, информация будет конфиденциальной. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколлегий. Окончательное решение о публикации статьи будет приниматься редколлекгией.

25) Язык статей, написанных на турецком языке, должен соответствовать правилам TDK.

26) Авторы статей не будут вознаграждаться.

